

22ste vergadering

Donderdag 12 november 1992

Aanvang 10.15 uur

Voorzitter: Deetman

Tegenwoordig zijn 136 leden, te weten:

Aarts, Achttienribbe-Buijs, Akkerman, Apostolou, Beckers-de Bruijn, Beijlen-Geerts, Beinema, J.H. van den Berg, J.T. van den Berg, Biesheuvel, Bijleveld-Schouten, Blaauw, Blauw, Bolkestein, Brinkman, Brouwer, V.A.M. van der Burg, Buurmeijer, Van de Camp, Castricum, De Cloe, Deetman, Dijkstal, Van Dis, Doelman-Pel, Eisma, Eisses-Timmerman, Van Erp, Esselink, Feenstra, Franssen, Frinking, Frissen, Van Gelder, Gerritse, Ginjaar-Maas, De Graaf, Groenman, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van Heemst, Van der Heijden, Hermes, Hillen, Van der Hoeven, Van Hoof, De Hoop Scheffer, Huibers, Huys, Van Iersel, Janmaat, Janmaat-Abee, A. de Jong, G. de Jong, M.D.Th.M. de Jong, Jorritsma-Lebbink, Jurgens, Kalsbeek-Jasperse, Kamp, Kersten, Koetje, Koffeman, Kohnstamm, De Kok, De Korte, Korthals, Krajenbrink, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Leerling, Leers, Van Leijenhorst, Leijnse, Lilipaly, Van der Linden, Linschoten, Lonink, Mateman, Melkert, Middel, E. van Middelkoop, Van Mierlo, Mulder-van Dam, Netelenbos, Niessen, Nijland, Van Noord, Nuis, Van Otterloo, Paulis, Van der Ploeg-Posthumus, De Pree, Quint-Maagdenberg, Ramlal, Reitsma, Rempt-Halmmans de Jongh, Van Rey, Van Rijn-Vellekoop, Roosen-van Pelt, Rosenmöller, Ruigrok-Verreijt, Schimmel, Schoots, Schutte, Sipkes, Smits, Spieker,

Stemerding, Swildens-Rozendaal, Tegelaar-Boonacker, E.G. Terpstra, G.H. Terpstra, Tommel, Tuinstra, Van der Vaart, Valk, Ter Veer, Te Veldhuis, Vermeend, Versnel-Schmitz, Verspaget, Vliegenthart, Van der Vlies, Van Vlijmen, Vreugdenhil, Vriens-Auerbach, Weisglas, Wiebenga, Willems, Witteveen-Hevinga, Wolffensperger, Wolters, Wöltgens, Ybema, Van Zijl en Zijlstra,

en de heren Lubbers, minister-president, minister van Algemene Zaken, Kok, vice-minister-president, minister van Financiën, Van den Broek, minister van Buitenlandse Zaken, De Vries, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en Dankert, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken.

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Verspaget, wegens bezigheden elders, alleen voor de ochtend- en middagvergadering;

Achttienribbe-Buijs, Apostolou, Beijlen-Geerts, A. de Jong, Leijnse, Lonink, Middel, Niessen, Ruigrok-Verreijt, Van Rijn-Vellekoop, Swildens-Rozendaal en Vos, wegens bezigheden elders, alleen voor de avondvergadering.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: Er is een punt van orde. In verband met het akkoord dat bereikt is met de sociale partners, heeft de minister van Sociale Zaken mij meegedeeld, dat de Kamer hierover schriftelijk geïnformeerd wordt tussen nu en over een half uur. Vervolgens moet die brief gelezen worden. Ik heb begrepen dat de brief dermate helder en compact geformuleerd is, dat men niet veel minuten nodig heeft om de inhoud tot zich te nemen. Maar goed, ik kan mij indenken dat de inhoud misschien ook besproken moet worden. Wij kunnen nu weliswaar alvast aan het debat beginnen, maar dan wordt het een wat rafelig debat. Het lijkt mij dan ook verstandig om met de beraadslagingen om elf uur te beginnen. U kunt dan kennis nemen van de brief. Ik doe dit voorstel, omdat mij van meer kanten een verzoek dienaangaande bereikt heeft.

Overeenkomstig het voorstel van de voorzitter wordt besloten.

De vergadering wordt van 10.17 uur tot 11.00 uur geschorst.

Aan de orde is de behandeling van:
- **het wetsvoorstel Wijziging van de Algemene wet inzake de douane en de accijnzen en enkele andere wetten (aanpassing aan de voltooiing van de interne markt) (22721).**

Dit wetsvoorstel wordt zonder beraadslaging en, na goedkeuring van de onderdelen, zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van:
- **de brief inzake de invulling van het nader beleidspakket voor 1993 (22800, nr. 32).**

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de voorzitter! Dit debat is nodig omdat het kabinet tijdens de algemene politieke en financiële beschouwingen geen concrete voorstellen op tafel heeft gelegd als antwoord op de verslechterde economische conjunctuur. De hoofdlijnen waren volgens het kabinet gezet. Het ging nog slechts om wat aanvullende maatregelen in november. Het kabinet had goede hoop dat het allemaal wel zou meevallen. Minister Kok wilde niet weten van een problematiek van 4 mld. Hij was niet zo onder de indruk van de donder en bliksem boven het hoofd van de minister van Financiën. Ook premier Lubbers was optimistisch. Aan het eind van de algemene beschouwingen voorspelde hij dat de resterende problematiek verhoudingsgewijze van bescheiden aard zou zijn. Een week later sprak hij in CDAKtueel van een probleem van 1,5 mld. of minder. De bewindslieden lieten andermaal blijken weinig voeling te hebben met wat er op microniveau in de Nederlandse economie gebeurt.

Het optimisme van het kabinet werd twee weken geleden gelogenstraft door de nieuwste becijferingen van het Centraal planbureau. Daaruit bleek dat nog in 1992 zowel de norm voor de lastendruk als de norm voor het financieringstekort fors wordt overschreden. Bij elkaar gaat het om een bedrag van meer dan 3 mld. Ik heb daar nog niemand iets over horen zeggen. Het is nu half november en het gaat om 1992. Wat denkt het kabinet aan deze overtredingen van het regeerakkoord te doen?

Volgend jaar wordt het allemaal nog veel erger. Het planbureau berekende een tegenvaller van 5,5 mld. à 6 mld. Door het laten oplopen van de lastendruk en een aantal nominale aanpassingen heeft het kabinet de problematiek weten terug te brengen tot 2,75 mld., maar in 1994 loopt het tekort op tot meer

dan 6 mld. De premier concludeerde dat het beeld nog ongunstiger is dan gevreesd. Nou, zeg dat wel. Daarbij komt dat sommige veronderstellingen ook nu weer aan de optimistische kant zijn. Het kabinet gaat er nog steeds van uit dat de WAO-voorstellen op 1 januari a.s. in het Staatsblad zullen staan, maar iedereen weet dat dit niet zal gebeuren. De aannames over de ambtenarensalarissen en de salarissen in de zorgsector, zoals neergelegd in de brief van de regering, zijn bepaald heroïsch.

De nieuwe becijferingen van het planbureau kwamen hard aan. De PvdA-fractie verviel in haar oude mening dat men het in moeilijke tijden wel wat minder nauw mag nemen met het financieringstekort en de lastendruk. Dat vond de Partij van de Arbeid tien jaar geleden al. Het is goed dat wij daar nooit naar hebben geluisterd. Maar zelfs CDA-minister Andriessen werd het allemaal te veel. Hij vond het onzinnig om volgend jaar 3 mld. en in 1994 6 mld. te bezuinigen. Dat zou alleen maar tot een geweldige werkloosheid leiden. Dat is dan de minister die een halfjaar geleden nog zo krachtig pleitte voor de verlaging van de lastendruk met 0,5% per jaar. Denkt hij soms dat dit vanzelf gaat? Denkt hij dat daar geen pijnlijke ombuigingen voor nodig zijn? Alleen een Keynesiaan van de oude stempel – hij is Koos Keynes genoemd – kan volhouden dat bezuinigen op 300 mld. aan overheidsuitgaven, waarvan het grootste deel uit inkomensoverdrachten bestaat, automatisch tot geweldige werkloosheid leidt. De bezuinigingsmoeheid van dit kabinet is duidelijk. Het is op zich niet onredelijk om de vraag te stellen of een overheid een lagere economische groei mag laten neerslaan in een hoger tekort en een zwaardere lastendruk. Die vraag is op zich dus redelijk. Indien Nederland een laag tekort, een beperkte staatsschuld en een lage lastendruk zou hebben, dan zou het best mogen. Maar zo is de situatie niet! Om het nekje van elke zuigeling hangt een kaartje met "aandeel staatsschuld: f 25.000". Weinig overheden in de wereld geven meer geld uit dan de Nederlandse overheid. De Nederlandse burger behoort tot de zwaarst belaste burgers ter wereld. Benutting van een bovengrens van 53% voor de

lastendruk zou in de meeste landen tot een orgie van publieke uitgaven leiden. Bovendien heeft het kabinet de problemen, althans ten dele, aan zichzelf te wijten. Het kabinet heeft de lasten fors verhoogd en daarmee de loon-prijsspiraal in gang gezet. De versnelling van de loonstijgingen is in belangrijke mate terug te voeren tot het beruchte loonstrookje van januari 1992.

Voorzitter! Zelfs als er geen tegenvallers waren, dan nog moest er worden bezuinigd. De huidige zwakte in de internationale conjunctuur mag geen excuus zijn om niets te doen. Integendeel, het kabinet moet deze crisissituatie aangrijpen om juist nu een stevig pakket aan maatregelen op tafel te leggen. Heeft het kabinet dit gedaan? Het kabinet heeft een stevig pakket voor de sociale partners in gedachten. Die gaan althans in de visie van het kabinet op de nul-lijn. Daarbij wordt het openbreken van CAO's niet geschuwd. Maar ook het kabinet gaat op de nul-lijn: nul nieuw beleid! Over het eigen huishoudboekje is het kabinet wel buitengewoon vaag. Hoewel de tekortproblematiek in 1994 nog eens verdubbelt, heeft het kabinet slechts de helft van de problemen in 1993 en 1994 met structurele bezuinigingen willen beleggen. De andere helft van de problemen wil het kabinet met incidentele maatregelen dekken. Dat wordt dan een presentje voor de volgende premier. Nu begrijp ik pas waarom de heer Brinkman de heer Lubbers bij diens jubileum toewenste dat hij bij zijn vertrek het land niet zo zou achterlaten als hij het tien jaar geleden aantrof!

Geen van de maatregelen, eenmalig of structureel, is concreet ingevuld. Een bedrag van 600 mln. aan ombuigingen wordt bereikt via een eenmalige, selectieve temporesering van de uitgaven. De concrete invulling volgt pas over enkele weken. Over de resterende, niet-structurele bezuinigingen wordt pas in het voorjaar van 1993 beslist. Het is de bedoeling dat de structurele bezuinigingen binnen enkele weken met concrete maatregelen worden belegd, maar het kabinet heeft tevens afgesproken dat de structurele bezuinigingen pas in 1994 structureel hoeven te zijn. Tot die tijd mogen die bezuinigingen dus ook incidenteel worden gedekt. Het

komt er dus op neer dat in 1993 alle bezuinigingen incidenteel van karakter mogen zijn.

Voorzitter! Het verlangen van de Partij van de Arbeid om de besluitvorming over de financiële problematiek naar 1994 door te schuiven, is dus meer dan gehonoreerd. De Partij van de Arbeid heeft gewonnen en het CDA krijgt niets. Men hoeft echt niet in de oppositiebankjes te zitten om te kunnen concluderen dat het kabinet de budgettaire problemen voor zich uit heeft geschoven, naar 1994 en zelfs verder. Naarmate de verkiezingen naderen, zal deze neiging tot vooruitschuiven niet minder worden. Mag met deze incidentele invulling worden volstaan? Om die vraag te beantwoorden moet eerst de aard van de problematiek worden geanalyseerd. Het is verleidelijk een parallel te trekken tussen november 1992 en november 1982, toen het eerste kabinet-Lubbers aan zijn werk begon. Tien jaar geleden stond het bedrijfsleven er zeer slecht voor; ook nu zijn de winsten aan erosie onderhevig. Tien jaar geleden explodeerde de werkloosheid; ook nu stopt de banenmachine. Tien jaar geleden was loonmatiging het credo; ook nu wordt dit concept van alle kanten bezongen. Tien jaar geleden ontspoorden de overheidsfinanciën volledig; ook nu is de bodem van de schatkist bereikt.

De huidige economische toestand, hoewel ernstig, is echter gelukkig niet zo catastrofaal als tien jaar geleden en dat komt doordat wij in de jaren tachtig niet hebben stilgezeten. Toch zijn de parallellen verontrustend. De oorzaak van deze continuïteit, 1982-1992, is het feit dat na de voortvarende start van het eerste kabinet-Lubbers onvoldoende is gedaan om de verzorgingsstaat aan te passen. De belofte uit 1986, rust aan het front van de sociale zekerheid, werd veel te vroeg uitgesproken. Elke analyse van de Nederlandse economie, of deze nu van de OESO, van de Europese Gemeenschap, van het IMF of van ons eigen planbureau komt, komt tot dezelfde conclusie: er wordt in Nederland te veel geconsumeerd en te weinig geïnvesteerd. De openbare uitgaven zijn te veel gericht op inkomensoverdrachten en subsidies, terwijl de klassieke overheidstaken, worden ondergeschoven.

De loonmatiging van de jaren tachtig, voorzitter, heeft een enorme banencreatie op gang gebracht, maar die was niet voldoende om de aanzuigende werking van de sociale zekerheid te compenseren. Integendeel, de verhouding inactieven/actieven raakte steeds verder uit balans. Wat is de oorzaak van die paradoxale ontwikkeling? Het probleem is dat, waar loonmatiging een algemeen instrument is, de problemen in de arbeidsmarkt en de sociale zekerheid zich in toenemende mate concentreerden en concentreerden in één segment, namelijk het segment van de laaggeschoolden. De instroom in de WW heeft voor 32% niet meer dan basisonderwijs, terwijl het totale aandeel laaggeschoolden in de arbeidsmarkt 13% bedraagt. Aan de onderkant van de arbeidsmarkt zijn de loonkosten relatief hoog, terwijl bovendien de financiële prikkels om werk te aanvaarden voor laaggeschoolden het laagst zijn. De harde kern van de inactiviteit onder die groep wordt door algemene loonmatiging niet of nauwelijks bereikt.

Zie daar, voorzitter, de belangrijkste redenen, waarom de overheidsfinanciën bij een zuchtje tegenwind weer uit het evenwicht geraken. Of, zoals een avondkrant het stelde: de Nederlandse ziekte is, dat lage groei onvoldoende is om de herverdelingsmachine zonder haperen te laten functioneren.

Mijn conclusie, voorzitter, is dat de kern van de economische problemen niet conjunctureel, maar structureel van aard is. Daarom moeten nu, net als tien jaar geleden, structurele maatregelen worden genomen. Maar anders dan tien jaar geleden moeten die maatregelen minder algemeen van aard zijn en meer gericht op de specifieke problemen van de arbeidsmarkt en de sociale zekerheid. Met andere woorden: loonmatiging is uitstekend, maar er moet meer gebeuren.

De beperkte loonpauze die het kabinet heeft afgesproken met de sociale partners, is een goede zaak. Het geeft het bedrijfsleven een adempauze, zonder dat er sprake is van een dictaat. Het principe van vrije en decentrale loononderhandelingen is gelukkig niet opgegeven. Zelfs het dreigen met een loonmaatregel is niet meer van deze tijd.

Klopt de bewering van de heer

Stekelenburg, zo vraag ik aan het kabinet, dat er feitelijk geen sprake is van een loonstop, omdat de nieuwe loonafspraken op 1 maart met terugwerkende kracht mogen worden gemaakt? Ik vind een bevestiging in het verslag van de gesprekken die zijn gevoerd, dat wij zojuist hebben ontvangen. Ik zou daarom hier willen concluderen dat er in feite slechts sprake is van een onderhandelingsstop of een onderhandelingspauze van twee maanden. Dat is natuurlijk lang niet wat de regering zich had voorgesteld en daarmee komt de financiële basis aan de plannen van het kabinet volstrekt te ontvallen.

Voorzitter! Met die beperkte onderhandelingspauze zijn de problemen van het kabinet natuurlijk niet opgelost. Het kabinet zal zelf structurele maatregelen moet nemen. Aanknopingspunten zijn er genoeg. De sociale nota van minister De Vries en staatssecretaris Ter Veld bevat vele suggesties om de financiële afstand tussen werken en niet-werken te vergroten. Ik zou zeggen: doe er wat mee! De subsidiebijbel van minister Kok bevat vele suggesties tot vermindering van de enorme subsidiestroom in ons land. Ik zou zeggen: doe er wat mee! Het convergentie-advies van de SER erkent dat ook inkomensafhankelijke subsidies een obstakel zijn voor het aanvaarden van werk. Ik zou zeggen: doe er wat mee!

Indamming van de inkomensoverdrachten en subsidies zal niet zonder inkomensgevolgen zijn. Maar wie alles ondergeschikt wil maken aan wat tegenwoordig wordt genoemd "dooreengengomen koopkrachtbehoud" zal nooit een structurele maatregel kunnen nemen. Wij kunnen niet langer om diepe ingrepen in de sociale zekerheid en het subsidiestelsel heen. Regeerakkoorden die over de gehele linie koopkrachtbehoud beloven, moeten wij niet meer sluiten.

De brief die nu voor ons ligt, voldoet volstrekt niet. De anonieme persreacties van de collega's van het CDA waren: slap, volstrekt onvoldoende en een blanco cheque. Wij zijn het daarmee eens en ik hoop en vertrouw dat ook nu in deze Kamer tot een eensluidend oordeel met het CDA zal kunnen worden gekomen. Minister Kok zei over zijn eigen brief: wij hebben precies de kaders met

elkaar bepaald waarbinnen nu de invullingen nodig zijn. De heer Kok sloeg de spijker op de kop. Wat een aanvulling op de Miljoenennota had moeten worden is in feite een kaderbrief. Wat wij hier hebben, is het voorbereidende werk op de echte begroting. Alleen is het nu niet maar wanneer de echte kaderbrief uitkomt, maar november. Nog geen twee maanden, voorzitter, voor het begin van het nieuwe jaar weet de Kamer feitelijk nog steeds niet waar zij aan toe is. Dat is toch werkelijk te gek voor woorden! De behandeling van de begrotingshoofdstukken is daarmee dan ook tot een farce geworden.

De fractie van de VVD verlangt van het kabinet dat het alsnog voor de financiële problemen in 1993 en 1994 structurele oplossingen aandraagt. Wat betreft 1993 zou daar nog deze maanden duidelijkheid over moeten worden verschaft.

Voorzitter! Dit kabinet heeft de economische groei in het recordjaar 1990 "verjubeld", om met minister Andriessen te spreken. Daarna heeft het de problemen consequent onderschat. Keer op keer heeft het kabinet zich aan dezelfde steen van onderschatting gestoten. Tot nu toe heeft het kabinet nog geen enkele operatie van de grond gekregen. Het plan-Stevens staat op sterk water; het plan-Simons is van tafel; de sociale vernieuwing is verstild. Op het vlak van de WAO is de coalitie sterk verdeeld. Dit kabinet heeft niet het recht om de problemen voor zich te blijven uitschuiven. Dit kabinet moet regeren of weggaan!

De heer **Brinkman** (CDA): Mijnheer de voorzitter! Dit kabinet moet regeren en daar willen wij graag een handje bij blijven helpen. Wij danken daarom het kabinet voor het feit dat het na onze oproep om snel te reageren op de alarmerende cijfers over de economische ontwikkeling in ons land, snel een overleg gestart is met de sociale partners en dat het het interne beraad heeft geïntensiverd.

Het heeft, geloof ik, weinig zin om er lang bij stil te staan hoe het allemaal zo ver heeft kunnen komen. Waar het nu om gaat is, in het slechte weer waar wij helaas voor staan, daadwerkelijk tot ingrepen te

komen. Ik geloof dat het duidelijk aan het worden is, dat wij inderdaad staan voor een periode waarin wij nog tot een aantal forse aanpassingen van verschillende stelsels in ons land zullen moeten komen, ook zeker daar waar de collectieve invloed op bepaalde punten nog altijd groot en naar mijn gevoel te groot is. De minister-president heeft niet voor niets gesproken over het vraagstuk van de nationale verarming. Hij draagt met zijn kabinet in ieder geval een eerste begin van oplossingen aan op de vraag hoe met die verarming rond te komen. Mag ik in dit debat ook nog eens aan het kabinet vragen of wij bij de verdere doorrekening van de verschillende maatregelen die nu in bespreking komen de werkgelegenheidseffecten mogen zien? Zo veel is namelijk voor onze fractie wel duidelijk, dat het voor ons een belangrijke toetssteen zal worden bij de invulling van de verschillende voornemens die nu op tafel komen. Voor ons is duidelijk, dat met het naderen van het nul-punt in de groei van de werkgelegenheid en met het oplopen van de werkloosheidscijfers het adagium "werk boven inkomen" veel strakker zal moeten worden gehanteerd dan het kennelijk zo nu en dan kon worden gerealiseerd.

Ik vond het nogal omineus om in de nadere verkenning van het CPB over 1993 bovenaan pagina 3 een typefout te lezen waar stond "werkgelegenheidsverkoop". Dat kan toch niet de bedoeling zijn van datgene wat wij hier allemaal met elkaar bespreken en ik wil namens onze fractie daarom zeggen, dat wij bij de invulling van de maatregelen zeer nadrukkelijk letten op de bevordering van de werkgelegenheid en de bevordering van de investeringen. Wij zullen dus moeten accepteren, dat in de sfeer van inkomensoverdrachten en subsidies een aantal pijnlijke maatregelen zal worden genomen.

Voorzitter! Ik realiseer mij dat wanneer iemand zoiets zegt, dit zorgvuldige stappen vereist in het besluitvormingsproces, want het gaat niet aan om te zeggen, dat dit wel even geregeld wordt terwijl wij natuurlijk allemaal weten, dat het in de praktijk niet altijd even simpel is. Wij moeten met elkaar ook wennen aan het feit, dat wij met nationale verarming hebben te maken. "Met

elkaar", dat wil zeggen particulariseren, bedrijfsleven en de gemeenschap in totaliteit. Wij accepteren op zichzelf, dat het kabinet in zekere zin een wat gefaseerde besluitvorming hanteert waarbij het nu nadere kaders aanreikt en binnen een paar weken nadere maatregelen invult voor 1993. In het voorjaar moeten de cijferreeksen voor 1993 worden voleindigd en voor 1994 moeten de zaken op een rij zijn gezet. Ik vind dat zorgvuldig, omdat het de gelegenheid biedt voor overleg met de sociale partners en andere partijen waar het kabinet mee te maken heeft en ik vind het ook zorgvuldig, omdat het kabinet zich dan rekenschap kan geven niet alleen van de ernst der tijden maar ook van het feit, dat structurele maatregelen daadwerkelijk ook structureel moeten worden ingevuld. Zo lees ik althans de brief, waar het kabinet zegt, dat het op 23 november of omstreeks die tijd zal komen met nadere voorstellen voor de invulling van maatregelen voor 1993. Voorzitter! Ik mag dat toch wel zo verstaan, dat wij aan het einde van deze kabinetsperiode niet te maken krijgen met een hypotheek op de boedel, die het kabinet in 1994 achterlaat? Ik mag dat toch wel zo verstaan, dat de maatregelen die voor 1993 structureel zijn aangekondigd ook daadwerkelijk structureel zullen zijn? Ik kan mij best voorstellen, dat niet iedere maatregel op 1 januari kan ingaan, maar het kan niet zo zijn dat wij de maatregelen krijgen aangekondigd die incidenteel van karakter zijn, waar zij beoogd waren structureel te zijn onder het motto dat wij nog wel op een later moment, bijvoorbeeld in 1994, horen wat er eventueel structureel zal worden. Mag ik op dat punt een verduidelijking hebben van hetgeen het kabinet in zijn brief ter zake heeft geschreven?

Voorzitter! Wij zitten voor een periode, waarin zorgvuldigheid in de besluitvorming vereist is, maar tegelijkertijd ook snelheid. Ik heb gezien, dat het kabinet vannacht een akkoord heeft bereikt over een zekere adempauze in de loonontwikkelingen met sociale partners. Dat is op zichzelf een gelukkige omstandigheid, waarmee wij het kabinet en de sociale partners willen complimenteren. Wij realiseren ons, dat er op dat punt de nodige gesprekken

zijn geweest. Bovendien weten wij, dat er over een maand of twee opnieuw een gesprek moet worden gevoerd tussen de sociale partners en het kabinet. Wij vermoeden, dat het CPB de eerste nadere middellange-termijnverkenningen voor 1994 en volgende jaren begin volgend jaar op tafel kan hebben en wij weten, dat diegenen die met ons zeggen dat de structurele maatregelen ook moeten worden genomen, uit ervaring spreken dat het met het naderen van de verkiezingen en meer in het algemeen aan het einde van een kabinetsperiode moeilijker en moeilijker wordt om zaken nog tijdig bestuurlijk rond te krijgen. Dat alles bij elkaar, die drie overwegingen, geeft ons de vraag in om te bevorderen, dat ergens zeer in het zeer vroege voorjaar – in februari – het kabinet met een notitie komt over 1994 en volgende jaren, maar natuurlijk in het bijzonder over 1994 en de structurele aanpak die dan nodig is, plus een opruiming van de restanten over 1993, die dan wellicht nog ter tafel liggen. Met "restanten" bedoel ik in het bijzonder de incidentele maatregelen waar het kabinet over spreekt.

Ik begin op dit punt met een opmerking over de verplichtingenstop die het kabinet aankondigt. Ik vind het op zichzelf verstandig dat het kabinet zichzelf de ruimte wil verschaffen om nu tot zorgvuldige besluitvorming te komen en dat het in ieder geval een beperking in die verplichtingen aanbrengt. Hoe moet ik dit nu precies verstaan? Ik mag het toch zo verstaan dat die verplichtingenstop daadwerkelijk voor iedereen geldt? Laat ik een aantal concrete voorbeelden geven, waar ik graag ook een antwoord op krijg, om te kijken of ik het goed heb begrepen. Het kabinet spreekt niet over een vacaturestop in de ambtelijke dienst. Dat zou op zichzelf logisch zijn, want het aannemen van nieuwe ambtenaren is ook een verplichting. Een ander voorbeeld: indien er aan het eind van het jaar bepaalde overschotten zouden zijn op de begroting van Ontwikkelingssamenwerking, mogen die dan alsnog worden verplicht of geldt ook daarvoor de verplichtingenstop vooralsnog? Ook voor de contracten die in de maak zijn met vertegenwoordigers van het onderwijsveld zou een verplichtingenstop moeten

gelden. Ik lees het antwoord op mijn vragen van gisteren aan de minister-president zo dat een definitief akkoord over de lerarenalarissen pas gesloten kan worden indien vaststaat hoe de begroting van Onderwijs en Wetenschappen structureel wordt ingevuld en dat bij dat akkoord ook nagegaan moet worden hoe de maatregelen voor 1994 en volgende jaren moeten worden ingevuld. Ik ben erkentelijkheid verschuldigd aan het kabinet voor die mededeling in het antwoord op mijn vragen. Dat bevestigt mijn vermoeden dat de minister van Onderwijs en Wetenschappen slechts een begin heeft kunnen maken met besprekingen, maar nog geen akkoord heeft kunnen sluiten omdat de Kamer nog niet in de gelegenheid is geweest om het totaal van de begroting van Onderwijs en Wetenschappen hier te beoordelen. Ik wil hier graag een bevestiging van mijn stelling horen. Wij gaan dus akkoord met de verplichtingenstop, maar wij krijgen graag nog enige verduidelijking op een aantal punten.

Wat de verplichtingenstop betreft, realiseer ik mij overigens dat er in 1992 nog bepaalde bedragen over zouden kunnen blijven in de begroting. Ik kan mij voorstellen dat de minister van Financiën zegt: dat kan ik nog niet helemaal beoordelen, dat hoort u wel in de Najaarsnota. Mijn concrete vraag is er eigenlijk op gericht om nu of bij het debat over de Najaarsnota na te gaan of er nog mogelijkheden zijn om eventuele – ik onderstreep "eventuele" – meevallers per saldo in de begroting voor 1992 te gebruiken voor de dekking van het incidentele gat in 1993. Wil het kabinet toezeggen met die mogelijkheid, indien die zich daadwerkelijk zou voordoen, ook rekening te houden? Dat veronderstelt uiteraard een zeer strikte uitleg van het begrip "verplichtingenstop", aan te vangen jongstleden vrijdag.

Voorzitter! Sprekend over de incidentele maatregelen komt natuurlijk eerst de vraag op of de verhouding van half incidentele oplossingen en half structurele oplossingen voor 1993 op zichzelf aanvaardbaar is. Ons ontbreken doorrekeningen van de werkgelegenheidseffecten van dit voorstel van het kabinet. Ik wil hier in deze eerste termijn zeggen dat het voor ons op

zichzelf verdedigbaar is dat het kabinet voor 1993 die verdeling aanbrengt van half incidenteel en half structureel, maar natuurlijk wel onder de strikte voorwaarde dat het structurele deel daadwerkelijk structureel en het incidentele deel ook daadwerkelijk met incidentele maatregelen in de uitgavensfeer wordt ingevuld. Ik heb geconstateerd dat er op het punt van de verplichtingenpauze, de temporisering van verplichtingen tot een bedrag van om en nabij de 750 mln. in de incidentele sfeer, sprake is van maatregelen bij in het bijzonder Defensie die ons de vraag ingeven of zo ongeveer alle investeringen waaraan wij zeer hechten daaronder geslachtofferend zouden worden. Wij denken in het bijzonder aan de voorzieningen voor de Luchtmobiele brigade en voor een zekere up-dating van de F-16 en een amfibisch transportschip. Dat hoeven wij in dit debat niet helemaal uit te discussiëren, maar ik wil in ieder geval gemeld hebben dat, indien bij de beperking van investeringen bij Defensie ook dit soort projecten in beeld zou komen, wij ons een nader oordeel voorbehouden. Wij zouden dat een erg onverstandige maatregel vinden. Er zijn, dunkt mij, ook wel andersoortige temporisering bij Defensie denkbaar.

Voorzitter! Er is nog geen incidentele oplossing gevonden voor om en nabij 750 mln. Ik heb al gezegd dat onze strikte voorkeur in dit verband uitgaat naar beperkingen in de uitgavensfeer. Op zichzelf kan ik mij echter voorstellen dat het kabinet zegt: wij willen, afhankelijk van de verdere ontwikkeling van een aantal lopende overleggen, de zaak eerst nader met elkaar bekijken; de Kamer hoort in het zeer vroege voorjaar van 1993 van ons. Qua procedure zou ik mij hier wel in kunnen vinden, maar ik wil toch nog eens nadrukkelijk onderstrepen wat ik hier tot nu toe over heb gezegd.

Dit brengt mij op een vraag over de gevolgen van de maatregelen die in bijlage 6 bij de brief van het kabinet staan. Het gaat hierbij om het niet langer toekennen van de prijscompensaties aan de departementen. Naar mijn waarneming hebben die maatregelen een structurele doorwerking. Als ik goed geïnformeerd ben, dan heeft een aantal departementen voor niet

geringe bedragen geput uit de prijscompensaties om tijdelijk en soms zelfs voor jaren een aantal ombuigingsstaakstellingen in te vullen. Op zichzelf is dat natuurlijk niet verboden, maar het betekent wel dat, nu die prijscompensaties er niet langer zijn, wij op of omstreeks 23 november ook geconfronteerd zullen moeten worden met nadere ombuigingsvoorstellen van die departementen die vooralsnog hebben ingeteerd op de prijsreserves. Die reserves zijn er, zoals gezegd, niet meer. Zullen wij dergelijke voorstellen krijgen? Zullen die voorstellen ook structureel van karakter zijn? De prijscompensaties zijn namelijk ook structureel niet meer ter beschikking.

Voorzitter! Het is verleidelijk om al in dit debat met elkaar stil te staan bij de invulling van de taakstellingen. Ik realiseer mij evenwel dat wij hier de komende weken nog nader de gelegenheid toe krijgen, als wij de individuele begrotingen gaan behandelen. Desalniettemin wil ik hier nu een enkele opmerking over maken. Wij staan als fractie namelijk voor de vraag waar onze prioriteiten liggen. Het is te vaag om te zeggen dat je investeringen in bijvoorbeeld criminaliteitsbestrijding en infrastructuur wilt ontzien. Je moet jezelf ook de verplichting opleggen om aan te geven waar je de oplossing eventueel kunt vinden. Om duidelijk te maken dat wij bereid zijn om op dit punt een aantal moeilijke vragen van het kabinet te beantwoorden, indien die althans aan ons zouden worden voorgelegd, wil ik ter illustratie aangeven hoe wij in zo'n vraag- en antwoordspel menen te kunnen opereren.

Ik heb namens mijn fractie al eens eerder mogen zeggen dat wij op het punt van de objectsubsidies en ook wel op het punt van de huursubsidies voor de jeugd misschien wat kritischer zouden kunnen zijn, als wij die zouden moeten afwegen tegen investeringen in de stadsvernieuwing. Ik geef nog een geheel ander voorbeeld. Als de criminaliteitsbestrijding in het gedrang zou komen, terwijl wij de rechtshulp onaangestast laten, dan zouden wij toch liever nog eens naar die rechtshulp kijken. Wij willen bijvoorbeeld ook liever voorkomen dat het beroeps onderwijs wordt aangetast. In dat geval zouden wij eerder naar

de studiefinanciering willen kijken. Als de minister van Verkeer en Waterstaat een aantal investeringen zou moeten temporiseren, dan zouden wij liever eerst kijken naar allerlei kleinere subsidies in haar begroting, bijvoorbeeld voor bedrijfsvervoer, kleine verkeerspleinen en dergelijke. Zo zijn er nog meer voorbeelden te noemen. Ook op het terrein van het milieubeleid zijn er waarschijnlijk vragen op het punt van de prioriteitenstelling mogelijk.

Voorzitter! Met dit soort voorbeelden wil ik duidelijk maken dat wij niet weglopen voor het feit dat er moeilijke beslissingen aanstaande zijn. Ik hoop dan ook dat het kabinet zo precies en concreet mogelijk zal proberen te antwoorden op onze kernvraag of het bereid is om investeringen, als dat enigszins mogelijk is, te ontzien en beleidsprioriteiten van het kabinet zo mogelijk ook overeind te houden, maar om tegelijkertijd niet te schuwen om bepaalde maatregelen te nemen die sommige groepen in de inkomensfeer kunnen raken, en bepaalde voorzieningen, waaraan wij wel waarde gehecht hebben, niet langer overeind te houden. Het kan ook nog zo zijn dat wij daarbij aanlopen tegen bepaalde wensen van individuele bewindslieden. Zij hebben natuurlijk recht op hun eigen wensen en ambities. Bij dit soort getallen en bedragen moeten wij de eigen ambities echter ook tegen het licht houden. Of het nu gaat om isolatiesubsidies in de energiesfeer of de salarisonwikkeling van bepaalde groepen, het kan niet zo zijn dat bepaalde posten op voorhand heilig worden verklaard door het kabinet, waardoor de afweging hier in het parlement vervolgens in het gedrang zou komen. Ik doe dus nadrukkelijk het verzoek om ook met dit soort beschouwingen rekening te houden bij de verdere invulling van de begroting.

Op zichzelf is er heel veel te zeggen over het sociaal-economisch overleg, zoals dat tot nog toe is gevoerd met de sociale partners. Ik denk evenwel dat ik een bijdrage kan leveren aan een voorspoedige voortzetting van het overleg tussen kabinet en sociale partners door nu te volstaan met het nog eens uitspreken van mijn waardering voor het feit dat er nu in ieder geval een adempauze is bereikt. Ik heb ook

gezien, in het verslag van het gesprek van vannacht, en de neerslag daarvan in een akkoord, dat daar een aantal belangwekkende mededelingen in staan, die vanmorgen op Teletekst nog niet allemaal te lezen waren. Ik heb toch goed gezien dat in de drie laatste alinea's van punt 1 van dat verslag een aantal kwantificeringen staan, die naar ik aanneem ook leiden tot een daadwerkelijk lagere loonkostenontwikkeling dan nu in het verschiep leek te liggen, en ik heb het toch goed gezien dat in punt 7 van dat verslag en van die overeenkomst ook daadwerkelijk aan CAO-partijen wordt gevraagd om op decentraal niveau te kijken naar afspraken die al gemaakt zijn? Dat zijn op zichzelf belangwekkende afspraken, die ik op zichzelf ook toejuich, maar het is ook goed om in dit debat te horen, wat meer in het bijzonder de gevolgen zouden kunnen zijn van dit soort afspraken, niet alleen voor het kabinetsbeleid zoals het er ligt, maar ook voor de werkgelegenheidsontwikkeling meer in het algemeen. Mag ik dus nog eens het belang onderstrepen van nadere cijfers over de werkgelegenheidsontwikkeling, want ik meen op te maken uit het antwoord op schriftelijke vraag 2, waarin door de vraagstellers bepaalde veronderstellingen zijn geuit over eventueel hogere loonkostencijfers dan door het kabinet verondersteld, dat die negatieve werkgelegenheidseffecten zouden kunnen hebben. Het gaat mij nu niet om het exacte getal, maar wel om de trend. Mag ik het zo begrijpen dat het kabinet in het verdere overleg met de sociale partners die negatieve werkgelegenheidsontwikkeling bij onverhoopt hogere groeicijfers van de loonkosten dan nu door het kabinet verondersteld, ook nadrukkelijk onder de aandacht zal blijven brengen, niet alleen van werkgevers en werknemers in de marktsector, maar ook van de werknemers in de sectoren waar het kabinet als werkgever zelf mee te maken heeft?

Ik heb een vraag die betrekking heeft op de derde alinea van punt 1 uit het verslag waar ik nu over spreek. Daar wordt gesproken over een netto verbetering, die overeenkomt met 1,25% bruto loonstijging. Als ik snel heb gerekend, zou dat neerkomen op een

verlaging van de collectieve-lastendruk met 0,6%, maar dat zou ik eens even doorgerekend willen zien door het kabinet. Indien die veronderstelling van mij juist is, zou dat betekenen dat onze wens toch nog in vervulling gaat dat wij op een CLD-niveau van om en nabij de 53 gaan komen, dan wel dat het kabinet veel hoger dreigde uit te komen dan 53,6%, en dat het op dit soort manieren bij 53,6% uitkomt. Want dat moge wel duidelijk zijn aan het kabinet: wij blijven hechten aan de plafondwaarde, niet alleen overigens van de CLD, maar ook van het financieringstekort. Wij zullen dat ook als leidraad en baken blijven nemen bij de verdere overwegingen en beoordeeling van het kabinet, zowel in dit debat als de debatten die nog volgen. Ik hoop dat dat ook anderen in dit huis tot tevredenheid stemt.

Maar, voorzitter, ik realiseer mij evenzeer dat degenen die dat zeggen ook voor de vraag komen te staan, of dan niet de sector van de sociale zekerheid en de sector van de volksgezondheid wel mager uit de verf komen in de brief van het kabinet. Ik vind van wel, en mijn fractie vindt dat ook, en ik zou dus willen vragen om bij de verdere doorkijkjes naar 1994 en volgende jaren, en waar mogelijk al in 1993, toch nog eens na te gaan, of er niet wat meer op die terreinen gedaan zou kunnen worden. Het is wel bekend wat wij vinden op het terrein van de volksgezondheid van eigen risico's. Ik dacht dat dat ook in de kring van de werknemers tegenwoordig wel bespreekbaar is. We kunnen niet om dat soort dingen heen, als we zien dat de geneesmiddelen uitgaven nu met ruim 1 mld. zijn gestegen. Dat is nog maar een incident, maar het is op zichzelf reden genoeg om toch nog eens naar deze sector te kijken. Zo is het ons opgevallen dat in de sector van de sociale zekerheid er toch eigenlijk met geen woord wordt gerept over zaken die we toch al een- en andermaal hier aan de orde hebben gesteld. Ik noem in willekeurige volgorde de referte-eis in de WW, de 80/20-verhouding in de ABW, de kwestie van het woonlandbeginsel, en op wat langere termijn verdergaande stelselwijzigingen, waaraan waarschijnlijk niet te ontkomen valt, als het ons ernst blijft met die plafondwaarde van de CLD van 53,6% in deze kabinetsperiode

en op langere termijn een verlaging van die lijn.

Voorzitter! Ik moet dus vaststellen dat we op deze twee punten in deze twee sectoren nog maar aan het begin van een nadere reeks van beslissingen staan. Wij staan al wel midden in de reeks van beslissingen over de omvang van de ambtelijke dienst, en de bijbehorende beperking van regelgeving. Collega Paulis is daarover in voortgezet overleg met de minister van Binnenlandse Zaken. Hij is door onze fractie gemachtigd om de minister niet alleen kritisch te bevragen over de verdere beperking, maar daar ook suggesties voor te doen. Ik zou daar al tijdens dit debat een gewillig oor van het kabinet voor willen vragen.

Het kabinet legt ons nog vragen en opmerkingen voor over de ontwikkeling en de behandeling van een aantal fiscale voorstellen. Die vragen zijn wel begrijpelijk, namelijk om een beetje haast te maken met de beslissingen. Dat is in het algemeen heel nuttig, maar dat kun je alleen maar doen als je een totaaloverzicht hebt van de ontwikkelingen. Ik heb al aangegeven in het voorafgaande, dat de ontwikkeling van de collectieve-lastendruk ons niet alleen zorgen baart, maar op onderdelen ook onduidelijk is, deels afhankelijk van de uitkomsten van het sociaal overleg na ommekomst van de adempauze, deels ook afhankelijk van de vraag, of het kabinet ruimte ziet ontstaan voor de zeer gewenste verhoging van het arbeidskostenforfait. Dat zal dunkt mij door verdere verlaging van de uitgaven moeten worden gefinancierd. Voor goed begrip, wij zijn dus voor verhoging van het arbeidskostenforfait, maar dat heeft alles bij elkaar natuurlijk wel consequenties voor de uiteindelijke rekensom op het terrein van de druk. Ik kan mij dus voorstellen dat wij die eindafweging ergens in het zeer vroege voorjaar maken, zoals dat zojuist op de kalender is geprobeerd aan te geven.

Ik hoop dat het kabinet wil begrijpen dat wij nog met bijzondere ogen zitten te kijken naar de bijlage, waarin allerlei fiscale voorstellen worden genoemd. Het probleem reikt iets verder dan de voorstellen met betrekking tot de verbruiksbelastingen in het milieu en de grijze kentekens. Ik wil er nu geen eendoordeel over geven, omdat het

kabinet ons op dit punt wat in onzekerheid laat verkeren over de precieze cijfers. Het is dus niet een kwestie van er helemaal niet over willen spreken met het kabinet. Ik roep het kabinet op om dit type fiscale voorstellen voortaan wat tijdiger aan ons voor te leggen, zeker als het complexe voorstellen betreft, want ik vind dat de voorstellen op het milieuterrein en ten aanzien van de auto's toch niet de schoonheidsprijs verdienen, waar het gaat om de duidelijkheid ervan. Dat is alleen al reden om er toch nog ten minste enkele weken voor te nemen om ze nader met elkaar door te nemen.

Ik wens het kabinet oprecht zeer veel sterkte bij de beantwoording, niet alleen van deze vragen, maar vooral waar het gaat om de beantwoording van de taakstelling die het zichzelf heeft opgelegd. Ten slotte vraag ik aan de minister-president, of hij ook wil bevorderen dat de taakstellingen zoals het kabinet die nu heeft geformuleerd, ook worden uitgevoerd conform de bedoelingen, namelijk dat het woord "structureel", zoals Van Dale dat ook zegt, structureel wordt uitgelegd en het woord "incidenteel", zoals is bedoeld, incidenteel. Onze fractie wil over 1994 nog geen oordeel uitspreken, omdat wij daarover eerst de nadere verkenning van het Centraal planbureau willen zien.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik wil de heer Brinkman over het laatste nog iets vragen, maar eerst 1993. De heer Brinkman gaat akkoord met het doorschuiven van een gat van 750 mln. tot in het voorjaar. Hij gaat ook akkoord met een 50/50-invulling structureel/incidenteel ten aanzien van het gat van 2,75 mld., dat misschien hoger of lager wordt. Dat weten wij niet, omdat wij niet weten hoe de lonen zich zullen ontwikkelen. Uw fractie heeft de plannen van het kabinet bestempeld als volstrekt onvoldoende...

De heer **Brinkman** (CDA): Waar heeft collega Bolkestein dat gelezen?

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik heb ze niet bij mij, maar het staat in perspublicaties. Volstrekt onvoldoende, een blanco cheque.

De heer **Brinkman** (CDA): Heeft u enig citaat van een...

Brinkman

De heer **Bolkestein** (VVD): Anonieme persreacties.

De heer **Brinkman** (CDA): Aha, maar wij spreken hier altijd over de officiële vertegenwoordiger van de fractie, hetzij de financiële woordvoerder, hetzij de voorzitter van de fractie die dan met aanhalingstekens wordt geciteerd. Dat heeft u, dacht ik, niet gezien.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik heb het gelezen, precies zoals ik het zojuist, op die plaats staande, heb gezegd. Het zijn anonieme persreacties, toegeschreven aan leden van uw fractie. Ik heb genoeg vertrouwen in de oprechtheid en accuratesse van de verslaggevers om dat ook aan te nemen. Er wordt gesproken over: *slap, volstrekt onvoldoende, blanco cheque*. U gaat ermee akkoord. Ik zeg: die kwalificaties die uw fractie heeft gegeven van de plannen van de regering slaan op uw antwoord. Slap, volstrekt onvoldoende, een blanco cheque. Ik leg uit. U gaat akkoord met het doorschuiven naar volgend jaar, naar een soort nieuwe tussenbalans, van een gat van 750 mln. U gaat akkoord met een verdeling 50/50 tussen structureel en incidenteel, alhoewel de problemen structureel zijn. Ik heb daar zojuist op gewezen. Sterker nog, u gaat akkoord met een zelfde 50/50-verdeling voor 1994.

De heer **Brinkman** (CDA): Waar haalt de heer Bolkestein dat nu vandaan? Hij kan niet rekenen. In het eerste deel van zijn interruptie zegt hij dat het CDA een gat van 2,75 mld. laat zitten. Het is absoluut onzin wat de heer Bolkestein beweert.

De heer **Bolkestein** (VVD): Neen. Ik zal het graag herhalen. De heer Brinkman gaat akkoord met het doorschuiven van een gat van 750 mln. naar 1993.

De heer **Brinkman** (CDA): Daarover heb ik gezegd dat wij dat in de uitgaansfeer moeten zien op te lossen. Ik kan mij voorstellen, dat het nader overleg met de sociale partners en de nadere invulling van de maatregelen die nu zijn voorgenomen voor omstreeks 23 november, reden geven om de definitieve som ergens in het vroege voorjaar te maken. Ik heb ook aan het kabinet gevraagd,

het moment van besluitvorming naar voren te halen. De heer Bolkestein moet het nu dus niet laten voorkomen alsof ik een gat van 2,75 mld. laat zitten.

De heer **Bolkestein** (VVD): Dat heb ik ook niet gezegd.

De heer **Brinkman** (CDA): Dat zei hij wel.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik heb gezegd dat de heer Brinkman akkoord gaat met het doorschuiven van een gat van 750 mln. De heer Brinkman bevestigt het.

De heer **Brinkman** (CDA): Ik geef toch aan dat er ondertussen een verplichtingstop moet zijn?

De heer **Bolkestein** (VVD): Dat neemt niet weg dat de heer Brinkman akkoord gaat met het doorschuiven van dat gat. Het wordt niet ingevuld. Het kabinet zegt het zelf. Hij gaat ermee akkoord.

Voorts gaat hij akkoord met een 50/50-invulling van het gat van 2,75 mld. in 1993 en in 1994. Hij zegt wel dat het CDA daar later over wil spreken als het de cijfers van het planbureau in de hand heeft, maar hij zegt nu dat hij het oordeel voor 1994 over de 50/50-invulling opschort.

De heer Brinkman heeft bij andere gelegenheden gesproken over de rokende puinhopen van dit kabinet. Hij heeft net gezegd dat hij hoopt dat hij niet met een hypotheek op deze bouwval te maken krijgt als er in 1994 een ander kabinet zit.

De heer **Brinkman** (CDA): De heer Bolkestein vermengt zijn woordkeuze met de mijne.

De heer **Bolkestein** (VVD): Misschien is de heer Brinkman dan wel minister-president. Op zichzelf is die ambitie heel honorabel. De heer Lubbers heeft hem aangewezen als zijn opvolger. In 1994 zit er een ander kabinet en misschien is de heer Brinkman dan wel minister-president. Dan krijgt hij te maken met de rokende puinhopen van dit kabinet en die staan vandaag voor hem, hij ziet ze oprijzen en over anderhalf jaar krijgt hij er misschien mee te maken, want misschien wordt hij wel minister-president. Is dat nu

werkelijk het verstandigste wat hij vanuit zijn eigen positie kan doen: akkoord gaan met een verdeling 50/50 structureel/incidenteel voor 1993 en zijn oordeel over 1994, het jaar waarin hij misschien begint met zijn kabinet, opschorten wanneer er ook voor 1994 slechts voor 50% structureel wordt gedekt? Is dat werkelijk verstandig? Wil hij die rokende puinhoop van het kabinet aldus aanvaarden?

De heer **Brinkman** (CDA): Het gaat er niet om wat de positie van enig lid van de Kamer in 1994 zal zijn. Het gaat erom, dat de fractie van het CDA, waarvan ik voorzitter mag zijn, aangeeft wat er in 1993 moet gebeuren. Wij proberen van het kabinet verdere verduidelijking te krijgen over de voornemens ten aanzien van 1993. Wij hebben niet zonder reden over 1994 nog geen uitspraak willen doen. Wij kunnen nu niet beoordelen hoe de verhouding tussen structureel en incidenteel moet zijn. Als de heer Bolkestein goed geluisterd had, had hij kunnen horen dat wij hebben gezegd dat wij de bakens van het regeerakkoord ook in 1994 niet willen verplaatsen. Als hij dus een aantal rekensommen had willen maken in plaats van almaar over mijn positie te speculeren, zou hij zijn tijd naar ik meen nuttiger besteden.

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de voorzitter! De heer Brinkman heeft het over bakens. Dat woord doet mij denken aan "boeien". De heer Brinkman ontdoet zich sneller van zijn boeien dan Houdini.

□

De heer **Van Mierlo** (D66): Mijnheer de voorzitter! Ik wil beginnen met de minister-president en de ministers van Financiën en van Sociale Zaken geluk te wensen met het feit dat er vannacht toch nog een akkoord tot stand is gekomen. Ik betrek natuurlijk ook de sociale partners bij deze gelukwensen.

Mijn fractie is daar erg verheugd over, ook al is het teleurstellend dat er toch geen concrete richtlijnen voor de loonmatiging en werkgelegenheid in zijn opgenomen. Het is echter een duidelijk positief punt dat werkgevers en werknemers op het laatste moment over hun eigen

Van Mierlo

schaduw konden springen en zich konden verenigen op een uitstel tot 1 maart voor nieuw te sluiten CAO's volgend jaar. De houding van de onderhandelaars gisteravond is vertrouwenwekkend, maar of dat genoeg is om de dreiging voor de werkgelegenheid volgend jaar te keren, is naar het oordeel van mijn fractie zeer onzeker. Ik kom daar nog op terug.

Voorzitter! In hoeveel keer zal het parlement de rijksbegroting dit jaar in een algemeen debat beoordelen? Het antwoord is: niet eenmaal, want de beoordeling vindt plaats in zoveel gesegmenteerde afleveringen dat niet één keer verantwoordelijkheid voor het geheel wordt genomen. Als plakjes salami zal het nationale budget 1993 ons passeren. Dat bezwaar was de wezenlijke gedachte achter ons voorstel vier weken geleden, om de eenheid van de algemene beschouwingen nog een beetje te handhaven door de tweede termijn op te schuiven. En toen wisten wij nog niet eens dat wij nu alweer met een volstrekt onvolledig beeld zouden worden geconfronteerd.

Waarom eigenlijk? Al zeker twee maanden is de dreiging dat nieuwe bezuinigingen noodzakelijk zouden worden, van een forse omvang, met de dag realistischer geworden. Had niet op ieder departement alvast een globale vooroefening gehouden kunnen worden, zodat de bezuinigingen afgelopen week of voor mijn part volgende week, maar in ieder geval voor dit debat, geconcretiseerd hadden kunnen zijn? Hoe kun je op een departement met een taakstelling akkoord gaan, als je nog niet het flauwste vermoeden hebt van de aard van de offers die je daarvoor moet brengen? Hoe kunnen wij in het parlement met de omvang akkoord gaan, als wij de aard niet kennen? Straks zitten wij aan de omvang vast en is er per departement een fait accompli ontstaan.

Er is geen peil op te trekken hoe reëel de bezuinigingen zullen zijn. Wat is de leidraad geweest bij de toedeling? Is het verhaal waar, dat de bedoeling is om een gebruikelijke onderuitputting in de budgettering zoveel mogelijk te verwerken? Ben je dan niet voornamelijk met optiek bezig?

Laat ik een enkel voorbeeld noemen. Hoe kan de minister van

Economische Zaken de relatief grote aanslag op zijn begroting rijmen met zijn opvatting over de werkgelegenheid alsmede met de directe effecten van bezuinigingen op zijn departement op de werkgelegenheid?

Een ander voorbeeld. De minister van Defensie krijgt volgend jaar een vermindering van zijn budget met maar liefst 7%. Dat is ongehoord groot. Ik begrijp absoluut niet hoe hij waar kan maken dat dit verantwoord is, zowel tegenover de mensen als voor de voorgenomen toekomstige taak van de krijgsmacht. Wij zullen moeten afwachten. De geruchten willen dat hij voor een nog ietsje groter bedrag zijn portefeuille heeft getrokken, maar dat lijkt mij toch een wat absurd circusnummer, gezien het resultaat dat er alsnog is uitgekomen.

Voorzitter! Ik begrijp niet goed waarover collega Brinkman zich opwindt, als het gaat om het akkoord tussen minister Ritzen en de onderwijsbonden. Inhoudelijk valt er door onze fractie weinig op aan te merken. De minister heeft alle legitimatie om nu dit akkoord te sluiten. Dat er voor de CDA-fractie oud zeer is, doet daar niets aan af. Ook niet dat het niet erg tactvol was van de minister om dit akkoord uitgerekend op de dag van de cruciale onderhandelingen voor een centraal akkoord af te sluiten. Kan collega Brinkman zich niet troosten met de gedachte dat, terwijl de ministers nog niet in staat zijn, te laten zien waar zij wel bezuinigen, er tenminste één is die laat zien waar hij het in ieder geval niet doet? Het is niet veel, maar je moet met alles blij zijn tegenwoordig.

De heer **Brinkman** (CDA): Voorzitter! Vindt collega Van Mierlo het voor zichzelf en zijn fractie niet merkwaardig dat zij niet in de gelegenheid zijn om af te wegen waar de bezuinigingen op O en W moeten plaatsvinden? Ik neem aan dat hij de afweging wil maken tussen werk en inkomen, voorzieningen aan de scholen of beroepsonderwijs.

De heer **Van Mierlo** (D66): U wilt dat wij het werk van de minister van Onderwijs doen?

De heer **Brinkman** (CDA): Nee, ik stel u de vraag: zou u niet liever

gezamenlijk de afweging maken over alle begrotingsposten en dan een oordeel geven?

De heer **Van Mierlo** (D66): Nee, de minister van Onderwijs heeft op dit punt een speciale toezegging gedaan. Dat was heel hard nodig. Zeker gezien de uitleg van de minister-president daarover, vind ik dat de minister van Onderwijs volkomen gerechtigd was om die globale afspraak te maken en nader in te vullen, daarbij rekening houdend met de stop die twee maanden zal plaatsvinden. Dat is natuurlijk geen echte stop, maar goed. Daar houdt hij ook rekening mee.

De heer **Brinkman** (CDA): En rekening houdend met het antwoord dat de minister-president gaf, namelijk dat eerst de invulling van de bezuinigingen bekend moest zijn. Hoe kunt u dan al een eindoordeel geven als u die invulling nog niet kent?

De heer **Van Mierlo** (D66): Volgens mij staat dat ook al in die overeenkomst, maar dat weet ik niet zeker.

De heer **Brinkman** (CDA): Het gaat nu om de materiële kern. Je moet hier eerst de totale begroting met elkaar beoordelen en je kunt toch dan pas een oordeel geven over de individuele voorstellen. U zegt nu: ik zet alvast een deel van de voorstellen in de begroting buiten haken – ik zeg maar even het inkomensdeel – en dan gaan wij over de rest van de begroting wel met elkaar stoeien. Het is toch op zichzelf logisch dat je de afwegingen tussen inkomen en werk en tussen inkomen en voorzieningen nog eens eerst in totaliteit met elkaar maakt en dat je dan pas tot een eindoordeel komt.

De heer **Van Mierlo** (D66): Voorzitter! Ik vind dat dat altijd nog kan. De minister van Onderwijs is gerechtigd om voorshands door te gaan op de weg die hij al was ingeslagen. Hij is gerechtigd om een globale afspraak te maken en te zeggen: er komt over de concrete invulling nog nader overleg en er komt ook nog nader overleg in de Kamer.

De heer **Brinkman** (CDA): Dan zegt

Van Mierlo

u dus wat anders dan wat u net zei. Dat betekent dus dat de Kamer nog zou kunnen zeggen: wij hebben het zaakje nog eens gewogen, maar alles bij elkaar is het toch beter om het maar voor een deel of niet door te voeren. Wij zien nu namelijk welke invullingen van de ombuiging er overigens op het tapijt verschijnen en vinden dat toch wel heel triest en ongelukkig. Wij willen die nadere afweging dus wat anders maken dan de minister. Die mogelijkheid wilt u zich toch niet laten ontnemen?

De heer **Van Mierlo** (D66): Nee, maar u heeft zich toch ook verenigd met het antwoord van de minister-president?

De heer **Brinkman** (CDA): Ik heb daaruit geconstateerd dat wij een nader afwegingsmoment krijgen. Dat staat in de brief van de minister-president. Dat is echter wat anders dan dat u daarnet veronderstelde.

De heer **Van Mierlo** (D66): Maar dat doet toch niets af aan datgene wat gisteren is gebeurd?

De heer **Brinkman** (CDA): Niet aan de gebeurtenis, maar wel aan de conclusies, namelijk dat die conclusies nog niet vaststaan.

De heer **Van Mierlo** (D66): Zij zijn nog niet definitief.

De heer **Brinkman** (CDA): Ja, nog niet vaststaan.

De heer **Van Mierlo** (D66): Alle bezuinigingen komen hier in de Kamer, dus ook de keuzen en de opties daarvoor. De minister heeft zijn voornemen tegenover de bonden tot uitdrukking gebracht.

Het beleidsstuk van de regering heeft het karakter van een uitgelekte kaderbrief. Dat heeft de heer Bolkestein ook al gezegd. Ik kan nu al zeggen dat mijn fractie geen mogelijkheden ziet om een oordeel te vormen over de omvang en de toewijzing van de bezuinigingen, zonder de nadere invulling te kennen. De enige rechtvaardiging voor het tijdstip van dit debat is dan ook de beperkte ruimte die er nog is om vóór 1 januari a.s. de fiscale voorstellen te behandelen. Eigenlijk is de beoordeling van ook die

voorstellen misplaatst als het zicht op de andere beleidsconsequenties in concreto ontbreekt.

Het kabinet heeft een onmiskenbaar talent aan de dag gelegd voor het verkeerd inschatten van economische vooruitzichten en ontwikkelingen. In de Miljoenennota werd voorbijgegaan aan voortekenen van een naderende omslag, waarvan de eerste tekenen gedurende de zomermaanden in het bedrijfsleven zichtbaar waren geworden. Bij de algemene beschouwingen kreeg de oppositie er nog van langs als zij over een totale tegenvaller van 4 mld. praatte. Hoe durfden wij! Die totale tegenvaller blijkt nu 6 mld. à 7 mld. te zijn, waarvan bijna 3 mld. voor 1993.

Het doet wat denken aan de tijd van het aantreden van het kabinet, met een onbezonnen taxatie van de financiële situatie in het regeerakkoord, een ontkenning van een groot tekort zoals de president van De Nederlandsche Bank dat tussen de vallende bladeren door vermoedde, en ten slotte het in etappes toegeven van dat tekort tot een Tussenbalans met een omvang van bijna 22 mld. in het volgende voorjaar. Als een kopie van die situatie, met wat lagere cijfers, dringt zich het huidige beeld op.

het kabinet blijft inschatten, en wel dat de aard van de tegenvallers voor 50% structureel is en voor 50% conjunctureel. Hierbij gaat het kabinet aan de onveilige kant van het risico staan, maar wel die kant die voor het kabinet de rechtvaardiging oplevert voor een gemengde aanpak van structurele en incidentele bezuinigingen. Dat onderscheid komt kunstmatig over. De fractie van D66 ziet ook niet in dat dit onderscheid op zichzelf een rechtvaardiging oplevert voor het uitstellen van 0,75 mld. naar het voorjaar van 1994.

Zo wordt een Miljoenennota toch ook niet behandeld? Er is altijd wel een onzekerheidsfactor ter zake van de aard van de economische ontwikkeling. De Miljoenennota wordt dan toch gewoon afgerond? Maar het CDA wilde nu ingrijpen en de PvdA pas in het voorjaar. En zo werd een theorie te hulp geroepen om een onmacht van de coalitie om nu meteen op te treden, voorlopig te verhullen.

Het kabinet heeft zichzelf hiermee duidelijk met het huiswerk gespaard

en daarmee een slecht en weinig inspirerend voorbeeld gegeven voor degenen die door het kabinet aan het huiswerk gezet werden: de sociale partners.

De heer **Wöltgens** (PvdA): De heer Van Mierlo is nu bezig met datgene waarin hij absoluut excelleert: het commentaar geven op de gebeurtenissen. Maar houdt dat commentaar in dat de fractie van D66 van mening is dat op dit moment de ombuiging heel structureel moet worden ingevuld?

De heer **Van Mierlo** (D66): Dit is het juiste moment voor een volledige invulling.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Dat is heel mooi, maar wat is uw kritiek nu? Is die dat het niet structureel is of te veel structureel?

De heer **Van Mierlo** (D66): Er wordt te gemakkelijk van uitgegaan dat het voor de ene helft structureel is en voor de andere helft conjunctureel is, alsook dat dit leidt tot het onderscheid dat het voor de ene helft met incidentele en voor de andere helft met structurele maatregelen geattaqueerd kan worden.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Wat zou u hebben gedaan?

De heer **Van Mierlo** (D66): Het zou veiliger zijn geweest om een wat hoger percentage voor het structurele in te schatten.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Dat kunt u ook invullen?

De heer **Van Mierlo** (D66): Nee, luister eens, ik ga de Miljoenennota niet schrijven. Ik vraag u toch ook niet om hier straks de bezuinigingen in te vullen? Ik zeg dat de inschatting aan de onveilige kant is. Het daaruit voortvloeiende onderscheid is bovendien niet overtuigend. Dat geldt ook voor het uitstel.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Maar de onzekerheden voor u en voor het kabinet zijn bij het beschouwen van de economische vooruitzichten natuurlijk even groot. Als het kabinet 50% als incidenteel aanmerkt en 50% als structureel en u bekritiseert dat, moet u aangeven op welke wijze u het zelf ziet.

De heer **Van Mierlo** (D66): Ik heb dat al verwoord. Maar ik wil graag het oordeel van het kabinet vernemen naar aanleiding van de vraag waarom het naar zijn gevoel verantwoord is om zowel die inschatting te maken als het onderscheid in maatregelen daarop te baseren en het uitstel te rechtvaardigen. Ik heb daar mijn twijfel over. En die mag ik hier naar voren brengen.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Daar hebt u volkomen gelijk in. Uw wens is ook heel acceptabel, dat u, voordat u het commentaar in een oordeel omzet, de opvatting van het kabinet wilt vernemen.

De heer **Van Mierlo** (D66): Allereerst heb ik mijn opvatting verwoord en voorts hoor ik wel wat de reactie van het kabinet is. De uwe ken ik nu.

Voorzitter! Een mogelijk tweede zwakte van het kabinet is een endemische onhandigheid in het positie bepalen in de overlegeconomie. Die zwakte is verbazingwekkend, omdat uitgerekend deze regeringspartijen gepokt en gemazeld zijn in de geschiedenis van die overlegeconomie. Verleden jaar bleek dat al uit de houding tegenover de SER bij de adviesaanvraag over de WAO, ook in deze Kamer bij de regeringsfracties, en uit de wijze waarop daarna met dat advies is omgesprongen.

Ook tegenover het centraal overleg is de houding in de afgelopen jaren nimmer overtuigend geweest: vaak onverschillig en passief, totdat de nood aan de man komt en als bij toverslag de houding verkeert in het tegendeel. Daarbij wordt niet geschroomd, aan te geven welke posities door de andere gesprekspartners ingenomen moeten worden. Het mes van de loonmaatregel wordt eerst achter de rug gehouden, vervolgens plotseling op tafel gelegd en dan er weer afgenomen. Dat alles getuigt van weinig zelfbewustheid en overtuigingskracht. En het kabinet bereikt er ook niet mee wat het wil: een harde loonstop over de hele linie voor zes maanden. Het kabinetsbeleid dat op dat doel was gericht, is dan ook mislukt. De waarde van het gisteravond gesloten akkoord zal pas

blijken bij de toepassing in het gedecentraliseerd overleg. Het akkoord is niet meer of minder dan een intentieverklaring van goede bedoelingen. Dat is niet niks, maar de verklaring krijgt haar profilering ook door wat er niet in staat: geen garanties, geen voorlopige bevrozing en geen uitspraken over maximale verhoging.

Het is terecht dat de collectieve sector gelijk wordt behandeld als de marktsector. Het is de vraag wat dit de facto betekent voor de vorig jaar afgesloten CAO voor 1993 voor het personeel in de gezondheidszorg. Zal het kabinet zijn bijdrage in collectieve middelen onverkort handhaven of wordt ook die bijdrage aangepast aan de ontwikkelingen in de marktsector, die hopelijk op een lager niveau liggen dan de loonstijging in die CAO? De fractie van D66 vindt dat ongewenst. Nieuwe onrust moet worden voorkomen, evenals extra financiering die ten koste van de zorg zelf gaat.

Bij de huidige stand van zaken, het voorgenomen begrotingsbeleid en de uitkomst van het akkoord komt de bescherming van de werkgelegenheid geheel in handen van het decentraal overleg. Daar zal bewezen moeten worden of de overlegeconomie behalve over mooie woorden ook over echte slagkracht beschikt.

Er zit een zekere tegenstrijdigheid in de houding van het kabinet tegenover de aard van de tegenvaller. Als het kabinet de doelstelling van het tijdpad van het financieringsstekort zo concreet vooropstelt, zoals blijkt uit het cijfermatige beeld, ligt het meer voor de hand om concreter en vollediger, dus voor het volle bedrag, tot invulling te komen. De kans dat voor 1993 het totaalbedrag lager wordt, lijkt immers buitengewoon klein.

Het is de vraag of het wel zo logisch was om het absolute primaat van het financieringstekort zo voorop te stellen. Het is ook de vraag wat het kabinet zelf heeft gedaan om in zijn beleid en beleidspresentatie het primaat van de werkgelegenheid, dat de minister-president en de minister van Financiën bij de algemene beschouwingen nog zo nadrukkelijk onder woorden brachten, tot uitdrukking te brengen. De minister-president herinnert zich misschien dat ik bij de algemene beschouwingen in derde termijn iets

heb gezegd over de relatie die mijn fractie, als het erop aankomt, tussen het tijdpad van het financieringsstekort en de werkgelegenheid ziet. Ik kreeg sterk de indruk dat zowel de minister-president als de vice-minister-president deze opvatting deelde. Hebben zij ook overwogen om een extra lastenverlichting, indien noodzakelijk ten koste van het financieringstekort, in het centraal overleg in te brengen om een nog effectievere loonmatiging mogelijk te maken? Vindt het kabinet in de ontstane situatie geen aanleiding om het werkgelegenheidsbelang alsnog actief te beïnvloeden door een extra lastenverlichting aan te brengen, hetzij in de sfeer van de inkomstenbelasting, hetzij via het arbeidskostenforfait.

Voorzitter! Wij voeren opnieuw een debat met een open einde. Mijn fractie kan slechts concluderen dat het beleid van het kabinet, voor zover het was gericht op loonstop, is mislukt. Voor zover het beleid was gericht op loonmatiging, weten wij het nog niet. Voor zover het beleid voorziet in bezuinigingen, is het nog niet af. De conclusie dat er dit jaar geen politieke beoordeling komt van het beleid in zijn geheel, is dan ook buitengewoon onbevredigend.

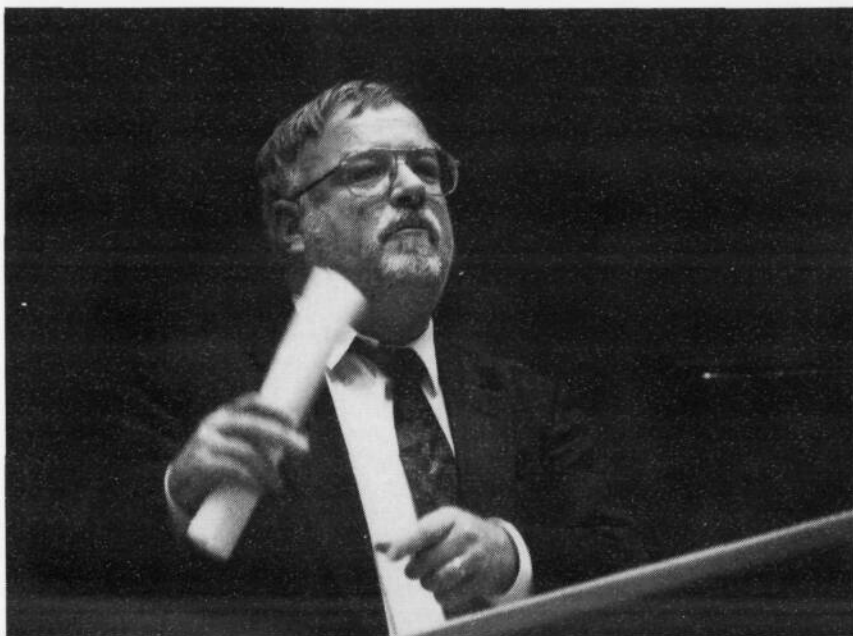
□

De heer **Wöltgens** (PvdA): Voorzitter! Ik begin met een politieke beoordeling. Het pakket van het kabinet is tijdig en evenwichtig. Omdat het evenwichtig is, is er natuurlijk van de uiterste kanten kritiek op mogelijk. De econoom Koos Andriessen kan zeggen dat er te veel wordt omgebogen. In de Kamer zijn er politici die zeggen dat er eigenlijk te weinig wordt omgebogen. Daaruit blijkt in wezen al dat het kabinet, in de huidige situatie en met de huidige vooruitzichten, een evenwichtige koers heeft gekozen.

De heer **Van Mierlo** (D66): Niet om het een of ander, maar op deze manier heeft het kabinet altijd gelijk!

De heer **Wöltgens** (PvdA): Niet alleen op deze manier!

Voorzitter! Het is natuurlijk zo dat iedere keuze die bij de Miljoenennota en zo gemaakt wordt, een keuze is met onzekerheden over de vooruit-

De heer Wöltgens (PvdA)

zichten. Toch hebben wij zelden een situatie meegemaakt waarin de vooruitzichten op zo'n korte termijn ingrijpend gewijzigd zijn als deze situatie. Het is dan inderdaad een heel belangrijke taak voor een kabinet om datgene te doen wat in elk geval de onzekerheden voor de doelstellingen van dat kabinet tijdig reduceert. Bij de algemene politieke beschouwingen is dat op één punt al aangekondigd, namelijk bij de consequenties van de wisselkoersveranderingen. Daarbij heeft het kabinet gezegd met een aantal nominale aanpassingen te komen, die mogelijk zijn omdat de prijsstijging minder hoog is dan oorspronkelijk was verwacht. De lijn die het kabinet toen heeft gekozen, was een heel verstandige lijn. Daarna is het Centraal planbureau gekomen met een voorspelling over de tegenvalende internationale conjunctuur. Die brengt een onzekerheid met zich mee die om keuzes vraagt.

Hoe schat je die onzekerheid in? Is het inderdaad een conjuncturele tegenvaller? Of staan wij aan het begin van een beweging die mogelijk-kerwijze een structureel karakter zou kunnen krijgen? Het Centraal planbureau voorspelt weliswaar dat de wereldconjunctuur zich in 1994 herstelt – ik zou graag willen dat het Centraal planbureau gelijk krijgt –

maar het bedrukt mij enigszins dat het Centraal planbureau al vier jaar achtereen meldt dat de internationale conjunctuur zich "het volgende jaar" zal herstellen. Dat maakt mij tot op zekere hoogte onzeker.

Een ander element dat in de beschouwingen moet worden betrokken, is de vraag of je die conjunctuur zo maar als een gegeven moet beschouwen. Moet je enkel en alleen reageren met een soort aanpassingsbeleid voor de conjuncturele tegenvallers? Aan die vraag zitten naar mijn gevoel twee aspecten. In de eerste plaats krijgen wij nu dus ook in Nederland te voelen dat het minder goed gaat met de internationale conjunctuur. Moeten wij dat zo maar over ons heen laten gaan? Vanmiddag vindt er mogelijk-kerwijze weer een discussie plaats over het Verdrag van Maastricht en Europa. Die discussie gaat over het Europa van de burgers. Is het daarom niet van wezenlijk belang dat Europa laat zien dat op het voor de burgers meest vitale punt, namelijk de dreiging van werkloosheid in heel Europa, een taak ligt die veel belangrijker is dan de uitvoerige bespreking van alle institutionele aspecten waar Europa nu vooral mee bezig is? Ik vraag aan de minister-president en de regering

of er niet alle aanleiding is om op de komende Top in Edinburgh de mogelijkheid te agenderen van een gezamenlijke aanpak van de Europese conjunctuur en daarmee van een stimulans voor de werkgelegenheid in Europa. Ik sta daar niet alleen in. De OESO is een instantie die ons de laatste tien, vijftien jaren vooral bestookt heeft met aanbevelingen om structureel te bezuinigen en de overheidsuitgaven terug te brengen. Het is heel opvallend dat het economisch-politiek comité van de OESO nu heeft gezegd dat bekeken moet worden of misschien een aantal landen in Europa iets zouden moeten doen om de conjunctuur een zekere stimulans te geven. De voorzitter van dit comité, de Duitser Bernhard Molitor, zegt volgens Het Financieele Dagblad dat wij duidelijk het deflatoire effect van de sanering, volgend op de financiële excessen en de aandeelmarkthausse van de tweede helft van de jaren tachtig, hebben onderschat. Hij houdt dus ook een – terecht – heel voorzichtig pleidooi om te bekijken of er in internationaal verband geen afspraken kunnen worden gemaakt om de dreigende conjunctuurterugval tegen te gaan. Ik zou dus, zoals gezegd, graag zien dat de Europese top tijd zou reserveren om dit probleem ook tot het probleem van de Europese Gemeenschap te maken.

De heer **Bolkestein** (VVD): Voorzitter! De heer Wöltgens houdt een Keynesiaans pleidooi. Dat is een pleidooi met respectabele economische tradities. Uit datzelfde pleidooi vloeit echter toch voort dat het streven om te voldoen aan de criteria van de EMU een deflatoir effect heeft? Als dat zo is, hoe rijmt de heer Wöltgens dan de opmerkingen die hij nu heeft gemaakt en die in de Keynesiaanse traditie passen, met het streven van Nederland en andere lidstaten van de EG te voldoen aan de criteria van de EMU?

De heer **Wöltgens** (PvdA): Dat rijmt ik daar wel mee, in internationaal verband. In internationaal verband zouden pogingen kunnen worden ondernomen om de conjunctuur aan te zwengelen. Dat zou bijvoorbeeld kunnen door tegen de Bundesbank te zegen: geleidelijkaan de

monetaire restricties wat minder maken en het disconto geleidelijk aan nog wat verder verlagen. Dat heeft een groei-impuls. Het voldoen aan de criteria van de EMU bewerkstellig je niet alleen door om te buigen; dat bereik je vooral door ervoor te zorgen dat de economieën groeien. Daar moet in een situatie van neergaande conjunctuur de eerste prioriteit komen te liggen. Ik denk dat het voeren van een conjunctuurbeleid voor een land als Nederland alléén, er waarschijnlijk alleen maar toe leidt dat inderdaad de tekorten oplopen. Daar zou ik dan ook niet voor willen pleiten. Maar ik vind dat er in internationaal verband stellig alle aanleiding voor is om daar stimulerende politiek aan de orde te stellen.

Mijnheer de voorzitter! Ik vind ook dat er wel eens aandacht mag worden gevraagd voor het volgende verschijnsel. Toen het regeerakkoord gesloten werd, was het uitgangspunt een jaarlijkse economische groei van 2,25%. Als wij in deze regeerperiode een heel mooie norm hadden gehanteerd, namelijk de Zijlstra-norm, en daarbij waren uitgegaan van een soort trendmatig begrotingsbeleid, dan zou dat er in deze situatie absoluut toe hebben geleid dat wij via de overheid stimulerend zouden zijn opgetreden, want bij de huidige vooruitzichten is het zo dat de jaren 1993 en 1994 een economische groei laten zien van 0,4%, respectievelijk 0,7%. Dat is aanzienlijk lager dan de veronderstellingen die golden bij het sluiten van het regeerakkoord. Dat maakt natuurlijk echte inspanning met betrekking tot het financieringstekort des te heroïscher. Daarbij mag ook nog eens in aanmerking genomen worden dat het Centraal planbureau al eerder heeft gemeld, dat dit kabinet niet bezig is met een reductie van het financieringstekort met 2%, maar feitelijk met 3%, omdat men ook nog een deel van de vervuiling van het tekort uit het verleden heeft weggewerkt. Ik vind dat dit bij de beoordeling van de prestaties van het kabinet uitdrukkelijk nog eens onder de aandacht mag worden gebracht.

Mijnheer de voorzitter! Ik zei dat de aanpak van het kabinet evenwichtig is; ook evenwichtig, als het gaat om de afspraken die gisteren zijn gemaakt in de Stichting van de arbeid, waaraan het kabinet

ongetwijfeld zijn steen heeft bijgedragen. Ik was bijna verrast door de mate van concreetheid van de afspraken zoals zij vandaag aan ons zijn voorgelegd. Dat meen ik oprecht. Als ik het stuk nu goed lees en er zelfs niet eens al te veel exegese in hoeft te leggen, dan lees ik daar heel uitdrukkelijk dat de partijen in de Stichting van de arbeid hebben afgesproken een oproep te doen aan alle partijen om een matiging te betrachten van twee keer 1,25%, dus van 2,5%. Dat vind ik buitengewoon concreet.

Ik ben ervan overtuigd dat dit, omdat het op vrijwillige basis tot stand is gekomen, daadwerkelijk zijn effecten in de bedrijfstakken niet zal missen. Daarbij zou ik graag de vergelijking willen maken met het akkoord uit 1987, dat mijns inziens eigenlijk veel vager was: de resultaten daarvan, in vormen van loonmatiging, hebben op den duur hun effecten op de werkgelegenheidscreatie niet gemist. Ik sluit mij dus heel graag aan bij de felicitaties die de heer Van Mierlo heeft uitgesproken aan het adres van het kabinet en de sociale partners met het behalen van dit succes. Ik hoop dat dit succes zich zal vertalen in de daadwerkelijke loonontwikkeling voor 1993.

Mijnheer de voorzitter! Evenwichtig is het niet alleen in de aanpak richting sociale partners en in de afspraken die daar zijn gemaakt, maar ook in zijn budgettaire aanpak. Ik vind namelijk dat het kabinet er in deze onzekere situatie goed aan heeft gedaan om zich enerzijds een veilige marge te verschaffen, als het gaat om wat mogelijkerwijze aan structurele aanpassingen noodzakelijk is, maar er anderzijds ook oog voor te hebben dat niet door een te omvangrijk pakket met alleen een structurele aanpak de conjuncturele ontwikkeling ook nog eens vanuit de begroting van de overheid zou worden geremd. Dat betekent dat de keuze van de mix, zoals het kabinet die heeft gedaan, voor de PvdA-fractie een acceptabele is. Een aantal andere collega's heeft ook al terecht gezegd, dat dit natuurlijk niet betekent dat wij nu al over de inhoud van de maatregelen een oordeel kunnen uitspreken. Wij kunnen wel zeggen op welke criteria wij de eventuele ombuigingen, indien die

aan ons worden voorgelegd, zullen toetsen.

In het totale pakket staat daarbij voor de komende twee jaar de belangrijkste doelstelling voorop, namelijk te voorkomen dat de werkloosheid gaat stijgen. De belangrijkste doelstelling zal moeten zijn dat ook de overheid een bijdrage blijft leveren aan datgene wat wij in de afgelopen jaren hebben gekend: een groei van het aantal banen. Naar mijn gevoel is dat een hoofdcriterium. Ik neem aan dat het volstrekt overbodig is, maar ik herinner het kabinet eraan dat een van de doelstellingen van het regeerakkoord is, dat er jaarlijks 100.000 mensen aan een baan geholpen worden. In de afgelopen jaren is dat meer dan goed gelukt en ik zou het op prijs stellen wanneer het kabinet alles op alles zette om ervoor te zorgen dat ook in de periode 1993-1994, en dus voor de totale periode van het kabinet, voldaan is aan deze doelstelling die het kabinet zichzelf heeft opgelegd. De kernvraag is dus welk effect de maatregelen hebben op de werkgelegenheid.

Een tweede toetspunt voor de inhoudelijke beoordeling van datgene wat aan ons zal worden voorgelegd, heeft te maken met de vraag of het kabinet, ook als de tijden krapper zijn, trouw blijft aan een aantal inhoudelijke prioriteiten die het zich gesteld heeft. Een van die prioriteiten die het kabinet al in de Miljoenennota heeft aangekondigd, betreft de interne veiligheid. Dat is een structureel probleem waar de Nederlandse samenleving mee te maken heeft. De aanpak van de veiligheid op straat mag niet leiden onder de noodzaak om tot ombuigingen te komen. Dit is immers geen conjunctureel probleem en wij moeten ervoor zorgen dat die zaken die tot een blijvende tekortkoming van onze samenleving horen, ook in 1993 en 1994 worden aangepakt.

Een tweede prioriteit die het kabinet in de Miljoenennota heeft aangegeven, zijn de investeringen. Bestuurlijk gezien is het natuurlijk dikwijls het gemakkelijkst om de investeringen even uit te stellen. Niettemin hoop ik, dat het kabinet datgene wat nu via het Aardgasbatenfonds apart gezet wordt, weet vol te houden zodat toch in 1993 en 1994 de overheidsinvesteringen,

voor zover dat enigszins mogelijk is, gewoon overeind gehouden kunnen worden.

Het derde prioriteit die in de Miljoenennota duidelijk naar voren is gebracht, betreft de kwaliteit en de knelpunten in het onderwijs: een structureel probleem dat om een structurele oplossing vraagt. Die oplossing kan niet ondergeschikt worden gemaakt aan de noodzaak om conjuncturele bijstellingen te plegen. In dat opzicht geef ik de minister van Onderwijs het grootste gelijk dat hij probeert om voor die knelpunten in het onderwijs tot afspraken te komen met de vakbonden in het onderwijs. Nu is er in elk geval uitzicht op, via een raamovereenkomst, dat een aantal zaken tegelijkertijd wordt aangepakt. In de eerste plaats is dat de wachtgeldproblematiek. Ik vind het heel knap van de minister dat hij erin geslaagd is om daarover overeenstemming te bereiken. In de tweede plaats is dat het vooruitzicht op het aanpakken van het aantal knelpunten dat te maken heeft met de kwaliteit van het onderwijs in de komende periode.

Voorzitter! Het laatste toetspunt is datgene wat is uitgesproken in de motie-Beckers-de Bruijn die kamerbreed is aangenomen. Weliswaar las ik in het grote aantal mededelingen die met het SER-advies te maken hadden en die nog eens herhaald werden in het akkoord dat nu in de Stichting van de arbeid gesloten is, dat een van de elementen van de loonmatiging ook het effect is van datgene wat men op milieugebied zal wensen. Ik hoop eerlijk gezegd dat die wens ook bij de invulling van datgene wat de overheid zelf aan begrotingsvoorstellen doet, heel uitdrukkelijk wordt gehonoreerd.

Mijnheer de voorzitter! Behalve de inhoudelijke beoordeling is er nog een tweede element dat zal leiden tot een nieuw moment van oordelen. Zoals gezegd, op dit moment verkeren wij in een tamelijk onzekere situatie met betrekking tot de conjunctuur en de vooruitzichten van 1993. Zonder die slechte vooruitzichten te willen bagatelliseren, geloof ik – maar de minister-president hoeft dat niet te bevestigen – dat ik dit jaar misschien wel zestien geautoriseerde voorspellingen voor 1993 heb gezien. Ik herinner mij nog, dat in april de

dreigende inflatie het grootste probleem vormde en dat dreigende inflatie op dit moment misschien wel het geringste probleem is. Nogmaals, ik wil daarmee die voorspellingen niet bagatelliseren, maar voordat je verregaande stappen zet en structurele maatregelen neemt, moet je je wel wat meer zekerheid verschaffen over de aard van de economische ontwikkeling. Om die reden lijkt het mij buitengewoon verstandig om in maart, op het moment dat het CPB een nieuwe raming heeft gemaakt voor zowel 1993 als ter voorbereiding van een SER-advies over de middellange termijn, opnieuw bij elkaar te komen om de aard en de omvang van de door het kabinet voorgestelde maatregelen te bespreken. Als een SER-advies over die middellange termijn beschikbaar kan zijn, zouden wij dat daarbij kunnen betrekken omdat wij ook in 1993 en 1994 aan de daaropvolgende jaren moeten denken en omdat de maatregelen in 1993 en 1994 de basis moeten leggen voor de afronding van de doelstelling van het kabinet: participatie, participatie en nog eens participatie. Ik zou het belangrijk vinden om in maart op basis van de gegevens te kunnen zien welke maatregelen het beste passen om ervoor te zorgen dat die participatie de komende jaren de hoogste prioriteit heeft.

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! De heer Wöltgens heeft een aantal criteria genoemd voor de invulling van de concrete maatregelen voor met name 1993. Wij hebben een overzicht gekregen van de verdeling van de ombuigingen over de hoofdstukken. Accepteert hij die voorgestelde verdeling en, zo ja, biedt de brief van het kabinet voor hem dan voldoende aanknopingspunten om de door hem genoemde criteria voor de invulling ook toe te passen op de verdeling over de hoofdstukken?

De heer **Wöltgens** (PvdA): Ik accepteer in principe de sleutel die het kabinet heeft gekozen. Ik behoud mij een oordeel over de invulling voor, totdat ik die invulling ken. Maar dat kan ook niet anders; dat geldt voor de hele Kamer.

De heer **Schutte** (GPV): Ja, maar die sleutel heeft natuurlijk ook te

maken met prioriteiten als werk boven inkomen en het ontzien van investeringen. Hebt u hierin voldoende aanknopingspunten gevonden om te zeggen, dat de omvang van de taakstelling voor bijvoorbeeld VROM en Verkeer en Waterstaat voldoet aan de zojuist door u genoemde criteria?

De heer **Wöltgens** (PvdA): In principe vind ik dat het kabinet na dit debat de zekerheid moet hebben, dat die verdeelsleutel grosso modo door de Kamer wordt geaccepteerd. De invulling van de ombuiging op bijvoorbeeld VROM moet wel getoetst worden aan de hand van de zojuist door mij genoemde criteria.

De heer **Schutte** (GPV): Maar u geeft geen antwoord op mijn vraag. Natuurlijk is het voor het kabinet heel prettig als na dit debat de verdeling over de hoofdstukken is geaccepteerd, maar als ons die vraag wordt voorgelegd, moeten wij de door u genoemde criteria ook toepassen. Nogmaals, hebt u in dit stuk kunnen vinden op grond waarvan wij zouden moeten aannemen dat het bijvoorbeeld voor VROM en Verkeer en Waterstaat redelijk is om de criteria te handhaven, die leiden tot de genoemde bedragen?

De heer **Wöltgens** (PvdA): Op dit moment kan ik de inhoud van de ombuiging op VROM niet beoordelen. Ik heb mij daarover laten informeren, maar ik ga ervan uit dat de minister en de staatssecretaris van VROM een zodanige keuze zullen maken binnen die omvang, dat voldaan is aan de criteria, die ik zojuist heb genoemd.

De heer **Schutte** (GPV): Beschouwt u het dan toch niet als een gemis, dat de Kamer hierin geen inzicht heeft gekregen? De regering komt op grond daarvan tot die verdeling.

De heer **Wöltgens** (PvdA): De regering is best in staat om een oordeel te geven over de wijze waarop deze verdeling tot stand is gekomen. Naar mijn mening heeft daarbij op de achtergrond gespeeld, dat via loonmatiging de loongevoelige uitgaven al meegaan in een matigingsproces. Bij de verdeling wordt daardoor niet nog eens op de

Wöltgens

salarissen en de werkgelegenheid bezuinigd maar worden de materiële uitgaven onder de loep genomen. Dat heeft er bijvoorbeeld toe geleid dat Defensie verhoudingsgewijs een behoorlijk bedrag inlevert. Ik vind dat, juist uit het oogpunt van de werkgelegenheid en uit het oogpunt van de criteria die ik heb genoemd, een redelijke basis voor die verdeling.

De heer **Schutte** (GPV): Het heeft er dus ook toe geleid dat departementen die een heel belangrijk deel van hun uitgaven in de investerings sfeer hebben ook een forse bijdrage moeten leveren.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Het heeft ertoe geleid dat de minister van Verkeer en Waterstaat gisteren hier heeft aangegeven hoe zij haar bezuinigingen invult. Ik heb daar net als de woordvoerders de sterke indruk aan overgehouden dat die invulling volstrekt overeenkomt met de criteria die ik net heb genoemd.

□

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Voorzitter! De afgelopen maanden is er interessante literatuur verschenen over kabinetten in de jaren zeventig. Polarisatiestrategieën, machtsstrijd, persoonlijk en politiek gewin; de historici en de politicologen hebben de smaak te pakken. Wat zouden deze intellectuelen in pakweg het jaar 2012 te melden hebben over het kabinet-Lubbers III, over dat jaar 1992, waarin een Miljoenennota onmiddellijk na verschijning naar de prullenbak kon worden verwezen, het milieu en de werkgelegenheid aanslag op aanslag te verwerken kregen en Europa kraakte onder politieke, sociale en economische tegenstellingen? Wat deed het kabinet toen? Het kabinet was in paniek. Het Centraal planbureau kon het allemaal niet meer voorspellen en lanceerde het ene doemscenario na het andere. De zo zuinige minister van Financiën zag zijn zorgvuldig bewaakte financiële doelstellingen, waarvoor ook wij hem hebben gecompimenteerd, de mist in gaan en teisterde zijn collega-ministers met nieuwe bezuinigingen. De sociale partners werden aan het werk gezet. En de oude mantra, zoals

Mevrouw Beckers-de Bruijn (Groen Links)

Bomhoff schreef, werd van stal gehaald: loonmatiging, de ultieme remedie voor alle tijden. Men zal schrijven: was dit kabinet maar zo in paniek geweest toen het ging om het milieu, de explosieve situatie in Oost-Europa en de oplaaierende vreemdelingenhaat in Europa. Maar nee, collectieve lastendruk, financieringstekort en loonmatiging waren de politieke items van de laat-20ste eeuw en slechts zij vermochten het kabinet bewegen tot echte actie. Een tijdperk van gemiste kansen. Waren dat de politici van de toekomst?

Voorzitter! De dag van vandaag: een nader beleidspakket en een sociaal akkoord. Ik begin met het laatste. Tijdens de algemene beschouwingen heeft de Kamer een motie aangenomen waarin zij de regering verzocht om zich in te zetten voor een centraal akkoord om gedurende een aantal jaren koopkrachtbehoud te combineren met het gebruik van de resterende loonruimte voor investeringen in duurzame ontwikkeling en werkgelegenheid en om haar eigen inspanningen op dit gebied bij het overleg te betrekken. Op mijn schriftelijke vraag waarom in de brief over het nadere beleidspakket niet wordt ingegaan op de motie krijg ik het onthutsende antwoord, om niet een sterker woord te gebruiken, dat

vanwege een krap tijdsbestek de brief aan de Kamer zich beperkt tot de grote lijnen. Grote lijnen? Het transportvliegtuig dat Ontwikkelings-samenwerking moet betalen, waarmee minister Pronk zijn zoveelste bijdrage mag leveren aan de instandhouding van het kabinet? Een vrijlatingsregeling van 15 mln.? De houderschapsbelasting? Zijn dat de grote lijnen van dit kabinet? Of heeft het gewoon niet geluisterd en legt het een breed aanvaarde kamer-motie naast zich neer? Het resultaat is er dan ook naar. Dacht het met de cryptische formulering "het kabinet heeft de duurzame ontwikkeling wel op de agenda gezet" zich uitstekend van zijn taak gekweten te hebben? Wat heeft het kabinet gedaan met deze kameruitspraak? Heeft het de motie als uitgangspunt genomen voor het overleg? Welke inzet heeft het zelf gekozen? Het kabinet heeft de overbodige motie die PvdA en CDA toevoegden, dat er een centraal akkoord moest komen, toch niet als legitimatie gebruikt om deze motie maar onder de tafel te schuiven?

Voorzitter! Wat heeft het kabinet wel uitgevoerd de afgelopen weken? Er is veel gesleuteld aan cijfers. De sociale partners zijn bij elkaar geroepen; hapje, drankje en gesprekje. Ineens verschijnt evenwel de schim van Sociale Zaken die

roept om een loonmaatregel en als een olifant door de porseleinkast loopt. Wie ook maar enigszins de inzet kent van werkgevers en werknemers en de motie van de Kamer tot uitgangspunt van de eigen inzet maakt, moet vaststellen dat het kabinet, maar vooral de minister, de plank volledig heeft misgeslagen. De vakbeweging wordt namelijk in de beklagdenbank gezet en hoofdverantwoordelijke gemaakt voor de oplossing van de problemen in 1993 en 1994. En wat krijgen de werkgevers te horen van de minister? Niets, helemaal niets! Zij zijn echter juist degenen die telkenmale een alternatieve aanwending van CAO-gelden blokkeren en nota bene zelfs bereid zijn, looneisen te overbieden om goede doelen van tafel te praten. Die goede doelen, die de werknemers al jaren hebben, hadden het aanknopingspunt voor een strategie van het kabinet moeten zijn. Van de werkgevers en van het kabinet zelf had wel concreet het een en het ander verwacht mogen worden. Dat is echter niet gebeurd en dat neem ik het kabinet en vooral de minister van Sociale Zaken zeer kwalijk. Maar ook het PvdA-smaldeel kan niet buiten schot blijven. Waar was Wim Kok, de succesvolle onderhandelaar uit 1982? Gaat de heer Wöltgens ons weer vertellen dat hij en de PvdA nog steeds tevreden zijn?

Voorzitter! Het eindresultaat is een sociaal akkoord dat aan harde uitspraken niet meer behelst dan een loonstop van twee maanden en dus het woord sociaal akkoord eigenlijk niet eens waard is. We hebben elkaar in Nederland weer eens goed beziggehouden, zonder dat het echt ergens toe heeft geleid. Dat is ergerlijk, vooral omdat het anders had kunnen zijn. Het is onze vaste overtuiging dat het had gekund. De contouren van een echt centraal akkoord lagen er namelijk.

1. De vakbonden stemmen in met meerjarige loonmatiging, liefst voor de meeste werknemers een nul-lijn.

2. De werkgevers zijn bereid om de vrijkomende ruimte niet zelf te incasseren, maar deze in te zetten voor meer banen en duurzame ontwikkeling.

3. De overheid stelt een fonds voor duurzame ontwikkeling in, waarin zij zelf bijdraagt door bijvoorbeeld een overboeking uit het

Aardgasbatenfonds. De werkgevers brengen een substantieel deel van de vrijkomende loonruimte in. Ook worden beleggers benaderd om mee te doen.

Het is er echter niet van gekomen. Niet alleen minister Alders zal zich eenzaam voelen, ook voorzitter Westerlaken zal het moeilijk hebben. Op een moment, waarop de werkgelegenheid in Nederland op de tocht staat, volstaat het kabinet met verbaal geweld. De minister-president moet mij er maar van zien te overtuigen dat er wel echt iets gedaan is. Worden de lonen niet vrijwillig gematigd, dan volgt plompverloren het dreigement van de maatregel. Is het echter niet gewoon de gemakzucht van de macht om losjes rond te zwaaien met een zwaard van Damocles in plaats van zelf een substantiële bijdrage te leveren aan een klimaat, waarin loonmatiging tot stand kan komen?

Het is dit kabinet, dat vanaf zijn aantreden nagenoeg al zijn pijlen gericht heeft op het stimuleren van additionele werkgelegenheid. We horen ook vanuit de PvdA een voortdurende roep om uitbreiding van de banenpool. De OESO heeft echter recent kritiek geuit op deze strategie die ten koste gaat van het uitbreiden van reguliere arbeidsplaatsen. In Nederland zijn er na zoveel jaren van discussie zegge en schrijve 2000 werkervaringsplaatsen. Tel uit je winst. Wat is de reactie van het kabinet op de kritiek van de OESO?

Voor zichzelf maakt het kabinet het gemakkelijk door bij voorbaat in het beleidspakket op de nul-lijn te gaan zitten. Een pas op de plaats van de lonen in de marktsector is een prima excuus om ook de uitkeringen en de ambtenarensalarissen te bevriezen. Bij een loonstijging, ook een beperkte, moet het kabinet acrobatische toeren uithalen om een veel hardere ingreep aan uitkeringsgerechtigden en ambtenaren te verkopen. Een geweldige verkooptruc zou dan noodzakelijk zijn, omdat de coalitie geen herstel van de koppeling of een gelijke behandeling van ambtenaren en werknemers in de marktsector wil aanvaarden. Maar die truc wordt dan natuurlijk een kaarttruc; het uitdelen van de zwarte piet aan de vakbeweging. Mijn vraag is: wat gaat het kabinet doen bij een gemiddelde

loonstijging die boven de bevroering uitgaat? Koppelen of niet?

De vraag blijft, voorzitter, wat de waarde is van zo'n vaag akkoord. Wat verwacht het kabinet van de doorwerking naar de CAO-onderhandelingen? Of wacht het akkoord eenzelfde lot als bijvoorbeeld het minderhedenakkoord over de 60.000 extra arbeidsplaatsen?

Het nader beleidspakket. Hard is het niet. We wachten allemaal op nieuwe ontwikkelingen en de vertaling daarvan door het CPB. We wachten ook op de uitwerking van de nieuwe bezuinigingen. Het enige wat we eigenlijk nu meer weten dan een maand geleden, is dat het gaat om een bedrag van 2,75 mld. en dat is dan kennelijk al heel wat. We weten niet, waar de klappen gaan vallen. Collectieve-lastendruk en financieringstekortdoelstellingen lijken twee maanden veilig gesteld. Maar duurzame ontwikkeling? De investeringen daarin zijn niet alleen niet ingebracht in het sociaal overleg, ze worden ook in het nader beleidspakket niet veilig gesteld. Sterker nog: VROM is een van de zwaarst aangeslagen departementen. Waarop – dat wil ik vandaag weten – wordt op VROM bezuinigd? Zal het kabinet de milieu-uitgaven volledig ontzien?

Diverse vooraanstaande economen, voorzitter, waaronder de minister van Economische Zaken, hebben gepleit voor een vorm van anticyclisch beleid. Niet te hard ingrijpen dus. Wat vindt het kabinet daarvan? Hoe beoordeelt het de oproep van de OESO dat landen als Nederland de overheidsuitgaven licht zouden mogen verruimen?

Voorzitter! Er was een lichtpuntje in de brief. De denivellering leek ongedaan gemaakt. Wij vrezen nu dat dat uiteindelijk niet gebeurt, want het papieren koopkrachtplaatje uit het nader beleidspakket zal met dit centraal akkoord geen werkelijkheid worden. Over grote achterstand van groepen uitkeringsgerechtigden, zonder perspectief op betaald werk, wordt al helemaal niet meer gesproken. Wij blijven vasthouden aan onze inzet om deze groepen een koopkrachtverbetering te geven van 2%. Die motie ligt er nog.

De werkers in de collectieve sector in 1993. Minister Ritzen geeft een terecht signaal af, dat er nu echt iets

moet gebeuren met een aantal lage lerarsalarissen. Dat gold al langer voor de gezondheidszorg. Groen Links verwelkomt zijn akkoord met de onderwijsbonden. Nu er geen centrale afspraken zijn over het bevriezen van de lonen in 1993, is de vraag hoe de overheid als werkgever zich zal manifesteren. Houdt zij vast aan gelijke behandeling, dus aan het centraal akkoord, of houdt zij vast aan de beleidsbrief? En als het eerste het geval is, wat zijn dan de financiële consequenties? Ik zie 1215 mln. ingeboekt voor 1993 aan loonbijstelling, onder andere voor de ambtenaren. Graag een duidelijk antwoord op dit punt.

De WAO, voorzitter, die blijkens berichten onderdeel is geweest van het overleg met sociale partners. Misschien kan de minister-president daar iets meer over zeggen. We hebben ook gezien dat de PvdA-fractie tot driemaal toe nu belangrijke wijzigingsvoorstellen heeft gedaan. Driemaal is scheepsrecht, en onderhand lijkt het er toch echt op dat men dit wetsvoorstel niet wil. En ik vind dat de PvdA-fractie gelijk heeft. Na dit alles, ook na het sociaal overleg, zou ik graag van het kabinet willen weten, of het doorgaat met het WAO-voorstel.

Voorzitter! Mijn conclusie: het zal u niet verbazen dat de fractie van Groen Links op dit moment geen oordeel kan geven over het beleidspakket. Wij wachten de antwoorden van de minister-president af, maar op dit moment weten we gewoon niet, waar de bezuinigingen terecht komen. We weten ook niet of de onderlinge verdeling voldoet aan de criteria die wij willen aanleggen. Ik vind het jammer dat het zo bergafwaarts gaat, ook politiek, in Nederland. Ik zei het al: een tijdperk van gemiste kansen. Hoezo een no-regret-scenario?

□

De heer **Van der Vlies** (SGP):
Voorzitter! Op de valreep is het gisteren nog gelukt om een akkoord te sluiten met de sociale partners. Mijn fractie beschouwt dit akkoord als een bescheiden lichtpuntje tegen een horizon, die vooral door donkere tinten wordt gedomineerd. Een loonpauze van twee maanden is wel erg mager, vergeleken met de optie van het kabinet: het zou zes

maanden moeten zijn en ook de bestaande CAO's hadden moeten worden opgebroken. De CAO's, waarover vanaf 1 februari 1993 weer kan worden onderhandeld, kunnen ook nog een terugwerkende kracht hebben tot 1 januari 1993. Er zijn in het recente verleden meer van dergelijke akkoorden afgesloten. Ik denk aan het najaarsakkoord van 1989 en aan het zogenaamde milieuconvenant. Achteraf is gebleken, dat die afspraken vooral in de sfeer van de intenties zijn blijven steken en dat concrete resultaten te veel zijn uitgebleven. Welke garantie heeft het kabinet, dat dit met het nu afgesloten akkoord niet eveneens het geval zal zijn? De commentaren van werkgevers, werknemers, maar ook van minister De Vries, stonden bol van het vertrouwen in het effect van dit akkoord. Het moet nog blijken, maar laten wij het met elkaar hopen. De sociale partners kunnen zich vinden in de lijn van loonmatiging, in combinatie met het scheppen van nieuwe banen. Voorwaarde is natuurlijk wel, dat het kabinet de broekriem nog eens extra aantrekt, dat er voorlopig geen voorstellen op tafel komen die leiden tot verdere lastenverzwaringen en dat de straks doorgevoerde maatregelen de werkgelegenheid ontzien.

Krachtdadig beleid is nodig! Inderdaad. Maar in dat licht bezien, valt het pakket van bezuinigingsmaatregelen dat het kabinet op tafel heeft gelegd bitter tegen. Eigenlijk is het tijd voor een tweede Tuba, maar het kabinet verkiest de tweede viool te spelen. Moeilijke keuzes worden uitgesteld. Het kabinet laadt ten minste het odium op zich bezuinigingsmoe te zijn. In het menselijk vlak bezien, is dat ook niet echt onbegrijpelijk. Al meer dan tien jaar lang proberen achtereenvolgende kabinetten korte metten te maken met de uit de hand gelopen overheidsfinanciën. Het begon indertijd met Bestek '81. In 1990, bijna tien jaar later, verzuchtte de minister-president dat Nederland ziek is en hij staaft dat onder andere met financieel-economische argumenten. En ook nu moeten we helaas vaststellen, dat er met de collectieve uitgaven nog steeds niet voldoende schoon schip is gemaakt.

Het kabinet heeft met het nadere beleidspakket voor 1993 gekozen voor de oude lijn: Een bezuiniging

hier, een ombuiging daar, wanneer tegenvallers op de rijksbegroting daartoe noodzaken. En het laatste is nogal eens het geval, vooral wanneer het economisch tij ongunstig is en dat is het nu. In dit huis wordt tot in lengte van dagen gepraat over bezuinigen en nog eens bezuinigen, zonder dat het mes er eens goed wordt ingezet. Het is spijtig te moeten constateren, dat tot nu toe in den brede de politieke wil ontbreekt om werkelijk fundamenteel orde op zaken te stellen. Spijtig ook dat in de rijksbegroting geen enkele buffer is aangelegd om tegenvallers op te vangen. Deelt de regering onze mening, dat nuchter beschouwd het nadere beleidspakket ten minste kwetsbaar is?

Er is gekozen voor een minimaal bedrag aan bezuinigingen. Er hoeft niet veel te gebeuren of het huiswerk moet binnenkort weer over worden gemaakt. Als zich nieuwe tegenvallers aandienen, ziet het kabinet het wel weer. Waarom heeft het kabinet gekozen voor zo'n minimalistische variant en niet voor een steviger en structureel pakket, van het formaat van de Tussenbalans? Is dat nu de snelle en krachtige beleidsreactie, waarvan het kabinet blijkens de brief van 7 november van oordeel is, dat die geboden is, gezien de tegenvallende economische ontwikkeling? De reactie is wel redelijk snel – dat geef ik toe – maar is die in alle ernst krachtig te noemen?

Een te fors bezuinigingspakket zou een negatief effect kunnen hebben op de toch al broze economische ontwikkeling, aldus enkele bewindslieden. Maar is dat niet een verleggenheidsargument? In de pers is druk gespeculeerd over de achtergronden van het moeizame verloop van de beraadslagingen van het kabinet. Misschien dat de minister-president zegt: het resultaat telt. Daarin kan ik hem in ieder geval geen ongelijk geven.

De defensiebegroting wordt door het kabinet te veel gezien als grabbelton. Die indruk wordt althans gewekt. De minister van Defensie vond het klaarblijkelijk nodig met zijn portefeuille te zwaaien. Zit achter die gekortwielde defensiebegroting nou werkelijk nog een heldere beleidsvisie? Is de minister van Defensie nu ineens een voorstander van een beroepsleger geworden, omdat het

de enige optie is die hij zich op de langere termijn financieel denkt te kunnen permitteren?

Voorzitter! Over de bezuinigingsbrief van het kabinet is mijn fractie al met al niet bijster enthousiast. Niet alleen is het bezuinigingsbedrag minimaal, maar ook de concrete invulling is nog niet aangegeven. Hoe kan de regering in rede verlangen dat de Kamer instemt met een bezuinigingsmaatregel waarvan wij niet eens weten waar en hoe die precies neer zal slaan? Het beleidspakket is tot op dit moment als het ware nog keurig ingepakt. Wij weten niet wat het pakket allemaal in petto heeft en hoe het uiteindelijk in concrete bezuinigingen neerslaat. Wel weten wij welk prijskaartje eraan hangt en hoe de verdeling is over de diverse departementen. Maar de inhoud van het pakket zal pas duidelijk worden wanneer de nota's van wijziging binnenkomen. In dit verband denk ik maar eens aan het ministerie van Onderwijs, waar 273 mln. extra moet worden ingevuld. Ik begrijp minister Ritzen wel, die gisteren heel snel een handtekening zette onder een akkoord met de onderwijsorganisaties. Zijn beleidsprioriteit heeft hij in de discussie die wij nu voeren veilig willen stellen en de onderwijsorganisaties hebben de buit natuurlijk willen binnenhalen door zich op het punt van de wachtgeldregeling wat inschikkelijk te betonen. Als de Kamer nu akkoord gaat met het beleidspakket en straks blijkt dat bepaalde elementen onverteerbaar zijn, dan kan de Kamer straks moeilijk tegen de regering zeggen dat maar opnieuw aan de verdeling tussen de departementen moet worden gesleuteld.

Wij gaan er overigens van uit, dat de criminaliteitsbestrijding en de overheidsinvesteringen geheel zullen worden ontzien. Wil de regering op dit punt een klip en klare reactie geven?

De wijze waarop met de begroting van Ontwikkelingssamenwerking wordt omgesprongen, wil ik kwalificeren als een staaltje van creatief boekhouden. Het kabinet heeft in het verleden afspraken gemaakt over het tegengaan van de vervuiling van deze begroting. Hoe verhouden die afspraken zich tot dit kabinetsvoorstel? Er worden nu toch diverse posten opgevoerd die onder normale omstandigheden nooit ten laste van

het budget voor ontwikkelingssamenwerking zouden komen. En dat noemen wij toch vervuiling?

Voorzitter! Er is nog een ander punt van kritiek. Een substantieel deel van het bezuinigingspakket bestaat uit tijdelijke maatregelen. Zo zal in de fiscale sfeer de invoering van enkele maatregelen worden uitgesteld. Het nemen van tijdelijke maatregelen is vreemd, omdat het kabinet zelf al aangeeft dat de budgettaire problematiek zich in 1994 in versterkte mate zal voordoen. Over een halfjaar zullen dus opnieuw maatregelen genomen moeten worden. Wij voelen dus weinig voor al die tijdelijke maatregelen, althans, voor het tijdelijke karakter van die maatregelen. Wij kunnen nu maar beter meteen schoon schip maken.

Grote zorgen maakt mijn fractie zich ook over de ontwikkeling van de ambtenarensalarissen. Het kan en mag niet zo zijn dat het personeelsbudget van de overheid als een van de sluitposten voor het huishoudboekje van de overheid wordt gebruikt. Wij zijn overigens tevreden met de toezegging van het kabinet dat de ambtenarensalarissen gelijk op zullen blijven lopen met de loonontwikkeling in de marktsector. Maar voor hoe lang geldt die toezegging? Hoe zit het met de reeds afgesloten CAO voor de zorgsector? Mijn collega's vroegen er ook naar, en terecht. Gaat het kabinet die nu wel of niet openbreken?

Wij vinden het ronduit teleurstellend dat het kabinet tot nu toe niets heeft gedaan met de lijn-Westerlaken, neergelegd in een motie. Het kabinet zegt dat het zich heeft moeten beperken tot de hoofdlijnen. Warempel, daar gaat het in die motie toch ook om?

Ik kom tot een afronding. Het is duidelijk dat de fractie van de SGP serieuze vraagtekens zet bij het karakter en de inhoud van het voorgestelde bezuinigingspakket, de moeite die men er in het kabinet op dit ogenblik mee heeft, overigens volstrekt onderkendend. Het slagveld overziend, constateer ik dat de fractie van de Partij van de Arbeid zich tot nog toe nogal gedwee gedroeg. Anders was dat met de CDA-fractie. Het eerste commentaar uit die hoek luidde zo ongeveer als volgt: te goed om ze ervoor naar huis te sturen, te slecht om erachter te

staan. Intussen neemt het CDA – ik heb goed naar collega Brinkman geluisterd – toch genoeg met uitstel van invullingen en een oordeel tot in het vroege voorjaar. Wij wachten het verloop van de discussie van vandaag dan nu maar af.

□

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de voorzitter! In mei van dit jaar meldde het CBS dat als gevolg van de revisie van de nationale rekeningen het nationaal inkomen ruim 10 mld. hoger zou zijn. Inmiddels weten wij dat wij door de internationale economische ontwikkelingen 10 mld. lager zullen uitkomen dan ten tijde van de indiening van de Miljoenennota werd verwacht. Een ongeluk komt zelden alleen. De valutacrisis leidde tot een forse opwaardering van de gulden, met als noodzakelijk gevolg een verslechtering van onze concurrentiepositie. Verder dreigt de arbeids/inkomensquote weer fors op te lopen.

In deze omstandigheden is het begrijpelijk dat het kabinet instak op een forse inkomensmatiging. Inmiddels kennen wij de afloop van het sociaal overleg. Er is resultaat bereikt, maar het is niet geworden wat het kabinet ervan hoopte. Wij mogen slechts hopen dat het een stap in de goede richting zal blijken te zijn.

In ieder geval is een aanscherping van de financiële doelstellingen wel nodig. Voor een bedrag van 0,75 mld. wil het kabinet in het voorjaar bezien of en, zo ja, hoe dit tot aanvullende ombuigingen zou moeten leiden. Het kader van de Voorjaarsnota is hiervoor mijns inziens te laat. In de februaribrief moet hierover duidelijkheid ontstaan.

Kennelijk ging men ervan uit dat een loonontwikkeling boven de nul-lijn voldoende belastingmiddelen zou opleveren om het gat nog te dichten. Dat zal op zichzelf wel waar zijn, maar nu de inkomensstrekkers in de collectieve sector uit het overleg van gisteren in de Stichting van de Arbeid zeker de conclusie zullen trekken dat zij niet met een nul-lijn genoeg hoeven te nemen, is de vraag naar de financiële stand van zaken op dit onderdeel uiterst relevant.

Een andere reden om de reste-

rende ombuigingstaakstelling niet te licht op te vatten is het feit dat het CPB bij zijn berekeningen voor 1993 wat al te optimistisch is uitgegaan van het realiseren per 1 januari a.s. van een aantal ingrijpende maatregelen in de sfeer van de sociale zekerheid. Tegen deze achtergrond is het nauwelijks verantwoord te noemen dat het kabinet de bezuinigingen voor de ene helft structureel en voor de andere helft incidenteel wil invullen. Incidentele invulling verzaakt de taakstelling voor 1994, die toch al als uiterst zwaar moet worden gekarakteriseerd.

Het beeld is in feite nog slechter, want er wordt niet echt serieus vastgehouden aan die 50/50-verdeling. Ik lees in de brief dat de 1,4 mld. die voor 1993 op de rol staat in ieder geval vanaf 1994 met concrete en structurele maatregelen moet worden belegd. Zo nodig mag de taakstelling 1993 ook met incidentele maatregelen worden gerealiseerd. De minister van Verkeer en Waterstaat heeft daarop gisteravond al een voorschot genomen.

Men hoeft geen al te grote pessimist te zijn om te veronderstellen dat de structurele bezuinigingslast wel eens 8 mld. à 10 mld. zou kunnen zijn en voor het overgrote deel in 1994 terecht zal komen. Dat is geen taak voor een kabinet in zijn nadagen, maar eerder een taak voor een frisse nieuwe ploeg. Is deze beleidsbrief daarom ook niet een beetje een sollicitatie naar vervroegde verkiezingen?

Aan de verdeling van de bezuinigingstaakstelling 1993 over de departementen lijken weinig politieke keuzen ten grondslag te liggen. Als het het kabinet ernst was geweest met de verbetering van onze economische infrastructuur, hadden de departementen van VROM en Verkeer en Waterstaat dan niet meer ontzien moeten worden?

Onbegrijpelijk vind ik dat het kabinet de minister van onderwijs de ruimte heeft gelaten, zichzelf te committeren voor bedragen oplopend tot 711 mln., terwijl hij in het ongewisse laat hoe hij een taakstelling van 273 mln. in 1993 zal invullen. De vrees voor het lijden van gezichtsverlies tegenover de leraren was kennelijk groter dan het respect tegenover de Kamer en al degenen die belang hebben bij kwalitatief

goed onderwijs.

Het budget van Defensie lijkt steeds meer in een vrije val terecht te komen. De herstructurering van onze defensie is in de gewijzigde internationale verhoudingen noodzakelijk en een neerwaartse aanpassing van het budget verantwoord. Maar beslissingen hierover kunnen toch niet voortdurend worden genomen zonder een nieuwe normering van het defensiebudget? Zo is natuurlijk geen beleid te voeren. En dan heb ik het nog niet eens over de positie van het personeel, dat hoe langer hoe meer gedemotiveerd raakt. Wij kunnen bij defensie toch niet zeggen: wegens verbouwing gesloten, even wachten met internationale spanningen alstublieft? Wat ons betreft is de grens op dit moment ruimschoots bereikt, zo niet overschreden.

De aanpak die het kabinet nu kiest, betekent nog anderhalf jaar moeizaam zuchten en steunen. Als het kabinet er niet in slaagt een aantal duidelijke keuzen te doen die zichtbare resultaten opleveren, tast het zijn bestaansrecht aan. Ik zou daarbij duidelijk kiezen voor het terugdringen van het financieringstekort. Ik til daar eerlijk gezegd zwaarder aan dan aan het eventueel tijdelijk overschrijden van de norm voor de collectieve-lastendruk. Daaraan zijn uiteraard ook bezwaren verbonden, maar die kunnen na een jaar in belangrijke mate worden hersteld. Een hoger tekort sleep je jaren achter je aan in de vorm van hogere lasten voor rente en aflossing.

Het kabinet accepteert daarom mijns inziens wat gemakkelijk de vertraging bij de fiscale dossiers. Het heeft mij overigens enigszins onaangenaam getroffen dat ik tussen de regels door een verwijt aan de Kamer proef alsof daar de oorzaak van de vertraging zou liggen. Een eventuele financiële tegenvaller hier is in de eerste plaats toe te schrijven aan de late indiening van de vreesvoorstellen.

Het uitstel van de invoering van de houderschapsbelasting zou toch gecompenseerd kunnen worden door een extra tijdelijke verhoging van de motorrijtuigenbelasting? De invoering van de verbruiksbelasting op milieugrondslag per 1 januari a.s. hoeft toch niet helemaal tot de onmogelijkheden te behoren? De

vervangende BVB moet per 1 januari a.s. ingevoerd worden, maar de beoogde milieudifferentiatie zou eventueel op een later tijdstip kunnen ingaan. Met welke maatregelen in de subsidiesfeer het kabinet nog komt, zullen wij afwachten. Hier liggen wel risico's in de vorm van een opnieuw oplopende inflatie. Voorzichtigheid is dus geboden. Afschaffing van een automatisch recht op een uitwonendenbeurs komt, wat mij betreft, het eerst aan de orde.

Gelet op de te verwachten loonontwikkeling komt de koopkracht voor groepen positiever uit dan nodig en verantwoord is. Dit scheidt mijns inziens ruimte om een aantal voorzieningen die nu nog via de collectieve sector bekostigd worden, voor rekening van de burgers te laten komen. Concreet, er moet op korte termijn een aantal heldere keuzes worden gemaakt, bijvoorbeeld door het invoeren van verplichte eigen risico's in de gezondheidszorg of door het voor eigen rekening laten komen van geneesmiddelen tot een zeker maximum.

De bevrozing van de kinderbijslag stemt mij niet vrolijk, maar kan ik in de gegeven omstandigheden accepteren. De uitbreiding van de partner-toets in de Toeslagenwet, de IOAW en de IOAZ is een goede zaak. Dat zal ook zeker de heer Brinkman aanspreken, die twijfels uitsprak over de noodzaak van een uitkering als in een huishouden nog een ander inkomen binnenkomt. Ik zou in dit verband ook nog willen wijzen op de geïndividualiseerde vervolgitkering in de nieuwe Werkloosheidswet. Dat is precies zo'n situatie waar de heer Brinkman anderszins op doelde. Afschaffing van deze vervolgitkering is relatief eenvoudig en levert op korte termijn netto 100 mln. op.

Voorzitter! Ik wil niet lichtvaardig oordelen over de kabinetsplannen. Het is zeker niet eenvoudig, op korte termijn ingrijpende ombuigingsmaatregelen te nemen die financiële effecten hebben. Maar zij zijn er wel, en ik betreur het dat het kabinet die mogelijkheden onvoldoende te baat heeft genomen. Het kabinet heeft ook de voorgestelde verdeling van de ombuigingen over de begrotingshoofdstukken onvoldoende onderbouwd. De consequenties voor belangrijke beleidsterreinen als onderwijs en defensie zijn onbekend.

Mijns inziens kan de Kamer zich hierover dan ook niet uitspreken. Problemen worden wel signaleerd, maar de oplossing wordt te veel in goed vertrouwen doorgeschoven naar een tijdstip waarop het politiek nog moeilijker zal zijn om populaire maatregelen te nemen.

De oorspronkelijk zo degelijk ogende begroting voor 1993 is een boek geworden vol onbeantwoorde vragen. Jammer dat een kabinet dat wij met redelijk positieve verwachtingen zijn tegemoet getreden, deze verwachtingen nu lijkt te beschamen.

□

De heer **Leerling** (RPF): Voorzitter! Hadden onze ministers en hun ambtelijke mandarijnen twee maanden geleden echt geen idee hoe slecht het in 1993 met de economie zou gaan? Die vraag wierpen Flip de Kam en Frans Nypels maandag op in een paginagroot artikel in de GPD-bladen. En die vraag is legitiem.

Bij de presentatie van de Miljoenennota prees de fractie van de RPF de minister van Financiën vanwege het degelijk stuk werk dat hij had geleverd, al hadden ook wij toen reeds onze bedenkingen tegen een aantal te optimistisch lijkende aannames. Die aannames berustten echter op berekeningen van het CPB, hoewel het natuurlijk heel goed denkbaar is dat ook het CPB, haast tegen beter weten in, de zaken wat rooskleuriger heeft voorgesteld dan reëel was. Het blijft ook bij het CPB mensenwerk.

Reeds bij de algemene politieke en financiële beschouwingen was duidelijk dat de rekensommen voor 1993 moesten worden overgemaakt en dat extra bezuinigingen nodig waren om de boekhouding voor in elk geval 1993 weer op orde te krijgen. De gevolgen van de te optimistische inschattingen wreekten zich in verhevigde mate door een snel terugvallende conjunctuur, ernstige aantasting van de exportpositie van ons land en niet te vergeten de valutacrisis.

Wat is voor het kabinet in de afgelopen weken het meest zwaarwegende probleem geweest met betrekking tot de budgettaire perikelen? Hoe het zij, de algemene beschouwingen werden in feite zinloos en hoewel het verzoek om

opschorting door de coalitie werd afgewezen, worden feitelijk toch in elk geval de financiële beschouwingen vandaag voortgezet, zij het op gebrekkige wijze. Naar mijn mening kan het ook vandaag niet tot een afronding komen. Het kabinet heeft weliswaar sneller dan verwacht besluiten genomen over aanvullende maatregelen, maar veel meer dan wat hoofdlijnen is het niet. Invulling van extra bezuinigingen volgt over enkele weken en voor een deel pas in het komende voorjaar. Waarom heeft het kabinet niet eerst een afgerond pakket maatregelen opgesteld en pas daarna de Kamer geïnformeerd? Kan overigens worden meegedeeld op grond van welke verdeelsleutel de diverse departementen zijn aangeslagen en hoe de opgevoerde bedragen uit de hoge hoed van minister Kok zijn gekomen?

Echte beslissingen kunnen pas worden genomen als de bezuinigingen per departement zijn ingevuld en de nota's van wijzigingen kunnen worden besproken, al is dan wel het totaaloverzicht zoek. Is het kabinet het in elk geval met ons eens, dat dit alles bijeen op zijn minst een zeer onbevredigende gang van zaken is?

Gelet op ervaringen met andere bezuinigingsoperaties heeft het kabinet vorige week in zeer korte tijd besluiten genomen. Het lijkt op slagvaardig handelen en daadkracht, maar dat is het niet als je de genomen maatregelen op de keper beschouwt. Gelet op de ernst van de zaak is er onvoldoende doorgetast. Er wordt met het doorschuiven van problemen als het ware gegokt op een omkeer ten goede in de loop van 1993 en in elk geval 1994. Maar die hoop lijkt ijdel gelet op de zich verdiepende economische crisis. Niet voor niets liet minister Andriessen zich vorige week tijdens de begrotingsbehandeling Economische Zaken zeer somber uit over het een en ander. En naar ik aanneem, sprak hij namens het kabinet.

Vervolgens zijn aangekondigde bezuinigingen slechts voor een deel structureel gedekt en moeten diverse bezuinigingen bij de departementen nog worden ingevuld. Een bedrag van 750 mln. is zelfs geheel ongedekt. Verder kunnen we niet aan de cijfers aflezen dat economie en werkgelegenheid zoveel mogelijk worden ontzien, zoals het kabinet stelt.

Twijfels zijn op hun plaats als we zien dat investeringsdepartementen relatief hard worden aangeslagen. Denk aan de honderden miljoenen op bijvoorbeeld VROM en V en W. Evenmin kan ik beoordelen in hoeverre andere belangrijke doelen zoals milieu en justitie worden ontzien. Onbegrijpelijk is in elk geval het aanhoudend grabbelen in de defensiepot, om het zo eens uit te drukken, en het korten op ontwikkelingssamenwerking. Ik overweeg zelfs de te ver doorschietende bezuinigingen als argument te hanteren om dit keer tegen de begroting defensie te stemmen. Dit beleid is onverantwoord.

Het kabinet heeft zich behalve op bezuinigingen geheel vastgebeten in loonmatiging ter voorkoming van groeiende werkloosheid. Voor die loonmatiging heeft het kabinet zich wel heel nadrukkelijk afhankelijk gemaakt van de sociale partners, die bij het uitwerken van de extra bezuinigingen in elk geval voor het oog een haast belangrijker rol spelen dan het parlement, zeker in het voortraject. Ondanks alle waardering die ik in de afgelopen jaren heb opgebracht voor het degelijke werk van minister Kok, had ik in deze benarde tijden toch daadkrachtiger beleid van hem verwacht ter zake van de sanering van de overheidsuitgaven, al stemt het tot tevredenheid dat een aanvankelijk idee om het financieringstekort dan maar wat te laten oplopen door zijn toedoen, naar ik heb begrepen, om zeep is geholpen.

Het komt er nu echt op aan, ook als kabinet maatregelen te nemen die hout snijden. Als dat op rechtvaardige wijze gebeurt, zal de kiezer dat ook accepteren. Heeft de saneringsoperatie van het kabinet-Lubbers I dat in de periode 1982-1986 niet bewezen? Ministers mogen dan bezuinigingsmoe lijken, in de samenleving ligt men daar nog niet van wakker. Waarom de weg uit het begin van de jaren tachtig niet opnieuw bewandeld? No nonsens. Is dat louter een kwestie van een ander coalitie, zo vraag ik de minister-president.

Ik ben er van overtuigd, dat er beslist nog mogelijkheden zijn om op verantwoorde wijze de tering naar de nering te zetten. De Kam en Nypels toonden dat in het door mij genoemde artikel ook aan. Zij komen

Leerling

in een alternatief scenario tot een bezuiniging van maar liefst 11 mld. Zo fors behoeft het natuurlijk ook weer niet en diverse voorstellen van hen zou ik niet graag overnemen.

Ik noem in elk geval de volgende maatregelen. Die passen ook in het no-regret-scenario van het kabinet en zijn goed voor werkgelegenheid en collectieve financiën. Allereerst het afstappen van geldverslindende stokpaardjes zoals individualisering, gelet op de gevolgen voor het beslag op onder andere de werkgelegenheid, de infrastructuur, de woonruimte en de kinderopvang.

In het kader van de werkgelegenheidsdoelstelling is een verdere herziening van het sociale-zekerheidsstelsel van belang. Te veel komen uitkeringen daar terecht, waar de noodzaak daartoe eigenlijk niet aanwezig is. Denk aan tweeverdienerssituaties. Zou het mogelijk zijn om in deze en andere gevallen (ik denk aan seizoensarbeid) de verzekeringsplicht voor diverse sociale-zekerheidswetten buiten werking te stellen? De relatief geringe arbeidsparticipatie is immers eerst dan een probleem indien deze een groot beroep op de sociale zekerheid tot gevolg heeft. Is het kabinet dat met mij eens? Een werkzoekende kost de collectieve sector tenslotte alleen geld indien hij uitkeringsgerechtigd is. Hier moet volgens ons en anderen ongetwijfeld de nodige winst te behalen zijn.

Bij de algemene beschouwingen heb ik voorts enkele suggesties gedaan. Ik heb gepleit voor een met kracht voortgezette aanpak van het subsidiebeleid. Er zijn nog wel mogelijkheden voor sanering. Is een besluit op korte termijn moeilijk, dan kan wellicht een tijdelijke korting van een paar procent op alle subsidies voor enige tijd soelaas bieden.

Ik heb bij de algemene beschouwingen ook gepleit voor een verhoging van de VUT-gerechtigde leeftijd voor ambtenaren. In ieder geval op termijn levert dit forse besparingen op. Ook de afspraak om de VUT vooralsnog niet aan te tasten, kan uiteraard niet tot het laatst worden volgehouden als de nood aan de man komt.

Ik heb ook gepleit voor een beperking van de aftrek van hypotheekrente tot f 300.000 en voor aanscherping van het sanctie-apparaat in de werkgelegenheid.

Wat dat laatste betreft, hoop ik dat de recente en door ons positief ontvangen notitie van minister De Vries nu ook daadwerkelijk en met spoed wordt uitgevoerd. In het algemeen biedt bijlage 8 van de Miljoenennota volgens mij overigens nog voldoende stof tot bezuinigingen. Ik krijg hierop graag een reactie.

Het kabinet toont zich echter op dit moment niet daadkrachtig genoeg. Waarom niet? Ik haal nogmaals De Kam en Nypels aan. Zij spreken van onmacht van politici om duidelijke keuzen te maken. Je zou daar angst voor verzet door maatschappelijke organisaties aan kunnen toevoegen. Die twee elementen vormen de aanleiding om een heel zwaar accent te leggen op de loonmatiging. Natuurlijk is loonmatiging van groot belang, maar het is voor alles een zaak van de sociale partners. Het is een te groot risico om je voor een succesvol overheidsbeleid geheel hiervan afhankelijk te maken.

Ik wil overigens herhalen dat het mij in deze tijd onwezenlijk voorkomt als met name de vakbonden vechten voor een procentje meer of minder. Zijn zij dan echt niet in staat, om met collega mevrouw Beckers-de Bruijn te spreken, om eens echt over hun eigen schaduw heen te springen? Als je kijkt naar toestanden in het voormalige Joegoslavië, in Somalië en in Mozambique, waar wij dagelijks mee worden geconfronteerd, is het toch niet te veel gevraagd om volgend jaar met hetzelfde loon genoegen te nemen als dit jaar? Volgens het CPB zou dit zelfs geen koopkrachtverlies tot gevolg hebben. Kan die lijn niet door het kabinet worden ingezet?

Voorzitter! In ieder geval bereikten sociale partners een akkoord over een pas op de plaats, in afwachting van nieuwe ontwikkelingen. Op zichzelf is dat een succes voor het kabinet. Over het resultaat van het sociaal overleg ben ik niet onverdeeld tevreden. Over allerlei mooie zaken als arbeidsparticipatie en de collectieve-lastendruk is in beginsel wel overeenstemming, maar het ligt een slag moeilijker als een en ander moet worden gekwantificeerd. Ook nu weer is dat uitgebleven. Toetsbaarheid van de CAO's op decentraal niveau aan de centrale aanbevelingen lijkt mij nu niet goed mogelijk,

evenmin dus als een op die toetsing gebaseerde sanctie, zoals onthouding van algemeenverbindendverklaring.

Voorzitter! Of het komt tot openbreken van de CAO's is op basis van het akkoord nog altijd onzeker, hoewel hieruit forse loonstijgingen kunnen voortvloeien. Een werkgever uit het midden- en kleinbedrijf rekende ons voor dat dit in de metaalsector zelfs tot 17,5% kan oplopen.

Hoe handelt het kabinet overigens zelf met de meerjarige CAO's in de collectieve sector? Mij lijkt openbreken hiervan ondenkbaar, indien dit niet gepaard gaat met een substantiële extra werkgelegenheids-taakstelling. Ik krijg hierop graag een reactie.

Voorzitter! Loonmatiging is een goede inzet van het kabinet. Ik vraag mij af of het kabinet voldoende kan overtuigen om dit plaats te doen vinden, maar wij wachten dat af. Mocht dat niet lukken, dan dient een alternatief beleidspakket op tafel te liggen. Dat zie ik nog niet en dat is een minpunt. Ik heb al gezegd dat ook het eigen huiswerk van het kabinet op dit moment onbevredigend is. De ombuigingsvoorstellen op de begroting zijn veel te vaag en ogenschijnlijk ook met een natte vinger ingevuld. Bovendien is te veel uitgesteld. Ik vrees dan ook dat van het door het kabinet beleden no-regret-scenario weinig terecht komt als de situatie niet duidelijk verbetert.

□

De heer **Janmaat** (Centrumdemocraten): Mijnheer de voorzitter! Bij de beschouwingen en de begrotingsbehandelingen van de kabinetten-Lubbers zien wij ieder jaar het vertrouwde beeld terugkeren dat de staatsschuld groter wordt. Wat de minister-president in zijn periode als minister-president ook heeft ondernomen, er is geen sprake van dat aan de groei van de staatsschuld een einde komt. De gevolgen daarvan zijn natuurlijk overduidelijk, zoals de minister-president dat zelf zo treffend heeft uitgedrukt: het land is straatarm. De minister-president zegt er niet bij dat het land straatarm is geworden tijdens de kabinetten-Lubbers.

Mijnheer de voorzitter! Bij deze

begroting is nog niet bekend hoe de tekorten worden opgevuld. Gaat de regering verder bezuinigen of gaan wij meer lenen? En aangezien het jaar 1993 steeds dichterbij komt, durft de fractie van de CD te voorspellen dat er meer geleend gaat worden. Bezuinigingen zijn immers buitengewoon impopulair en het gezag van de minister-president gaat tanen. Hij heeft voldoende macht om iedere keer de begroting erdoor te krijgen, maar zijn gezag, zijn overtuigingskracht neemt af. Dat kunnen wij eigenlijk goed zien aan de reacties van wat individuele ministers. De bewindslieden van Onderwijs en Wetenschappen zagen hoogstwaarschijnlijk wat meer problemen dan deze dag eigenlijk zou opleveren en hebben vast een cadeautje beloofd aan een zeer grote groep ontevreden kiezers uit het onderwijs. Dat cadeautje is goed aangekomen en gezien de reactie van de grootste regeringspartij kan je eigenlijk zeggen dat het kabinet niet zal vallen. Anders was er vanuit die hoek natuurlijk heel anders gereageerd, want ook die fractie wil natuurlijk zijn kiezers wel houden. Op wat langere termijn zal het dus duidelijk worden welke fractie daarin het sterkste is en wie de beste banden met zijn eigen achterban heeft.

Voorzitter! Er is een tweede, vertrouwde, lijn die stelselmatig door het beleid van de kabinetten-Lubbers heeft gelopen. Dat zijn de prioriteiten. De minister-president heeft in 1983 treffend gezegd dat de prioriteiten van het kabinetsbeleid – dus zo ver mogelijk buiten de bezuinigingen vallend – het minderhedenbeleid, de asielproblematiek en de ontwikkelingshulp zijn. Bij alle maatregelen die de regering moet nemen bij de verwachting dat het kabinet denkt met inkomensmatiging de situatie van onze samenleving te verbeteren, ziet de CD dat natuurlijk niet. Bij alle pijnlijke maatregelen die onze regering moet treffen om 's Rijks financiën dan wel niet op orde, maar voor het komend jaar weer sluitend te krijgen, wordt met subtiele kranteberichtjes geschreven over hotels voor een asielzoekersstroom die in grote mate toeneemt. De CD weet ook wel dat daar natuurlijk niet alle tekorten heen gaan, maar het is het verschil in eenvoud waarmee de regering voor dat soort zaken geld weet vrij te

maken, terwijl de rest van de bevolking langzamerhand maar moet zien uit te komen.

In de brief die de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid deze ochtend naar de Kamer heeft gestuurd, komen die lijnen natuurlijk ook principieel terug. De regering wil verdere inkomensmatiging en de regering gaat terug naar een middel-eeuws systeem van werk boven inkomen. Welke Nederlander – hoe leuk de baan dan ook – heeft er eigenlijk zin in om een deel van zijn inkomen in te leveren? Het gaat vooral natuurlijk om de top van het inkomen, want de basisbehoeften hebben wij allemaal. Wij werken om ons wat meer te kunnen laten genieten van de voordeeltjes die onze samenleving mogelijk zou bieden en dat moet nu ingeleverd worden. Er is toch geen lol aan voordelen van werk? Wat mensen normaal in het weekend, als zij vrij zijn, of als zij in het weekend moeten werken buiten het weekend, zouden willen doen met hun inkomen kan niet meer. Dat wordt afgepakt. De regering wil inkomensmatiging. Schort de minister-president ook de verhoging van de wegenbelasting op? Zegt hij dat dadelijk toe? De inkomens blijven gelijk. Worden alle belastingverhogingen van zowel de centrale als de gedecentraliseerde overheid een paar maanden bevroren? Kan de minister-president dat toezeggen? Of komt het erop neer de lonen te bevriezen en dus de mensen verder te verarmen, omdat een groter deel van hun inkomen naar de belastingen gaat? De CD gelooft niet dat wij op deze manier, met welk economisch model dan ook, ons land uit de problemen helpen. Daar is geen sprake van. Ik heb het al gezegd: die lijn komt continu en consequent terug in de brief van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Er is natuurlijk geen akkoord gesloten. Dat is een veel te groot woord voor twee maanden uitstel, met de mogelijkheid van de vakbonden om met terugwerkende kracht loonsverhoging te bepleiten. Ik moet u zeggen dat wij de vakbonden zelden gelijk geven, maar nu doen wij dat wel en terecht. Waarom inleveren? Want de regering toont toch niet aan dat met de volgende, zoveelste bezuiniging de zaak op orde is? Verre van dat; de

problemen worden alleen groter. Als de regering even geld heeft, gaat zij onmiddellijk weer smijten – maar niet naar de Nederlandse bevolking; die moet voor zichzelf zorgen.

Mijnheer de voorzitter! In de brief komt het terug. Wij moeten de arbeidsparticipatie, de deelname aan het arbeidsproces, verhogen. Ja, voor wie? In de eerste plaats voor langdurig werklozen en deels WAO'ers. Dat ondergraaft de regering toch zelf met haar maatregelen? Want iemand die uit de WAO komt, vormt een grotere risicofactor dan iemand die jong is en wil gaan werken. Ik doel in dit verband op de maatregel de werkgever een malus, een straf, op te leggen, in de zin van een salarisdeel, als de werknemer in de WAO terecht komt. Er is dan toch geen werkgever die overbodige risico's neemt? Dat kan dus wel een mooi zinnetje zijn in de brief, maar daar komt in de praktijk helemaal niets van terecht.

Wie moeten er, volgens punt 5, onder d, van de brief van de minister van Sociale Zaken, verder aan het werk geholpen worden? Dat zijn minderheden, vrouwen en ouderen. Nu willen wij niet zeggen, mijnheer de voorzitter, dat die mensen hun tijd maar met ledigheid moeten vullen. Wij willen ook niet zeggen, naar aanleiding van punt d, onder punt 5, dat de regering geen aandacht moet besteden aan een grotere toestroom van zwakke groepen met lage ontwikkelingsniveaus op de arbeidsmarkt. Maar wij weten toch allemaal wie dat zijn? Zijn dat de mensen die nu in hotels worden opgevangen? Ligt daar de zorg van deze regering? Heeft deze minister-president aan het einde van zijn belangrijkste politieke loopbaan – want wat hij ook gaat doen, voor mijn part wordt hij president van een verenigd Europa, zo dat er ooit mocht komen: zijn belangrijkste baan gaat hij hier afsluiten als eerste man van de Nederlandse kiezers, van de belangrijkste politieke groep daarin, die hem daar hebben neergezet. Welnu, heeft deze minister-president, aan het einde van zijn belangrijkste politieke loopbaan, hun nu niets anders te melden dan: u bent blank, u bent gemiddelde Nederlander, u moet voor zichzelf zorgen en aan u heeft deze regering nauwelijks of geen boodschap, behalve het dragen van de lasten?

Voorzitter! Wij hopen dat de minister-president dit in zijn antwoord kan ontzenuwen, maar dat zal dan met meer argumenten moeten gebeuren dan tot nu toe is gedaan.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Wij zijn gekomen aan het einde van de eerste termijn van de kant van de Kamer bij de behandeling van het nadere beleidspakket voor 1993. Na de lunchpauze zullen wij aan de orde hebben de regeling van werkzaamheden, waarbij ik voorstellen zal doen voor de wijze van behandeling van de begrotingen en de nota's van wijziging. Ik heb daar voldoende inzicht in, zodat ik een voorstel kan doen. Vervolgens zullen er mondelinge vragen gesteld worden. Daar hebben wij dinsdag toe besloten. Daarna zullen wij de derde termijn hebben van het debat inzake Europa.

De vergadering wordt van 13.22 uur tot 14.10 uur geschorst.

De **voorzitter**: Ingekomen is een beschikking van de voorzitters van de Eerste en Tweede kamer der Staten-Generaal inzake aanwijzing van het lid Koffeman tot plaatsvervangend lid in plaats van het lid Gualthérie van Weezel in de Noord-Atlantische Assemblée.

De ingekomen stukken staan op een lijst die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Regeling van werkzaamheden

De **voorzitter**: Ik stel voor, toe te voegen aan de agenda van de volgende week de behandeling van: - het wetsvoorstel Wijziging van de Wet buitengewoon pensioen 1940-1945, de Wet buitengewoon pensioen zeelieden-oorlogsslachtoffers, de Wet buitengewoon pensioen Indisch verzet, De Wet uitkeringen vervolgingslachtoffers

1940-1945 en de Wet uitkeringen burger-oorlogsslachtoffers 1940-1945 (regeling behandeltermijnen) (22168);
- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet tijdelijke handhaving leeftijdsgrenzen verzekerings- en premieplicht AAW (Stb. 1989, 611) en daarmee samenhangende regelgeving (Tweede verlenging wet tijdelijke handhaving leeftijdsgrenzen verzekerings- en premieplicht AAW) (22816);
- het wetsvoorstel Verjaring van de vordering tot vergoeding van schade door milieuverontreiniging (22599);
- de brief van de bijzondere Commissie vraagpunten over bestudering van het vraagpunt inzake het referendum (21427, nr. 26).

Tevens stel ik voor, aan de orde te stellen en te behandelen in de vergaderingen van 24, 25 en 26 november:

1. de gezamenlijke behandeling van het deel Buitenlandse Zaken (zonder NAVO en Ontwikkelingssamenwerking) van:
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk V (Ministerie van Buitenlandse Zaken) voor het jaar 1993 (22800-V);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk V (Ministerie van Buitenlandse Zaken) voor het jaar 1991 (Slotwet; rekening) (22746);
2. de gezamenlijke behandeling van het deel NAVO van:
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk V (Ministerie van Buitenlandse Zaken) voor het jaar 1993 (22800-V);
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk X (Ministerie van Defensie) voor het jaar 1993 (22800-X);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk V (Ministerie van Buitenlandse Zaken) voor het jaar 1991 (Slotwet; rekening) (22746);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk X (Ministerie van Defensie) voor het jaar 1991 (Slotwet; rekening) (22752) (indien de voorbereiding zal zijn voltooid).

Ik stel vervolgens voor, in diezelfde week te komen tot een gezamenlijke behandeling van het deel Defensie (zonder NAVO) van:
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk X (Ministerie van Defensie) voor het jaar 1993 (22800-X);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk X (Ministerie van Defensie) voor het jaar 1991 (Slotwet; rekening) (22752).

Ik stel voorts voor, in die week te komen tot de behandeling van:
- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet op de accijns in verband met de afschaffing van de fiscale grenzen (22697) (indien de voorbereiding zal zijn voltooid);
- het wetsvoorstel Wet op de verbruiksbelastingen van alcoholvrije dranken en van enkele andere producten (22843) (indien de voorbereiding zal zijn voltooid);
- het wetsvoorstel Invoering van en aanpassing van wetgeving aan de Wet op de verbruiksbelastingen van alcoholvrije dranken en van enkele andere producten (22844) (indien de voorbereiding zal zijn voltooid);
- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet toezicht verzekeringsbedrijf in verband met de richtlijn inzake de toepassing van de overeenkomst tussen de EEG en Zwitserland betreffende het directe schadeverzekeringsbedrijf (indien de voorbereiding zal zijn voltooid) (22706);
- het wetsvoorstel Het uitgeven en belenen van schatkistpapier en het aangaan van geldleningen ten laste van de Staat der Nederlanden in 1993 (Leningwet 1993) (indien de voorbereiding zal zijn voltooid) (22905).

Ik stel voor, de behandeling van de begroting van Onderwijs en Wetenschappen met bijbehorende stukken van de agenda van de volgende week af te voeren. De leden moeten er rekening mee houden – het formele besluit volgt natuurlijk op een later moment – dat deze begroting opnieuw wordt geagendeerd in de week van 14, 15, 16 en 17 december. Het begrip "14 december" zal ik straks toelichten.

voorzitter

Ik stel voor, alle noodzakelijke derde termijnen in verband met de in te dienen nota's van wijziging op de reeds behandelde begrotingshoofdstukken, ervan uitgaande dat de nota's de Kamer zullen hebben bereikt op het tijdstip zoals vermeld in de brief die wij vandaag behandelen, te laten plaatsvinden in de laatste week voor het kerstreces.

Wat betreft de behandeling van de begroting van Defensie is in overleg met de commissie afgesproken, dat deze doorgang kan vinden indien de nota van wijziging uiterlijk volgende week vrijdag te 12.00 uur zal zijn ontvangen. De minister heeft toegezegd daarvoor, naar vermogen, te zullen zorgdragen.

Verder stel ik voor, de extra toe te kennen spreektijd voor de derde termijnen in verband met de nota's van wijziging vast te stellen voor alle hoofdstukken gezamenlijk als volgt:

- voor de fractie van het CDA 75 minuten;
- voor de fractie van de PvdA 70 minuten;
- voor de fractie van de VVD 45 minuten;
- voor de fractie van D66 35 minuten;
- voor de fractie van Groen Links 25 minuten;
- voor de fractie van de SGP 15 minuten;
- voor de fractie van het GPV 12 minuten;
- voor de fractie van de RPF 10 minuten;
- voor de fractie van de Centrumdemocraten 10 minuten.

Het gaat dus om tijden die worden toegevoegd aan de vastgestelde tijden voor de begrotingsbehandeling van de onderscheiden departementen.

In verband hiermee zal het noodzakelijk zijn ook op maandag 14 december te vergaderen en wel van 11.15 uur tot 23.00 uur. De vergadering van dinsdag 15 december zal, in verband met fractievergaderingen, op het reguliere tijdstip van 14.00 uur aanvangen.

Het voorgaande houdt in, dat over alle nu reeds behandelde hoofdstukken pas in die laatste week gestemd kan worden.

Ik stel nu reeds voor, de voor 14

december aangevraagde uitgebreide commissievergadering van de vaste Commissie voor de politie tegelijk met de kamervergadering te doen plaatsvinden, waarbij ik ermeê rekening zal houden dat er een samenloop van de te behandelen punten kan zijn en dat dit moet worden voorkomen.

Ik bepaal, dat een uitgebreide commissievergadering zal worden gehouden op maandag 30 november van 11.15 uur tot uiterlijk 18.30 uur van de vaste Commissie voor landbouw en natuurbeheer over:

1. het Rijksmeerjarenprogramma Openlucht recreatie 1993-1997 (22803);
2. het Meerjarenprogramma Natuur en Landschap 1993-1997 (22804);
3. de Nota Landschap (22881);
4. het Uitvoeringsprogramma Meerjarenplan Bosbouw 1990-1994 (21571);
5. de brief inzake het Meerjarenplan Bosbouw (18630, nr. 13).

Na overleg met de commissie en de woordvoerders stel ik voor, de behandeling van wetsvoorstel 22572 betreffende de euthanasie te verplaatsen naar de week van 26, 27 en 28 januari 1993. De week daarop zal dan stemming plaatsvinden.

Gezien het grote aantal onderwerpen dat nog voor het kerstreces moet worden behandeld, stel ik voor, de behandeling van wetsvoorstel 22014 (Algemene wet gelijke behandeling) – het was al impliciet aangekondigd in de afgelopen weken – ook te doen plaatsvinden na het kerstreces. Ik zal mij nog verstaan met de commissie en de woordvoerders omtrent een geschikt tijdstip.

De heer **Blaauw** (VVD): Voorzitter! Naar aanleiding van uw opmerkingen over de begrotingsbehandeling van Defensie en vooral uw voetnoot dat de minister voor zover het in zijn vermogen ligt de wijzigingsvoorstellen op 20 november uitgewerkt bij de commissieleden zou inbrengen, merk ik op dat ik die voetnoot niet zo gaarne zie zitten. De commissie gaat daar niet mee akkoord. Wij zitten al met een heel merkwaardige situatie dat het resultaat van de commissie-Meijer en de besluitvorming van de regering daarover ook tijdens de begroting

vallen en dat wij de prioriteitnota pas eind van dit jaar krijgen. Het wordt dan wel een zeer schimmige begrotingsbehandeling.

De **voorzitter**: "Voor zover het in zijn vermogen ligt" betekent dat de minister natuurlijk geen absolute toezegging kan doen. Als op het afgesproken tijdstip de nota van wijziging er niet is, dan moet er opnieuw beraad plaatsvinden of de behandeling van de begroting van Defensie kan doorgaan. De voorzichtigheid heeft mij in de afgelopen jaren, niet alleen in de afgelopen drie jaar, geleerd dat je je ook als het om termijnen gaat niet te snel in absolute termen moet uitdrukken.

Overeenkomstig de voorstellen van de voorzitter wordt besloten.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen**, gesteld overeenkomstig artikel 122 van het Reglement van orde door het lid Willems aan de minister-president, **over zijn uitlatingen over een energieheffing in Noord-West-Europa, gedaan tijdens het congres van het Energie-onderzoekscentrum Nederland (ECN)**.

□

De heer **Willems** (Groen Links): Voorzitter! In de Volkskrant van 4 november stond onder een forse kop vermeld dat de minister-president op een congres in Scheveningen verklaard zou hebben dat een eventuele energieheffing alleen zou kunnen doorgaan als de gehele EG zou meedoen. Dat lijkt mij uitdrukkelijk in strijd met standpunten die in ieder geval door de ministers Kok en Alders in de Kamer en ook daarbuiten zijn ingenomen. Zij hebben nooit uitgesloten dat een energieheffing zich eventueel zou kunnen beperken tot een aantal gelijkgezinde landen in Noord-West-Europa. Deze tegenstrijdigheid in het beleid was voor mij dan ook aanleiding om opheldering te vragen.

Inmiddels is mij gebleken dat de uitspraken in de krant wel gebaseerd waren op de tekst van de minister-president die te voren was verspreid, maar niet op datgene wat hij heeft uitgesproken. Dat roept bij mij echter even zoveel vragen op,

ervan uitgaande dat de tekst die te voren was verspreid wel de goedkeuring van de minister-president droeg. Daarin staat dat een energieheffing het liefst in de gehele geïndustrialiseerde wereld dient te worden ingevoerd, maar "zolang dat niet haalbaar is, is de Gemeenschap het geschikte, zij het wel het minimale draagvlak". Ik onderstreep de woorden "minimale draagvlak". Moet ik er een bedoeling achter zoeken dat de minister-president deze passage niet heeft uitgesproken? Gelet op de rest van de tekst die in de Staatscourant stond en die werkelijk is uitgesproken, krijg ik niet de indruk dat er sprake is van opzet en dat de minister-president dus nog steeds meent wat hij eerder schreef. Hoe verhoudt dat zich dan tot de inzet van onder anderen minister Alders, die nog vorige week tijdens de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties zo'n fel pleidooi hield voor de invoering van een energieheffing? Is het op zichzelf niet betekenisvol dat de minister-president in een uitvoerig verhaal over het Nederlandse, het Europese en het mondiale energiebeleid – hij heeft Rio er uitdrukkelijk bij betrokken – de woorden "elektriciteitsheffing" en "energieheffing" niet eens in de mond neemt?

Deze minister-president ging de verkiezingen en dit kabinet in met de belofte, het CO₂-verbruik in zijn laatste kabinetsperiode met 5% te zullen terugdringen ten opzichte van 1989. Het ziet er absoluut niet naar uit dat die doelstelling gehaald zal worden. Is het dan toch niet de hoogste tijd om het door vrijwel iedereen, inclusief de EG, als onmisbaar gekenmerkte instrument van de regulerende heffing op brandstof nog voor het eind van deze kabinetsperiode in te voeren, zo nodig alleen met gelijkgezinde landen of ermee te beginnen in eigen land? Belofte maakt schuld.

□

Minister Lubbers: Voorzitter! Ik ben de geachte afgevaardigde wel zeer dankbaar, want in al die jaren dat ik in de politiek zit is dit de eerste keer dat ik mondelinge vragen krijg naar aanleiding van iets wat ik niet heb gezegd. Dat wijst op een intense belangstelling, waarvoor ik natuurlijk

begin hartelijk dank te zeggen.

Ik kom bij de zaak zelf. Ik heb de speech die mij was aangereikt – u zult er weinig Lubberiaans in vinden – inderdaad doorgenomen met de gedachte dat het best een aardig verhaal was. Ik vond evenwel dat er zo'n kabbelende taal in werd gebruikt, dat ik maar beter à l'improviste kon spreken. Ik heb dus gewoon voor de vuist weg een verhaal gehouden. Nu staat er boven zulke geschreven teksten altijd: controleer met het gesproken woord. De redacteur van de Volkskrant zal echter ongetwijfeld verhinderd zijn geweest om zelf in die zaal aanwezig te zijn. Aangezien hij evenwel behoefte had aan een artikel, mag ik hier nu staan.

Waarom heb ik dan à l'improviste gesproken en een selectie aangebracht in de onderwerpen? Ik meen dat de geachte afgevaardigde de heer Willems inmiddels te zien heeft gekregen waar ik toen wel over gesproken heb. De reden waarom ik niet precies ben ingegaan op het punt, waarop de heer Willems doelt, is dat wij midden in een onderhandelingsproces in de Europese Gemeenschap zitten. De Europese Commissie stelt voor om Europa plus het OESO-gebied hierbij te betrekken. In Amsterdam heb ik destijds in een speech ter gelegenheid van Rio de Janeiro al gezegd dat de zwakste schakel niet bepalend mag zijn. Wij staan dus positief ten opzichte van het initiatief van de Commissie, maar vinden dit een zwak punt. De zwakste schakel kan de zaak dan namelijk blijvend remmen. Die aantekening hebben wij van het begin af aan gemaakt.

Wij hebben wel gezegd dat wij ernaar streven om de Europese Gemeenschap als zodanig hierbij te betrekken. De uitwerking kan echter veel tijd kosten. Daarom zou je voor een of meer lidstaten kunnen werken met een tijdelijke opschorting van de verplichtingen. Het gebeurt wel eens meer bij de communautaire regelgeving dat er, omdat men er nog niet aan toe is, gewerkt wordt met een opschorting voor een zekere periode. Wij hopen dan dat ook de wat tragere landen zich op den duur weer aansluiten. Wij zitten nu echter midden in het proces, waarmee wij willen bevorderen dat althans de Gemeenschap dat als gemeenschap gaat doen. En daarom denk ik dat

het niet goed is om te veel te speculeren over de marges die je andere lidstaten toestaat om niet mee te doen. Dan wordt het namelijk wel erg gemakkelijk. Wij bevinden ons dus in het volgende probleem. Aan de ene kant willen wij dat alle landen van de Europese Gemeenschap meedoen. Aan de andere kant willen wij hier echter ook wel eens mee aan de slag, hetgeen betekent dat wij wellicht moeten aanvaarden dat een of meer landen een tijdelijke ontheffing krijgen. Het leek mij niet verstandig om in deze fase in Scheveningen een subtiel verhaal met alle ins and outs over dit dilemma te houden. Ik heb dat dus ook maar niet gedaan.

Nu ik hier toch sta, wil ik nog even het volgende zeggen. Het is goed om te weten dat deze zaak die primair speelt in de Milieuraad, ook terugkomt in de Ecofin-raad op 14 december. De mensen die hier alle dagen mee bezig zijn, hebben mij er evenwel op voorbereid dat de instelling deze zal zijn: het terrein wordt dit halfjaar verder omgeploegd; zodra het Deense voorzitterschap er is – je hebt namelijk een sterke mentale instelling van de voorzitter nodig – zal geprobeerd worden om spijkers met koppen te slaan. Dat is ook onze Nederlandse planning. Daar zijn onze ministers mee bezig. En nu weet de heer Willems precies hoe onze vlag erbij staat.

□

De heer Willems (Groen Links): Voorzitter! Ik ben dankbaar voor deze verheldering en nadere toelichting. Dat de geschreven speech niet Lubberiaans genoeg was, was mij ook opgevallen. De kwalificatie die de minister-president er nu aan geeft, maakt evenwel duidelijk dat hij ook inhoudelijk moeite had met een aantal onderdelen van de tekst. Hij neemt namelijk uitdrukkelijk afstand van die passage van de geschreven tekst, waarin de EG duidelijk als het minimale niveau voor een Europese energieheffing werd genoemd. Ik heb overigens alle begrip voor de zorgvuldigheid, waarmee nu in de onderhandelingen binnen de EG geopereerd wordt. Wij hebben dit ook tegen minister Alders gezegd, die dezelfde positie heeft gekozen.

Maandag zullen wij dat ongetwijfeld ook zeggen in het debat met minister Andriessen. Het moet inderdaad niet mogelijk zijn dat de zwakste schakel het hele debat kan frustreren en ophouden. Dat brengt mij op mijn laatste vraag, die niet beantwoord is. Voelt de minister-president zich minstens moreel gehouden om nog in deze kabinetsperiode de invoering van de energieheffing in Nederland te realiseren? Juist als je blijft wachten totdat het proces helemaal is afgelopen, zou het wel eens te laat kunnen zijn om de doelstellingen die Nederland zich gesteld had, te kunnen halen.

Voor de rest ben ik blij dat op deze manier helder is geworden, wat de inzet van het kabinet is ten aanzien van de energieheffing. Het zal van groot belang zijn om de druk op de Ecofin-raad in december zo groot mogelijk te maken, zodat we inderdaad in 1993 eindelijk spijkers met koppen kunnen slaan.

Minister **Lubbers**: Mijnheer de voorzitter! Kort in tweede termijn, mijnerzijds het volgende. Punt één: ik zou het misverstand weg willen nemen dat er op dit moment nog geen neerwaartse beïnvloeding plaatsvindt van de CO₂-ontwikkeling. Ik verwijs naar de stukken die de geachte afgevaardigde ook al kent, en de inzet ter zake. Maar dat gezegd hebbend, menen wij dat invoering van een dergelijk instrument, maar dan in meer landen dan Nederland alleen – ik kom daarop – inderdaad gewenst is als een aanvulling op het beleid dat reeds onderweg is, om de stijging zoals we die voorzagen voor deze kabinetsperiode om te buigen, tot stilstand te brengen en op enig moment misschien zelfs te gaan verminderen.

Voorzitter! Ik zou toch de indruk willen wegnemen, alsof het pleidooi van de Nederlandse regering er niet op gericht is om ten minste, zo u wilt minimaal, in Europa tot zo'n energieheffing te komen. Dat blijft natuurlijk zo. In feite gaat ons pleidooi nog verder; in feite zeggen we het in de gehele geïndustrialiseerde wereld. Ik heb alleen het misverstand weg willen nemen dat, indien anderen niet meedoen, dat betekent dat we niets doen. Dat is het verhaal van de

zwakste schakel. Ik zeg dit even om mij te stellen achter de vaardige scribe van de concept-speech, een mij onbekende ambtenaar, maar wel één die hier in ieder geval verdedigd moet worden. Ik hoor het mijzelf zeggen in een Europese Raad, tegen de collega's: wij moeten toch minimaal in ons Europa tot een dergelijke heffing komen. Ik hoop toch niet dat de geachte afgevaardigde ook mij beticht van een onjuiste formulering. Maar dat heb ik net uiteengezet.

Ten slotte: ja, die inzet is er. Ik geloof niet dat u de collegae Alders en Kok zo kunt verstaan dat het een verhaal wordt in de zin van: we begonnen met het OESO-gebied, toen was het alleen Europa, toen begonnen we een aantal landen tijdelijk ontheffingen te geven, en op den duur gaven we die aan alle landen, en toen had Nederland alleen zelf nog de juiste koers. Ik denk dat dat niet de bedoeling is geweest, en dat het zo ook niet verstaan mag worden.

De heer **De Korte** (VVD): Voorzitter! Begrijp ik de minister-president goed, dan hebben we te maken met een procedure van twee of meer snelheden ten aanzien van de invoering van deze heffingen, zoals nu ook bepleit door de minister-president. Maar moet ik dan ook constateren dat daar bijvoorbeeld een derogatiestatus-plus door sommige landen zal worden geclaimd, met andere woorden: zal er een opting out bestaan voor sommige landen en, zo ja, betekent dat dan toch niet dat er uiteindelijk vormen van grote concurrentievervalsing zullen plaatsvinden?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de voorzitter! Dat is de reden, dat eventuele ontheffingen altijd tijdelijk van aard moeten zijn.

De heer **Tommel** (D66): Voorzitter! De minister-president zei al dat er enig zicht op is, hoe het nu gaat met de CO₂-vermindering. Gebleken is dat de efficiencyverbetering in het energieverbruik, die we hadden moeten hebben, van 2% per jaar, niet

verder is gekomen dan de helft, 1%. Dat betekent dus dat we onze doelstelling niet lijken te halen, en dat ook het instrument energieheffing misschien later wordt ingevoerd dan we hadden gehoopt. Is het de opvatting van de minister-president dat we dan in ieder geval de doelstelling moeten handhaven, en ons nu heel snel moeten beraden op instrumenten die ervoor zorgen dat we die doelstellingen in elk geval ook halen, ook als die energieheffing wat later wordt ingevoerd, of onverhoopt zelfs helemaal niet? Die doelstelling, zo mag ik toch hopen, blijft intact.

Zijn er nog onderwerpen waar de minister-president ook bij andere gelegenheden niet over heeft gesproken, en waarvan hij het op prijs zou stellen als wij hem daar nu vragen over stellen?

Minister **Lubbers**: Voorzitter! Het antwoord op de tweede vraag is dus: het eerste. Dan hebben wij dat meteen gehad, want anders staat mij nog veel te wachten. Dank voor het sympathieke aanbod. Neen, wij moeten de doelstelling handhaven, om concreet te zijn. Wij moeten echter wel vaststellen, dat het buitengewoon moeilijk is om zonder een energieheffing te komen aan de beoogde percentages. Daar moet ik openhartig in zijn. Dat neemt niet weg dat wij de doelstelling in stand houden.

De heer **Te Veldhuis** (VVD): Voorzitter! Is de minister-president het met mij eens, dat een eventuele regulerende heffing in slechts enkele landen, zoals van de week in de vaste Commissie voor het milieu-beheer met minister Alders nog besproken is, waarschijnlijk zeer weinig effect voor het milieu zal hebben, maar voor de Nederlandse concurrentiepositie en dus ook voor de werkgelegenheid wel groot effect kan hebben? Als hij het daarmee eens is, wat is volgens de minister-president het minimale aantal landen binnen Europa dat mee zou moeten doen, als wij al niet zouden besluiten om het met zijn allen tegelijk te doen, wat overigens de optie van de VVD is, zoals men weet?

Minister **Lubbers**: Voorzitter! De regering heeft zich vorig jaar reeds uitgesproken over de hoofdlijnen van het commissievoorstel. Wij kennen veel betekenis toe aan een zo breed mogelijke internationale invoering. Ik heb die opmerking nodig om vervolgens toe te lichten, dat iedere start met een beperkter aantal afgewogen moet worden in het licht van de bijdrage die dat levert aan het op gang brengen van een proces, waarbij anderen zich later zullen aansluiten. In Europa kan het dan alleen gaan om een tijdelijke ontheffing. Dat geeft het al aan. Daarmee laat de vraag van de heer Te Veldhuis zich niet precies beantwoorden. Ik ben van mening – ik neem nu een voorschot op de gesprekken die wij nog moeten hebben – dat de afweging van de vraag, of je uiteindelijk tegen een bepaald beperkt aantal landen nog net ja of neen zegt, beoordeeld moet worden aan de hand van het criterium: Is er een redelijke verwachting dat dit zich uitbreidt naar anderen, Europa, OESO-gebied? Dat is een heel belangrijk criterium. Je kunt niet geïsoleerd zeggen: er is voor nu, morgen en overmorgen met een beperkt aantal landen een goede heffing te doen, als er geen zicht op is dat dit elders navolging gaat vinden, zij het wellicht met enige vertraging.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Voorzitter! De minister-president zegt dat wij de doelstelling in stand moeten houden. Hij erkent dat dit zonder heffingen niet kan. Die heffing komt veel later. Welke instrumenten gaat hij inzetten om die doelstelling te halen?

Minister **Lubbers**: Dat heb ik zojuist al laten blijken, toen mij werd gevraagd, of wij die doelstelling niet moeten opgeven. Ik heb toen gezegd: neen, dat lijkt mij niet. Ik voeg er wel in één adem aan toe, dat het buitengewoon moeilijk is. Ik zie ook niet scherp voor mij hoe je die doelstelling in haar volledigheid kunt behalen zonder een dergelijke heffing. Dat is ook het probleem. Ik hoop dus dat mevrouw Beckers mij

zojuist goed heeft verstaan. Het is de gemakkelijkste weg om te zeggen: Dan verlagen wij de doelstelling. Maar mag ik het niet omkeren, in die zin dat met het in stand houden van de doelstelling, de regering hier en nu zou beschikken over een alternatief pakket van maatregelen, indien wij niet tot een met andere landen gezamenlijk energieheffing kunnen komen?

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Voorzitter! Op welke grond zouden landen eigenlijk een ontheffing kunnen krijgen en aan welke landen denkt de minister-president?

Minister **Lubbers**: Voorzitter! Het zou onaardig zijn om naar de bekende weg te verwijzen, maar het is duidelijk dat er in het milieu-overleg van de EG zekere tempoverschillen zijn wat betreft de mogelijkheden met betrekking tot de milieunormen bij de ontwikkeling van de economie. Er is hier en daar achterstand op dat gebied. Ruw gesproken, is dit binnen Europa een Noord-Zuidprobleem.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **het voorstel van Rijkswet tot Goedkeuring van het op 7 februari 1992 te Maastricht tot stand gekomen Verdrag betreffende de Europese Unie met Protocolen, een overeenkomst betreffende de sociale politiek tussen de Lidstaten van de EG, met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk, en verklaringen (22647, R1437)**, en van:

- de motie-Weisglas over een subsidiariteitstoets bij EG-besluitvorming (22647, R1437, nr. 35);
- de motie-De Korte/Weisglas over de besluiten op grond van artikel 104C (22647, R1437, nr. 36);
- de motie-De Korte/Weisglas over openbaarmaking van vertrouwelijke communautaire aanbevelingen (22647, R1437, nr. 37);
- de motie-E. van Middelkoop over voorlegging van ontwerp-teksten van aan de Staten-Generaal (22647, R1437, nr. 38);
- de motie-Brouwer over de rechts-

- macht van het Hof van Justitie (22647, R1437, nr. 39);
- de motie-Brouwer een gecoördineerd economisch en sociaal urgentieplan (22647, R1437, nr. 40);
- de motie-Van Dis over toetsing aan het subsidiariteitsbeginsel (22647, R1437, nr. 41);
- de motie-Van der Linden c.s. over de doorzichtigheid van de besluitvorming en de democratische legitimiteit daarvan (22647, R1437, nr. 42);
- de motie-Van der Linden c.s. over rechterlijke toetsing door het Hof van Justitie (22647, R1437, nr. 43);
- de motie-Van Iersel/Melkert over de derde fase van de EMU (22647, R1437, nr. 44);
- de motie-Van Iersel/Melkert over de operationele autonomie van de Europese Centrale Bank (22647, R1437, nr. 45);
- de motie-Eisma/Van der Linden over het medebeslissingsrecht in Titel II van het Verdrag (22647, R1437, nr. 46, gewijzigd nr. 49);
- de motie-Eisma c.s. over de openbaarheid van de Bemiddelingscomités (22647, R1437, nr. 47);
- de motie-Jurgens/Weisglas over een wezenlijke verbetering van het democratisch gehalte van de EG (22647, R1437, nr. 48).

(Zie vergadering van 5 november 1992.)

De **voorzitter**: Wij zijn toegekomen aan de derde termijn. Heb ik het goed, dat de heren Weisglas en De Korte afzien van het woord en dat de heer Bolkestein voor hen het woord voert? Ik zie, dat dit het geval is.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de voorzitter! Het debat over de Europese integratie is de afgelopen twaalf maanden onherkenbaar veranderd. Dat is een goede ontwikkeling, maar er is ook een schaduwzijde. Het is een goede zaak dat de tijd van de overspannen verwachtingen voorbij is. Nooit zal een voorzitter van de Europese Commissie meer spreken over de 80% van de economische en sociale wetgeving die binnen een beperkt aantal jaren uit Brussel zou komen.

Nooit zal het toegroeien naar een Europese federatie de vanzelfsprekendheid hebben die het eens had. Die grotere zin voor de werkelijkheid is winst. Maar dat mag niet doorslaan in cynisme en onredelijke kritiek op de Europese Commissie en haar ambtenaren en dat dreigt nu wel te gebeuren. Een overtrokken idealisme zingt zich los van de werkelijkheid, maar als wij elk idealisme laten varen, zal de Europese eenwording daar ook onder lijden.

Voorzitter! Soms kan het nuttig zijn een proces zijn gang te laten gaan en dan maar te zien wat ervan komt. "The product is in the process", dat kan een vruchtbare gedachtengang zijn, maar niet ter zake van de Europese integratie. Dan is het niet voldoende te zeggen dat de Europese integratie een beweging zonder doel is, zoals wel is opgemerkt. Juist de vaagheid van de doelstelling roept twijfel en achterdocht op die hadden kunnen worden voorkomen indien de Europese regeringsleiders klare wijn hadden geschonken. Wat dat betreft, was de Top van Maastricht een gemiste kans. De mistige discussie over het Europese federalisme heeft voor veel verwarring gezorgd die had kunnen worden vermeden. Die discussie was ook niet van een zekere hypocrisie ontbloot, want geen enkele Europese regering, misschien met uitzondering van de Belgische, wil een Europese federatie naar Amerikaans of Westduits model. En dat had dan beter gezegd kunnen worden. Ook de minister-president is op dit punt niet duidelijk geweest. Hij heeft erkend dat het wat de Europese integratie betreft, nog alle kanten op kan. Dat is misschien zo, maar welke kant wil hij opgaan? Aan welke richting geeft hij de voorkeur?

Ook binnen de VVD heeft dit belangrijke punt tot discussie aanleiding gegeven. De kernzin uit het programma van de Europese liberale partijen, namelijk dat de Europese Gemeenschap een conglomeraat van staten is die besloten hebben om bepaalde taken op federale wijze uit te voeren, lijkt ons de meest gelukkige formulering. De zinsnede "een conglomeraat van staten", wijst op het confederale aspect van de Gemeenschap. Zoals ik eerder bij een andere gelegenheid heb opgemerkt, is er geen Europees

volk. Er is ook geen Europese taal, noch een Europese openbare mening. Er kan mijns inziens dan ook geen Europese regering zijn in de klassieke betekenis van dat woord, in de zin van een volledige bestuurslaag. En dat hoeft ook niet. De mensen zijn gehecht aan de staten waarin zij wonen en waarin zij zich thuisvoelen. Aan die gehechtheid morrelen, is vragen om moeilijkheden, vooral in een onzekere tijd zoals de huidige. En die moeilijkheden zijn dan ook gekomen.

Het devies van de VVD blijft: zo vrij als mogelijk, zo gebonden als nodig. "Zo gebonden als nodig", dat verwijst naar het federale aspect. De lidstaten willen bepaalde taken op federale wijze uitvoeren, maar welke zijn die taken? Het subsidiariteitsbeginsel is als antwoord op die vraag volstrekt onvoldoende. Dat is al uitvoerig betoogd. Ik hoef de argumenten hier niet te herhalen. Wij hebben gepoogd dat vage begrip te vervangen door drie criteria. Een Europese bevoegdheid moet zijn gericht op het wegnemen van een obstakel voor het interstatelijke verkeer, op het oplossen van een interstatelijk probleem, of op het bereiken van een schaalvoordeel. Ook die criteria moeten natuurlijk in de praktijk worden toegepast en dus aan politieke oordeelsvorming worden onderworpen. Daar ontkomen wij niet aan. Zij zijn althans een stuk duidelijker dan het subsidiariteitsbeginsel dat niet meer is dan een intentieverklaring.

Ons probleem met het sociale protocol is dat het in belangrijke mate haaks staat op het subsidiariteitsbeginsel. Minister De Vries heeft dat ook erkend toen hij daags na de Top van Maastricht sprak van symboolwetgeving. Het is als met de Brusselse richtlijn over zwangerschapsverlof die ons onlangs bereikte. De vraag is niet of een bepaalde regeling op zichzelf gewenst is, de vraag is of de regeling noodzakelijk in Brussel moet worden getroffen. Het is duidelijk dat regeringen en parlementen hierop veel alerter moeten zijn dan in het verleden. Als Brussel een zaak aanpakt die wij best zelf kunnen uitmaken, moeten wij onze stem daar direct tegen verheffen.

Voorzitter! Voor de VVD blijft de Economische en Monetaire Unie het belangrijkste punt van Maastricht.

Zeker, ook hier zijn problemen. Het Verenigd Koninkrijk en Denemarken zullen waarschijnlijk niet mee willen doen, de mediterrane landen zullen niet mee kunnen doen. Als er voor de eeuwwisseling nog wat van komt, zal dat waarschijnlijk neerkomen op een D-mark-zone plus Frankrijk, inclusief een kleine Europese centrale bank. Maar dat is al heel wat.

Hier past overigens een woord van waarschuwing. Italië zal zich tot het uiterste verzetten tegen een EMU die zonder hem tot stand komt. In dat geval zou het, vrees ik, zelfs de voortgang van de integratie kunnen frustratie. Italië is niet zonder reden altijd allergisch geweest voor het Europa van verschillende snelheden. De regering doet er goed aan, dit in gedachten te houden.

Nederland zal waarschijnlijk varen in het kielzog van de Bondsrepubliek, zoals in monetair opzicht nu reeds het geval is. Doen de Duitsers mee, dan kunnen wij niet achterblijven, als Duitsland tenminste het monetaire plechtanker van Europa blijft. Doen de Duitsers niet mee, dan ontstaat er in het geheel geen EMU. Mag ik overigens het oordeel van de regering weten over het gewijzigde amendement op stuk nr. 34?

Voorzitter! Wat staat er op de Europese agenda? In de eerste plaats de klassieke taken: harmonisatie van de interne markt, het Europese mededingingsbeleid en de gemeenschappelijke handelspolitiek. Die taken zijn al moeilijk genoeg, getuige het gedonder in de GATT.

In de tweede plaats het dichten van het democratische gat. Dat vraagt ook om een actieve rol van de nationale parlementen. Een eventuele GATT-overeenkomst zal worden geratificeerd door het Amerikaanse Congres, maar er komt geen Europees Parlement aan te pas. Dat is te gek voor woorden.

In de derde plaats bestrijding van de internationale milieuverontreiniging. Die taak voldoet duidelijk aan het tweede criterium dat ik heb genoemd.

In de vierde plaats de ontwikkeling van een gemeenschappelijk immigratie- en justitiebeleid.

In de vijfde plaats de toetreding van nieuwe lidstaten, waaronder Polen, Tsjechië en Hongarije. Die toetreding zal alleen kunnen plaatshebben, als de Europese Gemeen-

schap zich weet te beperken tot haar kerntaken.

Ten slotte voortgang op de weg naar een gemeenschappelijk veiligheids- en buitenlands beleid, hoe moeizaam dat proces ook is.

Voorzitter! De huidige ruzie tussen Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk is onaangenaam en de trage ratificatieprocedure in Londen is een tegenvaller. Maar het is en blijft een Nederlands belang, de Britten geassocieerd te houden bij de zaken van het vasteland. Ons past geen laattunkendheid jegens hen.

De Europese integratie heeft averij opgelopen door een teveel aan vaagheid en ambitie. Als wij ons met daadkracht zetten aan duidelijke maar beperkte taken, zal die averij binnen enkele jaren zijn gerepareerd.

Motie

De **voorzitter**: De motie-De Korte/Weisglas (22647, nr. 37) is in die zin gewijzigd, dat in het dictum het woord "vertrouwelijke" is vervallen.

Naar mij blijkt, wordt deze gewijzigde motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 52 (22647, R1437).

□

De heer **Leerling** (RPF): Voorzitter! Aan het einde van de eerste en de tweede termijn heb ik heel duidelijk gezegd, geen steun te kunnen geven aan de goedkeuring van het Verdrag van Maastricht. Daar kom ik niet meer op terug. Toch wil ik in deze derde termijn niet achterblijven, al was het maar ter wille van collega Bolkestein, zodat hij vanmiddag niet als enige fractievoorzitter spreekt.

Ik wil graag nog een enkel woord zeggen naar aanleiding van de reactie die minister Van den Broek vorige week donderdagavond heeft gegeven op mijn opmerkingen met betrekking tot de Grondwet inzake het overdragen van soevereiniteit. Let wel, ik heb niet gesproken over het overdragen van delen van soevereiniteit maar over soevereiniteit als geheel. Volgens de Winkler Prins bezit soevereiniteit drie eigenschappen: ondeelbaarheid, oorspronkelijkheid en onbeperktheid. Dat wil zeggen dat er geen hoger

aards gezag is dat haar als zodanig zou kunnen beperken.

Een en ander betekent naar mijn opvatting dus dat soevereiniteit als zodanig niet gedeeld kan worden. Ik blijf dan ook bij mijn stelling dat onze soevereiniteit de facto wordt opgegeven als wij ons eigen muntstelsel op het blok van Europa offeren en overgaan op de derde fase van de EMU. Het gaat dan om een onomkeerbare situatie. Deze situatie is dan ook anders dan in de jaren tachtig, toen door de PvdA-fractie werd gesteld dat in verband met het plaatsen van onder bevel van Amerikanen staande kruisvluchtwapens, een gekwalificeerde meerderheid in het parlement nodig zou zijn alvorens de plaatsing kon doorgaan. In die situatie was sprake van het afstaan van een bevoegdheid. Dat werd, gelet op de structuur van en de bevelvoering in de NAVO, door ons aanvaardbaar geacht en was niet onomkeerbaar.

Naar onze wijze van zien gaat het over enkele jaren om het opgeven van de soevereiniteit als geheel. Ik heb het in dat kader hoogst merkwaardig gevonden dat voor een dergelijke beslissing slechts een meerderheid van de helft plus één noodzakelijk is. Een dergelijke situatie doet geen recht aan de ernst van de zaak, waarover wij met het Verdrag van Maastricht spreken. Het verwijt dat in de media is gemaakt, als zou de RPF op grond van politieke motieven in dezen niet consistent zijn, omdat zij voor het toetreden tot de EMU wel een gekwalificeerde meerderheid noodzakelijk acht, lijkt mij dan ook niet terecht.

Voorzitter! Ik veroorloof mij een tweede opmerking naar aanleiding van de woorden van de minister-president over de positie van het Koningshuis. Hij deed dat overigens in aansluiting op wat de minister van Buitenlandse Zaken al voor hem had opgemerkt. Die was vrij pertinent in zijn opvatting. Vrij vertaald kwam het erop neer dat het vragen naar de toekomst van ons Koningshuis in een toekomstige Europese Politieke Unie in feite buiten de orde is. Ik citeer hem: ik ben er wellicht zo vlot aan voorbijgegaan omdat de vanzelfsprekendheid van de onaantastbaarheid daarvan in ieder geval voor Nederland vaststaat.

Volgens minister Van den Broek wijst niets in het Verdrag van Maastricht erop dat Nederland niet het recht zou behouden om het Koningshuis in stand te laten. Ik citeer nog een keer: zolang wij ons Koningshuis en ons Koninkrijk wensen te koesteren, zal niemand in staat zijn ons daarvan te weerhouden. Dat is krachtige taal.

Voorzitter! Ik zal hem in dezen zeker niet tegenspreken, maar ik wijs hem andermaal op het feit dat het verdwijnen van ons Koningshuis mij minder onwettelijk voorkomt dan de minister ons wil doen voorkomen. Ik verwijs ook naar zijn woorden in de memorie van antwoord. Hij was toen minder stellig en minder pertinent, en ook dat wil ik onderlijnen met een citaat: het is dan ook niet juist om nu reeds met stelligheid uit te spreken dat de huidige lidstaten hun volkenrechtelijke soevereiniteit verliezen als gevolg waarvan de constitutionele monarchie zoals wij die thans kennen, haar staatkundige juridische betekenis zou verliezen.

Die woorden "nu reeds met stelligheid" bieden opening, houden rekening met. Kan de minister daarop ingaan? Ziet hij ook licht tussen hetgeen hij heeft geschreven in de memorie van antwoord en datgene wat hij vorige week donderdag in de Kamer heeft gezegd? Ik wijs de minister er nogmaals op dat de soevereiniteit van de Staat der Nederlanden naar onze mening in feite ophoudt te bestaan als wij geen eigen muntstelsel meer hebben, ons defensiebeleid in internationale handen hebben gelegd, het buitenlands beleid door Europa laten bepalen, de EG eigen belastingen laat heffen en wat niet al. Wat is er dan, ondanks alle mooie verhalen over subsidiariteit, nog in Den Haag te regeren? En wat zou in zo'n situatie nog een geloofwaardige en een respectabele plaats van ons Koningshuis zijn? Ik wil daar nu niet verder over uitweiden; ook is daarvoor geen tijd. Wel worden mijn opvattingen hierover door anderen gedeeld.

Ik wil nog wel opgemerkt hebben dat de redenering van de minister-president over de positie van de Koning, bij mij wat merkwaardig is overgekomen. Als het in het belang van het volk is om bepaalde onderdelen van de soevereiniteit over te dragen aan de

gezamenlijkheid van de lidstaten, wordt er geen afbreuk gedaan aan de invulling van het koningschap, zo sprak de minister-president. Ik geloof dat ik hem goed citeer. Ik kan mij daar wel iets bij voorstellen, maar ik ben het er wat betreft beslist niet mee eens. Zo ondergeschikt aan het volksbelang dient de Koning ook weer niet te zijn.

Afgezien daarvan, draait de minister-president het ook om: de positie van de Koning zou worden aangetast, als de formule niet meer werd toegepast dat er in het belang van het volk werd gehandeld. Dat hebben wij nu aan de hand met het Verdrag van Maastricht. Het is mijn stellige overtuiging dat met het goedkeuren van het Verdrag van Maastricht het belang van het volk niet gediend wordt. Bovendien is het voor ons zo mogelijk nog belangrijker, dat het Verdrag van Maastricht ons politieke doel evenmin dichterbij brengt, namelijk een nieuwe samenleving, geordend naar Bijbelse normen. Dit alles leidt mij nogmaals tot de slotsom dat ik geen goedkeuring kan hechten aan het verdrag dat de regering in Maastricht heeft ondertekend.

Inmiddels krijg ik steeds meer de indruk dat het Verdrag van Maastricht niet conform de verwachtingen in alle lidstaten tijdig geratificeerd wordt, om het eufemistisch uit te drukken. Een meerderheid van het Deense parlement voelt er namelijk weinig voor, het tweede referendum over het verdrag al in mei van het volgende jaar te houden. Als ik afga op de media zou een meerderheid in het Deense parlement de volksraadpleging pas op haar vroegst in de herfst van 1993 willen houden, zodat er meer tijd is voor een diepgaand debat over de Europese unie. Kunnen de bewindslieden dat bericht bevestigen? Zo ja, wat zullen volgens de inschattingen van de bewindslieden dan de consequenties zijn voor de bekrachtiging van het verdrag door de Britse regering? Ik heb begrepen dat premier Major het verdrag zal bekrachtigen na Denemarken. Wellicht heeft hij dit dezer dagen tegenover de minister-president bevestigd.

Een en ander betekent mijns inziens dat het nog maar de vraag is of het Britse parlement het verdrag nog in 1993 zal ratificeren. Dan worden allerlei plannen op de lange

baan geschoven. Ik noem het cohesiefonds, waarmee de armere lidstaten Griekenland, Ierland, Portugal en Spanje geholpen worden. Daardoor zou het enthousiasme voor Maastricht bij de bevolking en de volksvertegenwoordiging in deze armere landen wel eens ernstig kunnen bekoelen. In het verlengde daarvan zal, zo veronderstel ik, de uitbreiding van de EG met landen zoals Oostenrijk, Finland en Zweden, ook uitgesteld moeten worden. Uiteraard volg ik de ontwikkelingen met grote belangstelling. Ik hoop dat de bewindslieden willen reageren op wat ik in deze derde termijn naar voren heb gebracht.

Ik zal niet alle ingediende moties van commentaar voorzien. Ik heb evenwel in mijn eerste bijdrage al gewezen op de vage inhoud van het begrip "subsidiariteit". Meer duidelijkheid en concretisering zijn dan ook alleszins gewenst. Daarom zal ik stemmen voor de moties van de collega's Weisglas en Van Dis, respectievelijk op de stukken nrs. 35 en 41.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Voorzitter! Na dit geweld van de fractievoorzitters weer een gewone woordvoerder. Overigens heb ik zeer wel vrede met mijn huidige positie, dus men hoeft geen medelijden met mij te hebben.

Het staat zo mooi in het eerste artikel van het Verdrag van Maastricht: dit verdrag markeert een nieuwe etappe in het proces van totstandbrenging van een steeds hechter verbond tussen de volkeren van Europa. Het woord "verbond", bij het lezen waarvan mijn fractie altijd iets warmer wordt, heeft vooralsnog steeds meer een utopische inhoud gekregen. Denemarken houdt voorlopig vast aan een andere routebeschrijving voor die etappe en in het Verenigd Koninkrijk weet men nog niet of Maastricht de start- of de finishplaats zal zijn. Dat horen wij pas in de loop van het volgend jaar. Wij hebben hier verleden week grondig en in alle rust en ordelijkheid gemillimeterd over de tekst van het verdrag; elders wordt er politiek mee bedreven.

Wij zagen deze week de minister-president in Downing Street. Wat heeft hij daar gehoord

over de betekenis van de Britse beslissing, tot een definitieve behandeling en ratificatie van het verdrag over te gaan na het tweede referendum in Denemarken? Wij hoorden de spierballentaal van de Franse president. Die beloofde redelijk te blijven en Engeland na 1 januari 1993 nog enkele weken de tijd te geven om een beslissing te nemen, maar beslist niet langer. Hoe taxeert de Nederlandse regering deze krachtige taal? Het is wel duidelijk dat het Verenigd Koninkrijk veel meer tijd zal nemen dan de paar weken die president Mitterrand toestaat. Wat mogen wij dan verwachten? Stoomt de Franse vloot dan op naar Hastings? De geschiedenis behoeft niet op die wijze herhaald te worden, maar op dit moment gaat dreiging uit van de plotsklaps weer naar boven gekomen idee van een Europa van twee snelheden of beter gezegd van een mini-Europa rond de Frans-Duitse as.

In de Guardian van 10 november las ik daarover dat zelfs de Nederlandse regering, die altijd een Europa van twee snelheden als een recept tegen een door Duitsland gedomineerd mini-Europa heeft afgewezen, nu vreest dat dit de enige keus is als de Engelsen en Denen ratificatie van het verdrag nog verder ophouden. De minister-president is in Londen geweest. Misschien heeft hij met de Guardian gesproken. Het is in elk geval interessant om dit in een Engelse krant te lezen.

Het lijkt dus van belang dat de regering hierover in deze Kamer duidelijkheid schenkt, maar het mag duidelijk zijn dat mijn fractie een dergelijke alternatieve route met overtuiging van de hand wijst. Ook wie, anders dan mijn fractie, voorstander van het Verdrag van Maastricht is, zou niet zo nerveus en overspannen moeten zijn bij de gedachte dat het allemaal een jaartje langer kan gaan duren. Ik heb in eerste termijn gezegd dat ik het nauwelijks verantwoord vind dat na de ondertekening door de regeringen in februari van dit jaar voor de goedkeuringsprocedure in de nationale parlementen niet meer dan ruim tien maanden is uitgetrokken. "Zonder Denemarken geen Maastricht", zo is al vaak in deze Kamer gezegd, in het bijzonder door de heer Lonink. Ik voeg daar nu aan toe: zeker geen Maastricht zonder

het Verenigd Koninkrijk. Mag ik aannemen dat dit nog altijd de vanzelfsprekende uitgangspositie van de Nederlandse regering is?

Wat Denemarken doet – en dat geldt nu ook voor het Verenigd Koninkrijk – mag overigens voor een land als Nederland ook weer niet zo bijzonder zijn. Wij koesteren toch het manhaftige verzet van minister Luns destijds tegen de definitie van Europa van De Gaulle nog altijd als een fraai voorbeeld van hoe een kleine lidstaat met effect kan meepraten en meesturen in Europa? De Franse president is kennelijk vergeten dat hij nog maar enkele maanden geleden met de hakken over de sloot het fiat van het Franse volk kreeg om door te gaan met Maastricht.

Voorzitter! Het is nog om een andere reden noodzakelijk om zorgvuldig rekening te houden met de Deense positie. Landen als Oostenrijk, Finland, Zweden, Zwitserland en wellicht ook Noorwegen zien op dit moment met argusogen toe hoe in Europa wordt omgegaan met Denemarken, een land van vergelijkbare grootte als deze landen. Een grillige samenloop van omstandigheden zorgt ervoor dat hetzelfde Denemarken in de eerste helft van volgend jaar voorzitter zal zijn van de EG en met deze landen moet praten over toetreding tot de EG. Ik zou het misplaatst vinden om bij voorbaat wantrouwen te hebben ten aanzien van de bereidheid en capaciteit van de Deense regering om goed leiding te geven aan Europa. De geloofwaardigheid van Denemarken in de gesprekken met de genoemde landen is nu echter wel gediend met een zo correct mogelijke bejegening van Denemarken door de andere lidstaten. Die waarschuwing geef ik de bewindslieden enkele weken voor de Top van Edinburgh graag mee.

Een wat meer algemene opmerking betreft het door de minister-president geïntroduceerde begrip "actieve subsidiariteit". Ik houd de minister-president de inhoud voor van een ingezonden stuk van de heer Jurgens, die hier vandaag helaas niet aanwezig kan zijn. Dat stuk gaat over de betekenis van actieve subsidiariteit. Afgelopen maandag stond dit ingezonden stuk in NRC Handelsblad en ik zal het de minister-president straks overhan-

digen. Volgens de heer Jurgens bedoelt de minister-president met actieve subsidiariteit het volgende: "Als de EG-raad van ministers beraadslaagt over de vraag of een bepaald beleid al dan niet op EG-niveau moet worden verwezenlijkt, en de ministers komen tot de conclusie dat de lidstaten dat beter zelf kunnen doen, dan is het ook de plicht van de lidstaten om het te doen. Met als sanctie dat de EG het anders overneemt." Het gaat mij vooral om dat laatste, namelijk dat er zoiets als een sanctiemogelijkheid zou bestaan. Ik moet zeggen dat de heer Jurgens wel consistent is, want zo heeft hij het ook in de Kamer gezegd. Ik betwijfel echter of hij het zo kan zeggen. Omdat het de minister-president in de mond wordt gelegd, krijg ik echter graag een reactie van de minister-president.

Mijn laatste opmerking betreft het amendement van de heer Melkert over de rol van de Staten-Generaal bij toetreding tot de derde fase van de EMU. Ik geef de minister-president toe dat het in het amendement opgenomen instemmingsrecht van de Staten-Generaal staatsrechtelijk een wat ongebruikelijke figuur is. De gekozen formulering is duidelijk ontleend aan het Duitse voorbeeld. Het is interessant om te zien hoe zelfs een stukje staatsrechtelijke vernieuwing in ons goede vaderland gestempeld kan worden door het voorbeeld van onze oosterburen. De heer Melkert heeft misschien de primeur van een zekere germanisering van ons staatsrecht. Toch meent mijn fractie, alles nog eens overziend en zorgvuldig afwegend, dat tegen de tekst van de heer Melkert geen overwegende bezwaren behoeven te worden ingebracht, zeker niet na de wijzigingen die in de toelichting zijn aangebracht. Anders dan in de gebruikelijke procedure van het gemeen overleg, dwingt het amendement tot een expliciete uitspraak van de Staten-Generaal over de toetreding tot de derde fase. De zaak is dat wel waard. Politiek gezien is het evenwel veel belangrijker dat de reikwijdte van dit amendement, hoe dan ook, slechts een beperkte kan zijn. Als wij er ons nu druk over maken, kan het lijken alsof er in 1999 nog een nieuwe, zelfstandige beslissing moet vallen. Dat is zeker niet het geval! Over

toetreding tot de Monetaire Unie wordt nu beslist, bij deze goedkeuring van het verdrag. Wie dat, zes à zeven jaren van tevoren, onverstandig en ondoordacht vindt – en dat vindt mijn fractie – moet nu geen goedkeuring geven. Zo eenvoudig ligt dat.

Ten slotte nog dit. De korte wisseling van argumenten die de minister van Buitenlandse zaken en ik vorige week hadden over de precieze tekst van mijn motie op stuk nr. 38, heeft ertoe geleid dat ik tot de conclusie ben gekomen dat niets zich verzet tegen honorering van de wensen van de minister. Ik ben zelfs nog iets verder gegaan, namelijk door in de overweging in het geheel niet meer te spreken over titel V over het buitenlands en veiligheidsbeleid. Ik wil de collega's erop attenderen dat ik gisteren een tekst heb laten rondgaan die dat onderdeel nog wel bevatte. Ik dien haar nu echter in hopelijk definitieve vorm in, dus zonder titel V.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat een overeenkomst, gesloten op grond van titel VI (samenwerking op het gebied van justitie en binnenlandse zaken) het karakter van een verdrag zal hebben;

verzoekt de regering de Staten-Generaal te informeren tijdens de voorbereidingsfase van een dergelijk verdrag en, alvorens tot ondertekening over te gaan, de ontwerp-tekst aan de Staten-Generaal voor te leggen, conform de toezegging gedaan in de memorie van antwoord van het voorstel van Rijkswet goedkeuring en bekendmaking verdragen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Naar mij blijkt, wordt deze gewijzigde motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 53 (22647, R1437).

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links):

Mijnheer de voorzitter! Ook ik wil de vraag stellen hoe optimistisch de minister-president nog is over de toekomst van het verdrag, na zijn ontmoeting van dinsdag met premier Major.

Ik zal het kort houden. In eerste termijn heb ik al gepleit voor een realistische benadering van het probleem rond Denemarken. Ik heb gezegd: neem het "nee" voor wat het is, namelijk een serieuze uitspraak van de Deense bevolking, en zoek in de vorm van heroverleg en heronderhandeling een uitweg. Is dit niet de enige mogelijkheid nu de Denen door het Engelse "not yet" veel meer ruimte hebben gekregen om hun verlangens en eisen op tafel te leggen? Bovendien zal een serieuze benadering van het Deense "nee" vertrouwen geven in het democratische gehalte van de Gemeenschap. Alleen dan zal "werkendeweg", zoals de heer Lubbers dat zo typisch Rotterdam kan uitdrukken, blijken dat de uitspraken van referenda en parlementen wel degelijk gerespecteerd worden, ook in de toekomst.

Ik kom nu te spreken over de moties en de amendementen. Mijn fractie heeft onder nr. 40 een motie ingediend waarin wij aan de regering vragen het initiatief te nemen om in Edinburgh de mogelijkheden te bekijken voor een urgentieplan voor Oost- en Midden-Europa. Minister Van den Broek heeft daar positief op gereageerd. In zijn antwoord zei de minister verder dat de associatie-akkoorden ongeveer hetzelfde beogen als wat in de motie gevraagd wordt. Dat is naar mijn mening toch wel een zeer inventieve interpretatie van het woord "urgentieplan". Misschien heb ik hem verkeerd verstaan, maar ik neem in ieder geval aan dat het voor de minister ook duidelijk geworden is dat een dergelijk urgentieplan meer moet omvatten dan alleen een aanscherping van de associatie-akkoorden; een raamwerk voor sociaal en economisch herstel, een bredere en diepere hulpverlening, wel beginnen maar ons niet beperken tot de Visegrad-landen en ons niet alleen beperken tot een opheffing van de handelsbarrières. In eerste termijn heb ik verwezen naar inspirerende voorbeelden als het naoorlogse Marshall-plan en de commissie-Beveridge. Ik wil aan de minister vragen om zijn benadering

in het door hem aangekondigde gesprek met commissaris Andriessen open te houden. Zoals ook de minister suggereerde, houd ik in afwachting van de resultaten van dat gesprek mijn motie op stuk nr. 40 aan.

De voorzitter: Op verzoek van mevrouw Brouwer stel ik voor, haar motie op stuk nr. 40 (22647, R1437) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

Mevrouw Brouwer (Groen Links): Het idee van het houden van een extra intergouvernementele conferentie over de democratie vóór de Europese verkiezingen van 1994, is tijdens dit debat gesneuveld. Zowel de fractie van de Partij van de Arbeid als de fractie van D66 hebben daarvoor gepleit. In een reactie daarop gaf de regering aan dat het houden van een extra IGC in die termijn uitgesloten is. De argumenten daarvoor kwamen ons overtuigend over. Ik heb gezegd dat, als zo'n IGC niet kan plaatsvinden, de fractie van Groen Links een motie zal indienen om het houden van de Assise een regulier karakter te geven. Dit werd toen door de heer Jurgens als dreigement opgevat en ik wil bij dezen dat dreigement waarmaken. Ik heb ook gezegd dat wij het institutionaliseren van de Assise niet als ons grootste ideaal beschouwen, maar bij gebrek aan andere mogelijkheden moeten wij nu naar tussenvormen grijpen. Ik zal dus alsnog een motie indienen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende, dat conform artikel D van het Verdrag van Maastricht de Europese Raad de algemene politieke beleidslijnen vaststelt en daartoe ten minste tweemaal per jaar bijeenkomt;

voorts constaterende, dat het Europees Parlement geen volwaardige democratische controle kan uitoefenen op de werkzaamheden van de Europese Raad;

van mening, dat daarom ook voor de twaalf nationale parlementen daarbij een essentiële rol is weggelegd;

overwegende, dat van hechte onderlinge contacten tussen de nationale parlementen en het Europees Parlement belangrijke impulsen kunnen uitgaan op de Europese Raad en zijn vaststelling van de algemene politieke beleidslijnen;

spreekt als haar oordeel uit dat zolang er geen sprake is van een volwaardige democratische controle van het Europees Parlement, een tussenvorm noodzakelijk is;

spreekt uit dat reguliere bijeenkomsten van de parlementen van de Europese Gemeenschap gewenst zijn voorafgaande aan de halfjaarlijkse Europese Raad,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door het lid Brouwer. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 54 (22647, R1437).

Mevrouw Brouwer (Groen Links): Voorzitter! De staatssecretaris heeft mijn amendement op stuk nr. 31 ontraden met het argument dat, gezien het noodsituatie-element van artikel 100C, tweede lid, geen normale inspraak of medezeggenschap over besluiten inzake visumplicht kan plaatsvinden. Met dit amendement willen wij juist bereiken dat in dat soort noodsituaties de democratie voor beperkte duur niet opzij wordt gezet. Dit amendement, op stuk nr. 31, beoogt de positie van het parlement te versterken en daarmee te voorkomen dat de Raad besluiten neemt die het karakter krijgen van decreten van tijdelijke aard. Ik handhaaf dus dit amendement.

Het amendement op stuk nr. 49 van D66 geniet de steun van Groen Links niet. De invoering van de codecisieprocedure vormt voor ons geen substantiële bijdrage aan het dichteren van het democratische gat. De gecompliceerdheid en ondoorzichtigheid ervan zien wij vooral als een stimulans voor meer bureaucratie in plaats van een heldere democratie. Daarom zien wij er ook niets in deze procedure naar andere

Brouwer

terreinen uit te breiden. Het Europees Parlement verdient volwaardige bevoegdheden en geen onwerkbaar compromis, die het gemis aan echte democratische controle moeten verzachten. Daarom zullen wij niet onze stem geven aan het amendement op stuk nr. 49.

De motie op stuk nr. 39, van mijn hand, gaat over de toekenning van de rechtsmacht van het Hof van Justitie op het gebied van het pijl van justitie. De bedoeling was om desnoods facultatief iedere lidstaat deze vorm van rechtsmacht toe te kennen. De motie op stuk nr. 43, van de heer Van der Linden en anderen, vraagt hetzelfde, maar dan voor de Twaalf. Gevraagd wordt om informatie vóór 1 maart a.s. Gezien deze motie wil ik mijn motie op stuk nr. 39 tot die periode aanhouden.

De voorzitter: Op verzoek van mevrouw Brouwer stel ik voor, haar motie op stuk nr. 39 (22647, R1437) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Voorzitter! Over Maastricht is, zo heb ik in ieder geval het idee, inmiddels vrijwel alles gezegd wat er tot nu toe te zeggen is. In de avondenlange debatten hebben wij weinig spectaculair, maar erg serieus de voors en tegens gewogen. Er blijkt in dit parlement een grote basis te zijn voor verdere Europese integratie. Het zal iets te maken hebben met het typische Nederlandse gevoel dat ons land te klein is voor onze grote idealen. Realisme over onze beperkte invloed overheerst. Het verdrag is een compromis; wij hebben niet alles gekregen wat wij wilden. Het optimisme overheerst evenwel, zo heb ik het idee, dat het allemaal nog wel goed zal komen met Europa, hoewel de gebeurtenissen van de laatste tijd daar toch niet echt aanleiding toe geven.

Ik moet zeggen dat Groen Links niet ver afstaat van de overwegingen die leiden tot deze nadruk op de Europese integratie. Wij zijn er echter niet gerust op dat het allemaal wel goed zal komen. Sociale politiek, Oost-Europa, het milieu en de democratie blijven bij voortdurend de ondergeschoven kindjes in het hele Europese proces en om daarin verandering te brengen

heb je nu eenmaal zo nu en dan stevige gevechten nodig. Soms hoort daarbij het afwijzen van compromissen die opnieuw de prioriteit leggen bij de interne markt, de monetaire politiek en de Europese Raad. Dat is dan ook de reden waarom alle leden van de fractie van Groen Links tegen dit verdrag van Groen Links zullen stemmen.

De voorzitter: Het woord is aan de heer Van Dis.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Voorzitter! Dat laatste kan natuurlijk niet blijven staan.

De voorzitter: Neen, u heeft het woord niet. Ik verzoek de minister-president zijn opmerking in dezen in de microfoon te maken, zodat ik het ook kan horen.

Minister **Lubbers:** Mijnheer de voorzitter! Ik dank de geachte afgevaardigde voor de complimenteuzen beschrijving van het Verdrag van Maastricht door dit het verdrag van Groen Links te noemen.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Ik heb het kennelijk gezegd.

De voorzitter: Ja, nu mag u het woord voeren.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Dank u wel mijnheer de voorzitter! Wij hebben beiden misschien niet zo goed geluisterd, ik niet naar mezelf en u niet naar mij maar...

De voorzitter: Ik moet u onderbreken. Het is niet de taak van de voorzitter om versprekingen van kamerleden te corrigeren.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Maar u gaf mij zelfs het woord niet om te corrigeren omdat u dacht dat ik het niet gedaan had.

De voorzitter: Nee, ik had de minister-president niet gehoord.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Laten we aan deze Babylonische spraakverwarring een einde maken, voorzitter. Het moet natuurlijk zijn: het Verdrag van Maastricht dat alle leden van Groen Links afstemmen.

□

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de voorzitter! Het einde is in zicht. Dat geldt niet alleen voor de parlementaire behandeling van het verdrag inzake de Europese unie maar misschien ook wel van de Europese unie zelf.

Nu het Verenigd Koninkrijk zijn parlementaire behandeling heeft gekoppeld aan het Deense referendum kan het nog wel een hele tijd duren voordat alle lidstaten het hebben geratificeerd en of het verdrag over een jaar nog overlevingskansen heeft, zelfs al zou het door alle lidstaten geratificeerd worden, valt te betwijfelen. Onze fractie heeft wel begrip voor de houding van het Verenigd Koninkrijk. Ik heb het genoeg gehad om eergisteren de minister van buitenlandse zaken van Engeland, de heer Hurd, te horen zeggen: wat wilt u, een verloren verdrag of een uitgesteld verdrag? Daarmee gaf hij toch wel duidelijk aan dat we niet zonder meer...

Minister **Van den Broek:** Wat was daarop uw antwoord?

De heer **Van Dis** (SGP): Daar heb ik geen antwoord op gegeven maar ik heb het dankbaar genoteerd.

Behalve het opschorten van de Britse ratificatie, konden we in de afgelopen week ook getuige zijn van een opvallende ruzie binnen de Commissie over de EG-inbreng in de GATT-onderhandelingen. In de pers konden we lezen hoe Duitsland en het Verenigd Koninkrijk met elkaar over hoop liggen over de financiering van de EG. Over die drie recente ontwikkelingen willen wij graag het commentaar van de regering horen. Is vooral ook het feit dat Duitsland blijkbaar weinig meer voelt voor het spelen van de rol van geldschieder van de EG niet het meest dreigende punt voor de Europese unie? Immers, welke lidstaat is wel bereid, die functie op zich te nemen?

Zoals ik al zei, wij kunnen begrip opbrengen voor de beslissing die premier Major heeft genomen. Wel is de gang van zaken in het Verenigd Koninkrijk weer een voorbeeld van hoe de EG gebruikt dan wel misbruikt wordt voor nationale politieke doeleinden. We hebben eerder in Frankrijk hetzelfde gezien. En dat uitgerekend de Franse

president Mitterrand de Engelse gang van zaken onaanvaardbaar noemt, is onzes inziens toch wel een voorbeeld van hypocrisie. Ik dacht dat de heer Kohl het dan toch wel beter en misschien ook juister doet.

Wanneer overigens bij iemand die altijd als een volbloed Europeaan werd gezien, iemand die het boegbeeld was van de Europese integratie, het nationale belang zwaarder weegt dan het communautaire belang dan moet er bij de federalisten toch wel een lichtje gaan branden.

Is met de beslissing van de Engelse regering de positie van Denemarken belangrijker geworden of niet? Immers als dat land onvoldoende ruimte krijgt om een nieuw referendum te organiseren, dan zal niet alleen Denemarken maar zeer waarschijnlijk ook het Verenigd Koninkrijk afhaken. Op deze gronden vragen wij de regering die zaak nog eens nader te bekijken en zoveel mogelijk aan het verzoek van de Deense regering tegemoet te komen. Wij achten het van groot belang dat zowel Denemarken als het Verenigd Koninkrijk een volwaardige plaats blijft behouden binnen de EG; Denemarken vanwege het feit dat het de positie van de kleine lidstaten zal versterken en het Verenigd Koninkrijk vanwege de Atlantische relatie en als tegenwicht tegenover de dominantie van de Frans-Duitse as. Gedachten die weer opduiken over een Europa, dat desnoods verder moet gaan met tien lidstaten, wijzen wij dan ook ten stelligste af. Doet de regering dat ook? Overigens blijft nog altijd recht overeind staan, dat het verdrag door twaalf lidstaten geratificeerd moet worden, wil het in werking treden. Dus zonder Denemarken en het Verenigd Koninkrijk is er geen Europese unie. Dat vragen wij nog maar eens ten overvloede aan de regering.

Met betrekking tot de gewijzigde toelichting op de motie van de heer Melkert c.s. wil ik kort zijn door mij aan te sluiten bij de opmerkingen van de heer Van Middelkoop ter zake. Dat bespaart mij weer een uiteenzetting.

De regering heeft bij monde van staatssecretaris Dankert op mijn amendementen gereageerd en die afgewezen. Misschien is dat ook niet zo verwonderlijk. Parlementaire controle is altijd lastig, maar het is

wel goed dat die er is. Ik heb geen onderhandelingsruimte meer, zo zegt de staatssecretaris. Maar wij vragen ons af of dat wel zo is. Immers, een uitspraak van de Kamer hoeft nog niet te betekenen, dat de regering een mandaat meekrijgt waarin alles tot in details geregeld is. Speling zal altijd nodig moeten zijn. De regering zal eventueel onder voorbehoud kunnen stemmen als inderdaad marges overschreden dreigen te worden.

Mijnheer de voorzitter! Aan het einde van deze bijdrage heb ik er toch behoefte aan om nog eenmaal aan te geven op welke punten wij bezwaar hebben tegen het Verdrag van Maastricht. Het verdrag erkent onvoldoende de verscheidenheid binnen de EG, waarin twaalf lidstaten met hun eigen cultuur, hun eigen geschiedenis en hun eigen politieke en maatschappelijke tradities en economische belangen hebben. Economische samenwerking is nuttig, maar verdergaande politieke samenwerking vinden wij een brug te ver. Een Europees burgerschap past er ook niet bij. Er zijn geen Europese burgers of Europese boeren, maar wel Nederlandse, Franse, Duitse, enz. Wij wijzen de EMU ook af, omdat daarmee de nationale zelfstandigheid op monetair en in belangrijke mate ook op economisch gebied wordt ondergraven.

In de voorgaande termijnen heb ik behalve de reeds genoemde zakelijke punten namens de fractie ook onze principiële bezwaren naar voren gebracht. Zij houden verband met de nauwe relatie tussen onze zelfstandigheid als Nederlandse Staat en de Kerkhervorming in de 16de en 17de eeuw. Men mag niet lichtvaardig omgaan met wat God ons heeft geschonken. Daarnaast zijn de geestelijke grondslagen van het Verdrag van Maastricht zozeer gebaseerd op eigen kennen en kunnen, dat Gods Woord en Wet niet tot gelding kunnen komen. Dat geldt ook het beleid, dat het Koninkrijk van Jezus Christus bevorderd moet worden, opdat God van een ieder geëerd en gediend wordt en dat naar dat Woord.

De heer **Van der Linden** (CDA): Voorzitter! Collega Van Iersel en ik hebben namens de CDA-fractie de

argumenten duidelijk uiteengezet waarom de CDA-fractie voor het Verdrag van Maastricht stemt, zowel uit ideële, politieke als uit materiële overwegingen. Mijn fractie heeft geen behoefte gevoeld om dat debat nog een keer over te doen.

Tot op heden hebben de argumenten naar onze mening niets toegevoegd aan dat debat. Om die reden wil ik mij tot één punt beperken en wel tot het gesprek van de minister-president met premier Major. Daarbij wil ik het met name hebben over zijn verbazing die hij voor de Engelse televisie heeft uitgesproken over het feit, dat zo'n groot land als Engeland zich in de procedure ondergeschikt en afhankelijk maakt van een klein land als Denemarken. Ik zou daar graag een nadere toelichting op willen hebben. Hoe was de reactie van Major daarop? Met de minister-president zijn wij zeer bezorgd over die ontwikkeling.

Ik wil nog een korte toelichting geven op het amendement op stuk nr. 34. De CDA-fractie wil een goede en betrouwbare Economische en Monetaire Unie. Daarbij behoort een goede interne procedure in het verkeer tussen kabinet en Kamer. Daarom zijn wij zeer positief gestemd over de discussie van afgelopen week over het ingaan van de derde fase. Er is volstrekte overeenstemming tussen onze fractie en de regering over de criteria en over de toetsing van de criteria, wanneer het finale debat over de derde fase moet plaatsvinden. De discussie afgelopen week heeft onzerzijds nog geleid tot een nadere verfijning van de toelichting bij het amendement, waarmee in het licht van hetgeen wij zelf, de minister van Financiën en de premier hebben gezegd de verhoudingen helder zijn omschreven en toegelicht. Collega Melkert zal overigens ook zijn beweegredenen weergeven.

De heer Bolkestein zei: het debat over Europa is onherkenbaar veranderd. Zou het niet zo zijn dat niet het debat, maar eerder de VVD onherkenbaar veranderd is, althans dreigde te worden, en dat zij juist die derde termijn nodig had om de bocht te nemen om voor Maastricht te stemmen? In dat opzicht gun ik de VVD graag die bocht. Ik moet alleen vaststellen dat er ook in de derde termijn geen nieuwe argumenten zijn

genoemd. Het is daarom ook goed dat de VVD zich aansluit bij de 71% van de Nederlandse bevolking die naar nu blijkt uit een enquête van de EO voor Maastricht zou stemmen als er een referendum zou zijn gehouden. U weet dat wij niet voor een referendum zijn, maar het doet toch deugd dat de Nederlandse bevolking het belang van de Nederlandse burgers zo goed begrijpt en ook op die massale wijze steun aan deze ontwikkeling geeft.

Tot slot heb ik een vraag aan de heer Bolkestein. Kan hij bevestigen of ontkennen het hardnekkige gerucht dat collega Weisglas straks in derde termijn het woord zal voeren bij de financiële en economische beschouwingen?

De heer **Eisma** (D66): Voorzitter! Vorige week heeft de Kamer uren, zo niet dagen gedebatteerd, wat nog vooraf is gegaan door een grondige schriftelijke voorbereiding, over het Verdrag van Maastricht. Maar wie nu nog meer duidelijkheid denkt te moeten verschaffen over de eigen positie, moet daartoe uiteraard de gelegenheid krijgen. Ik moet collega Van der Linden nageven dat ook wat D66 betreft collega Bolkestein ons niet duidelijk heeft kunnen maken, evenmin als woordvoerder Weisglas vorige week, wat er nu veranderde bij de regering en het parlement waardoor de aarzeling een positieve wending voor Maastricht bij de VVD heeft veroorzaakt. Wij hebben onze hoofdlijnen vorige week uiteengezet; die hoeven wij niet te herhalen. Daarom heb ik alleen nog een enkel, mag het zijn ondergeschikt punt.

Ik begin met een nadere verklaring omtrent het amendement op stuk nr. 51. Het gaat daarbij om de discussie over de procedure voor toetreding tot de derde fase van de EMU. Het is de bedoeling van de indieners om de rechten van het parlement in het overleg met de regering over de overgang naar die derde fase extra te onderlijnen. Inhoudelijk betekent het amendement dat het parlement het laatste woord heeft bij de standpuntbepaling van de regering in de Raad, die over toetreding beslist. Die attentie is volgens mijn fractie duidelijk verwoord in het amendement. Door een aanpassing in de toelichting is getracht ruimte te

scheppen voor nadere afspraken tussen regering en Kamers over de dan te volgen praktische werkwijze. Naar de mening van de fractie van D66 is daarmee voldoende tegemoetgekomen aan de bezwaren die donderdagnacht door de minister-president naar voren zijn gebracht.

Het amendement op stuk nr. 30 heeft betrekking op de justitiepijler en het voorstel voor democratische controle op dat onderdeel. Ik heb geconstateerd dat ook het kabinet met dat voorstel kan leven. Omdat mijn nadere vragen ter zake in tweede termijn niet zijn beantwoord, constateer ik nog maar eens dat het kabinet thans veel verder gaat dan in de schriftelijke voorbereiding. Dat wil zeggen: ook gemeenschappelijke acties zullen, indien zij volkenrechtelijk bindend zijn, aan deze procedure worden onderworpen. Wat overblijft, is natuurlijk de vraag wanneer dat het geval is. Dit is een vraag die kabinet en Kamer in voorkomende gevallen gezamenlijk zullen moeten beantwoorden.

Voorzitter! Wij zijn van mening dat Nederland zijn aarzelingen ten aanzien van het gemeenschappelijke buitenlands en veiligheidsbeleid op zijn minst nog eens kritisch zou moeten herzien. D66 heeft die aarzelingen overigens in veel mindere mate en betreurt het dat de Nederlandse regering zich in de voorlichtingsfolder "1992 en verder" samen met Denemarken en het Verenigd Koninkrijk op één lijn stelt ten aanzien van het oordeel over een gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid. Kan de minister van Buitenlandse Zaken dit nog eens nader toelichten of overweegt hij een herdruk van die folder?

Tijdens de bijeenkomst van de EG-commissies van de twaalf landen en een delegatie van het Europees Parlement gisteren en eergisteren zijn in de discussie met foreign secretary Douglas Hurd door de Nederlandse delegatie, bestaande uit de fracties van CDA, PvdA, D66 en SGP, kritische vragen gesteld over het feit dat het Verenigd Koninkrijk pas in de zomer van 1993 met de ratificatie gereed zal zijn, indien het Deense referendum dit ten minste toelaat. Het antwoord was: beter latere ratificatie dan geen ratificatie. Collega Van Dis sprak hier ook over, maar waarschijnlijk met een andere

waardering. De fractie van D66 is van mening dat wij ons, gezien de binnenlandse politieke situatie in het Verenigd Koninkrijk, daar helaas bij moeten neerleggen. Het is teleurstellend. Wij zullen echter moeten leven met die teleurstelling.

Ten slotte wil ik vragen of de Denen al langs zijn geweest en, zo ja, wat daar dan over te melden valt. Ik realiseer mij dat wij dit onderwerp zoëven ook hebben besproken in een mondeling overleg. Ik wil echter toch vragen of het naar de mening van de regering mogelijk is om de Deense wensen in een verklaring in plaats van in protocollen op te nemen. Immers, dan lijken heronderhandelingen niet nodig, als wij de weg van de verklaringen op willen gaan.

De heer **Melkert** (PvdA): Mijnheer de voorzitter! Wij hebben deze derde termijn er graag voor over gehad om te kunnen vieren dat de VVD weer thuis is na even weggeweest te zijn. Zij heeft een verleidelijk, maar ook gevaarlijk uitstapje gemaakt, met name op 24 september. Toen diende de heer Weisglas hier namelijk een motie in, waarin hij voorstelde om positief te staan tegenover de positie van Denemarken. Nu moet ik toegeven dat zelfs de heer Weisglas op dat moment nog niet wist hoe de gedachten in Denemarken zich zouden ontwikkelen. De gedachten daar hebben zich ontwikkeld tot een aantal uitgangspunten die niet alleen de kern uit het Verdrag van Maastricht willen halen, maar die in feite ook een deel van het bestaande EG-verdrag willen terugdraaien. Dat is het politieke feit, waar wij op dit moment mee te maken hebben.

Nu valt de Deense regering niet te verwijten dat het volk gesproken heeft. Intussen weten wij echter ook dat de Britse regering de eerste regering is die heeft moeten uitspreken, niet te kunnen voldoen aan datgene wat met de handtekening in Maastricht is uitgesproken, namelijk dat aan het eind van dit jaar, als het althans aan de regering lag, de ratificatie in het eigen parlement afgehandeld zou zijn. En zo verkeren wij nu in de situatie dat tien lidstaten de gijzelaar zijn van Denemarken en Engeland. Het is goed dat de VVD net op tijd haar alliantie met die twee lidstaten heeft

ingetrokken. Gijs de Vries kan tevreden zijn.

Jacques Delors noemde eergisteren in Den Haag het vermogen tot solidariteit het bij uitstek onderscheidende kenmerk van de Gemeenschap. Wie deze ziel aan de Europese samenwerking tracht te ontnemen, vraagt om desintegratie, renationalisatie en riskeert welvaart en vrede. Het is dus een vitaal Nederlands belang om op de weg die in Maastricht is overeengekomen, door te gaan. Regering en Kamer hebben, naar het oordeel van de PvdA-fractie, hun bijdrage voorlopig volstaan.

Voorzitter! Er is in het debat vorige week terecht opnieuw lang stilgestaan bij de democratische aspecten van de ontwikkeling die wij op dit moment meemaken, niet alleen trouwens in het kader van de Gemeenschap, maar in het kader van een voortgaande internationalisering meer algemeen. Overdracht van bevoegdheden betekent niet alleen soeverein bezit afstaan, maar ook verzekeringspolissen aangaan. De burger die, net als zijn vertegenwoordiger, moeite heeft de dimensies van de nieuwe richtingen en feiten te doorgronden, heeft hier simpelweg recht op. Met voorlichting alleen gaat het niet meer. De PvdA-fractie meent dat met de nader overeengekomen procedures op enkele vitale punten, met name justitie, binnenlands beleid en de Monetaire Unie betreffend, openbaarheid en toezicht, en daarmee betrokkenheid van de burgers, beter zijn gewaarborgd. Niet alleen beter dan in het verdrag voorzien, maar ook beter dan de huidige praktijk toelaat. De wijzigingen op de toelichtingen bij de amendementen op stukken nrs. 33 en 34, inmiddels gepromoveerd tot 50 en 51, beogen de resultaten van het gemeen overleg vast te leggen als richtlijn voor toekomstige toepassing. Daarmee zijn de mogelijkheden voor effectieve invloed van de Kamer verbeterd. In combinatie met aanpassingen in de interne werkwijze van het parlement kan daarmee Maastricht niet alleen aanleiding, maar ook katalysator blijken van nieuwe institutionele evenwichten. Deze winst zal een ieder die het aangaat hopelijk nog lang heugen.

Ten slotte nog iets in de richting

van de heer Van Middelkoop. Het feit dat hij terecht waarnam dat het amendement dat ik heb mogen indienen een element van germanisering, zoals hij dat noemde, bevatte, dat wil zeggen dat het is geïnspireerd door de discussie in Bondsdag en Bondsraad, geeft ook precies het onderscheid aan tussen zijn positie en mijn positie. Ik zou namelijk, hoezeer ik absoluut niet beledigd ben door de identificatie met wat er in Duitsland op dit moment in het parlement gaande is, niet van germanisering, maar van europeanisering willen spreken. Dat is het verschil tussen de positie van de heer Van Middelkoop en mijn positie, en het lijkt me wat dat betreft goed dat die samenhang in de opstelling die in verschillende nationale parlementen wordt gekozen, ook in dit debat tot uitdrukking is gebracht. Voorzitter! In dit verband zou ik u willen verzoeken om, indien zal blijken dat het amendement op een meerderheid mag rekenen, ervoor zorg te dragen dat een Duitse vertaling zo spoedig mogelijk aan Bondsraad en Bondsdag ter beschikking zal worden gesteld, ter verdere inspiratie van het Europees proces.

De **voorzitter**: Het laatste zal ik doen, uiteraard indien aanneming zal plaatsvinden.

De heer **Janmaat** (Centrumdemocraten): Voorzitter! Er is natuurlijk de laatste week niet zo geweldig veel, of nauwelijks iets, gewijzigd aan de Europese internationale situatie. En ook onze regering heeft natuurlijk niet duidelijker kunnen maken, wat de voordelen van het Europese verdrag, beter gezegd het Verdrag van Maastricht, voor de diverse landen zijn. Wat de CD betreft, mijnheer de voorzitter, zijn de vraagtekens sterk blijven staan. Het mag niet verbazen dat D66 weer eens een opiniepeiling naar voren haalt. Partijen die wat minder goed zelf hun doeleinden kennen, doen dat veelvuldig, want als je het zelf niet weet, kan je als het moet zelfs beleid gaan bepalen aan de hand van uitgevoerde onderzoeken. De CD heeft die opiniepeiling niet nodig om te constateren dat onze regering toch onvoldoende duidelijk heeft weten te

maken, wat de voordelen voor de Nederlandse samenleving zijn en dat de directe bestaansbronnen en andere aangehaalde zaken als bestrijding van criminaliteit en verzorging van de sociale zekerheden, binnen een groter Europa beter zouden worden geregeld dan binnen onze eigen nationale staat. En zolang die voordelen niet duidelijk zijn uitgelegd, is de CD geen voorstander van overdracht van soevereiniteit. Met betrekking tot de overdracht van een weliswaar klein gedeelte van onze soevereiniteit is de CD ook van mening, dat daarvoor een gekwalificeerde meerderheid in de diverse parlementen en Europese staten nodig is. Ik besef dat het Nederlandse parlement, althans de Tweede Kamer, met die voorwaarde geen enkele moeite zou hebben. De CD kan de minister-president in dit voorstel niet volgen. Wij vinden dat veel grotere waarborgen voor de Nederlandse bestaansbronnen nodig zijn, als tot verdere internationale, Europese vervlechting moet worden gekomen.

Minister **Lubbers**: Voorzitter! De collega's hebben mij gevraagd, als hommage aan de heer Bolkestein, om als eerste en naar ik hoop als enige het woord te voeren. Ik dank hem en de anderen voor hun inbreng.

Een concrete vraag van de heer Bolkestein betrof het amendement op stuk nr. 34. Inmiddels is dat het amendement op stuk nr. 51. Dank voor de tekst die nu voorligt, waarin meer onderscheid wordt gemaakt tussen de positie van het parlement en de regering. Ik zei vorige week dat het woord "instemming" op zichzelf nog geen helderheid verschaft over de straks te volgen werkwijze. In de toelichting is ervoor gekozen om daarover ook nu geen beslissing te nemen, maar de keuze met betrekking tot de te volgen werkwijze aan de toekomst over te laten. Dat is inderdaad een ongebruikelijke, aparte keuze, maar het kan natuurlijk wel. Als de Kamer dat zo wil, dan zou ik zeggen: het zij zo, of beter gezegd, in de termen van deze gedachtenwisseling: het heeft onze instemming.

Dan het zwaardere werk. De heer Leerling heeft nogmaals de Koningin

ten tonele gevoerd. Hij heeft daar commentaar op gevraagd. Ik kan het kort maken. Er valt niet zoveel aan toe te voegen. Allereerst dit: de minister van Buitenlandse Zaken wil het door hem mondeling naar voren gebrachte zien als een verijking, een uitleg van wat er schriftelijk aan voorafging. Dat is het concrete antwoord op de vraag. Na wat ik er de vorige keer aan toevoegde, heb ik er ook niet zo gek veel meer bij te vertellen. Ik heb gerefereerd aan de eed die wordt afgelegd door de nieuwe Koning of Koningin met betrekking tot het dienen van het volk. Ik meen wel, dat dit een heel wezenlijke plaats in ons staatsrecht uitmaakt. Ik vond dat ik daar terecht naar verwees. Toen kwam het woordenboek op tafel, met wat daarin staat over soevereiniteit. Daarover zouden wij wel een middag kunnen spreken, maar heel kort nog dit.

De soevereiniteit die men heeft, is natuurlijk absoluut, enzovoorts, enzovoorts. Wat dat betreft citeerde de heer Leerling het woordenboek correct. Waar het om gaat, is of men het eigen recht heeft om wat betreft delen van soevereiniteit tot de conclusie te komen, dat er voor het volk, de natie die men dient, belang in is gelegen om die voortaan te delen met anderen en te zamen met anderen te doen. Dat kan. Dat hebben wij ook wel eerder gedaan. In feite is dat het kenmerk van iedere internationaal verdrag. Daar laat ik het bij.

Het was de heer Van Middelkoop die, buiten zijn principiële betoog – dit vraagt niet meer om een weerlegging, want die zal hem zeker niet overtuigen – vroeg hoe het in Londen was. Dat was goed. Ik heb daar de missie vervuld die de Kamer mij had opgedragen, namelijk om de attractieve plaats Amsterdam, Nederland, voor de centrale bank nog eens nadrukkelijk onder de aandacht te brengen. Dat is gebeurd.

Daarnaast heb ik natuurlijk geluisterd naar hetgeen de Britse minister Douglas Hurd ook elders uiteen heeft gezet over de politieke feitelijke situatie in het Verenigd Koninkrijk. Ik wil niet verhelen dat ik inderdaad een beetje het spoor bijster was. Toen ik zat te luisteren, schoot het mij te binnen dat de voorganger van de heer Major, mevrouw Thatcher, mij in de loop

der jaren een- en andermaal heeft gezegd dat zij absoluut niet begreep hoe je met een coalitiekabinet tot beslissingen kon komen. Ik had geregistreerd dat in ieder partij in Engeland een duidelijke meerderheid voor was, maar toch is het kennelijk allemaal heel moeilijk. Dan zie je dus, dat een-partijkabinetten ook hun moeilijkheden hebben. Maar dat is een specialiteit die ik absoluut niet beheers. Ik heb dus vooral geluisterd, ook om een andere reden. Ik meen dat het een politiek feit van vandaag is en dat wij dat moeten aanvaarden zoals het is. Nadat ik even had zitten denken aan mevrouw Thatcher, dacht ik ook aan de geachte afgevaardigde de heer Bolkestein. Ik dacht: als het mogelijk is dat ik van hem donderdag – het zoemde al rond – een positieve verklaring over Maastricht hoor – het heeft er wel eens slechter uit gezien – laat ik dan niet al te pessimistisch weggaan van Downing Street, dat zal zich dan misschien toch nog wel weer regelen. Veel meer kan ik er niet van zeggen.

De heer Van der Linden (CDA): Heeft de heer Major de heer Lubbers kunnen overtuigen van de noodzaak van de Top in Edinburgh?

Minister Lubbers: Ja, die moet plaatsvinden.

Voorzitter! Ik ga in op de actieve subsidiariteit en de uitleg van de geachte afgevaardigde van de heer Jurgens in zijn eigen rubriek in NRC Handelsblad. Het staat er naar mijn mening inderdaad correct, met uitzondering van de laatste zin. Ik meen dat de lidstaten die van mening zijn dat zij iets beter zelf kunnen doen, dat zelf moeten doen, maar het lijkt mij niet dat er een mechanisch systeem ontwikkeld kan worden – een sanctie – waardoor, als dat niet gebeurt, het dus communautair gebeurt. Wat zich wel kan hernemen, is een discussie op communautair niveau, waarbij lidstaten elkaar daarop als volgt kunnen aanspreken: zo kan het toch niet, want hier zeiden wij een of twee jaar geleden dat ieder van ons dat zelf zou doen, hier is een belang voor al onze volkeren in gelegen, het komt zo slecht van de grond, dat wij dat opnieuw moeten bekijken; waar zit dat in, moeten wij misschien een gezamenlijke aanpak ontwikkelen?

Dat kan natuurlijk wel, maar de huidige formulering – en dat is een concreet antwoord op de vraag – zou ik zo niet overnemen.

Ik dank de geachte afgevaardigde de heer Van Middelkoop voor de wijziging die hij op het oorspronkelijke stuk op nr. 38 heeft aangebracht.

De minister van Buitenlandse Zaken had mevrouw Brouwer reeds toegezegd met de heer Andriessen te spreken en ook anderszins na te gaan hoe wij het beter kunnen doen inzake Midden- en Oost-Europa. Ik signaleer dit om het niet te laten verluuchtigen. Daar wil ik overigens bij zeggen, dat wij ook na het recente bezoek aan Hongarije enerzijds overtuigd zijn van het belang daarvan en anderzijds ervan overtuigd zijn dat het niet eenvoudig is om er een goede inhoud aan te geven. Hoe dan ook, wij zullen dat in eerste instantie met de heer Andriessen bespreken, maar het ook in ruimere zin vervolgen.

Door de geachte afgevaardigde mevrouw Brouwer is een nieuwe motie ingediend, de zogenaamde "ik neem de handschoen op van Jurgens"-motie. Ik heb deze gelezen en herlezen. Het lijkt mij een belangrijk stuk, maar het is typisch een stuk waarvan het parlement zal begrijpen dat het niet belast moet worden met een advies of oordeel van de regering. Dit is echt iets van de parlementen. Daar zal ik het bij laten.

Er blijft een verschil van mening bestaan tussen de geachte afgevaardigde en de regering over stuk nr. 31, waarover staatssecretaris Dankert al eerder zijn argumenten heeft gegeven. Dat herhaalt zich eigenlijk. Onze stelling is dat het bij die noodprocedure mogelijk moet zijn, maar juist alleen omdat het een noodprocedure is. Na een noodprocedure komt er altijd weer een gewone procedure en dan kan wel aan de vereisten worden voldaan.

De geachte afgevaardigde de heer Van Dis heeft ook nog enkele Europese thema's genoemd: Engeland, Denemarken, GATT en Duitsland als betaalmeeester. Toen ik daarnaar zat te luisteren, dacht ik: hoe kan nu eigenlijk worden beweerd dat Europa niet transparant is. Wij volgen eigenlijk alle dagen alles wat er gebeurt. De discussies vinden in openheid plaats. Dat is in ieder geval

zeer transparant. Ik geef onmiddellijk toe dat met die transparantie nog niet ieder probleem onder de knie is, maar ik hoop dat dit met de GATT op korte termijn wel het geval is. Recente uitlatingen van bondskanselier Kohl wijzen erop dat hij nog niets van zijn Europese gezindheid heeft verloren.

Ik noteer met een zekere dankbaarheid dat de geachte afgevaardigden die hun stem niet aan het verdrag zullen geven, toch bezig zijn met een akte van verbredering met Denemarken en Engeland. Het is op zichzelf heel goed voor Europa dat men elkaar de hand reikt over de grenzen heen.

Een van de lastigste punten is de afweging die wij moeten maken over het punt van de geachte afgevaardigde Eisma: de tekst van het buitenlands en veiligheidsbeleid. Ik hoor dat dit al opgelost is. Dat kan bij gelegenheid nog eens worden doorgesproken.

Eerder vandaag heeft een mondeling overleg plaatsgevonden over datgene wat de Deense minister Ellemann-Jensen naar voren heeft gebracht over de Deense positie. Als er behoefte is om daarover verder te spreken, is het het meest doelmatig om dat te doen aan de hand van het verslag van dat mondeling overleg.

De voorzitter: Dat lijkt mij uitstekend.

Minister Lubbers: Ik dank de heer Melkert voor wat door hem aan het slot naar voren is gebracht en voor de samenwerking bij de behandeling van dit wetsontwerp.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De voorzitter: Hiermee zijn wij gekomen aan het einde van de derde termijn. Wij krijgen vanavond geen heropening. Aan het eind van de vergadering zullen wij stemmen over het verdrag en de daarbij ingediende moties.

De vergadering wordt vijf minuten geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **de brief inzake de invulling van het nader beleidspakket**

voor 1993 (22800, nr. 32).

De beraadslaging wordt hervat.

De voorzitter: De volgorde van de beantwoording is als volgt: eerst de minister van Sociale Zaken, dan de minister van Financiën en tot slot de minister-president.

□

Minister De Vries: Mijnheer de voorzitter! Er is vanmorgen een aantal keren een parallel getrokken met de situatie in het begin van de jaren tachtig, zo'n jaar of tien geleden. Met name de heer Bolkestein heeft dat uitvoerig gedaan. Dat sprak mij aan, omdat ik zelf ook wel eens de neiging heb om die vergelijking te maken. Ik ben blij dat wij die parallellen vandaag ook kunnen doortrekken tot een discussie over het akkoord in de Stichting van de arbeid dat nu tot stand is gekomen, en het akkoord van tien jaar geleden.

Er zijn inderdaad een aantal interessante en belangrijke parallellen, overeenkomsten dus. In de eerste plaats noem ik het gegeven dat de arbeidsinkomensquote de afgelopen weer oploopt. In de tweede plaats, en dat staat in nauwe relatie daarmee, noem ik de economische groei die zoveel minder is dan wij enkele jaren geleden verwachtten. De heer Wöltgens heeft hier ook op gewezen. In de derde plaats is er sprake van een ontwikkeling van de werkgelegenheid die zorgen baart. In de vierde plaats zijn er natuurlijk ook budgettaire consequenties van dit alles.

De overeenkomsten zijn er dus, maar als wij kijken naar de orde van grootte, dan is er ook sprake van duidelijke verschillen. De arbeidsinkomensquote die nu weliswaar met enkele punten oploopt, ligt toch nog zeer veel lager dan in het begin van de jaren tachtig. De investeringsquote staat weliswaar onder druk, maar bevindt zich op een aanzienlijk hoger niveau dan toen. De groei van de werkgelegenheid stagneert, maar er is nog geen sprake van een situatie waarin de werkloosheid met 100.000 personen of meer per jaar oploopt. De financiële problematiek noodzaakt inderdaad tot besluitvorming en het trekken van consequenties daaruit, maar het niveau

van het financieringstekort is zeer veel lager dan in die periode.

Voorzitter! Tegelijkertijd is het natuurlijk wel zo dat juist die ontwikkelingen in de verkeerde richting ons moeten aansporen om tijdig te reageren in de sfeer van het beleid. Achteraf gezien kunnen wij zeggen dat wij in die jaren te traag zijn geweest met die noodzakelijke beleidsreacties, en dat het daardoor misschien veel langer, onnodig lang zelfs, heeft geduurd voordat wij de zaak weer redelijk op orde hadden.

Het kabinet heeft dat ook heel duidelijk in de brief uiteengezet. Het heeft als standpunt ingenomen dat wij deze keer tijdig de signalen moeten onderkennen en daaraan de consequenties, zowel in het budgettaire beleid als in het werkgelegenheidsbeleid, moeten verbinden.

Voorzitter! Ik wil nog een enkel woord aan de oorzaken wijden. De heer Bolkestein zag dat, met respect, naar mijn gevoel toch wat eendimensionaal door te zeggen dat het hoofdprobleem is gelegen in de collectieve uitgaven, met name de uitgaven in de sfeer van de sociale zekerheid, die in de afgelopen tien jaar onvoldoende zijn aangepast. Als dat nu maar was gebeurd, dan zouden wij nu geen last hebben van deze problemen.

Dat spoort niet helemaal met het bescheiden compliment dat de heer Bolkestein ons toch ook heeft gegeven, toen hij sprak over die grote groei van het aantal banen in de tweede helft van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig, in de periode tot vorig jaar dus. Die banencreatie is inderdaad groter geweest dan in de landen om ons heen. En dat was dus verenigbaar met het beleid dat in al die jaren gevoerd is, ook wat de ontwikkeling van de collectieve uitgaven en de sociale zekerheid betreft.

Die benadering van onvoldoende aanpassing van collectieve uitgaven gaat ook voorbij aan het feit dat wij nog te maken hebben met een internationale conjunctuur die invloed heeft en doorwerkt op de Nederlandse volkshuishouding. Eerlijk gezegd, had ik dit niet helemaal verwacht van de heer Bolkestein met zijn internationale oriëntatie. Het is toch relevant om te bezien hoe onze economie zich houdt in de periode van internationale recessie en hoe die zich verhoudt tot andere landen

om ons heen. Ik moet zeggen dat er landen zijn die het in economisch opzicht zowel qua groei als qua werkgelegenheid in een periode van instabiliteit van wisselkoersen, slechter doen dan het onze.

De heer Bolkestein heeft nog opmerkingen gemaakt over de onderkant van de arbeidsmarkt. Inderdaad vormt dat een problematisch punt. Wij merken dat daar fricties zijn en dat de arbeidsmarkt daar stroef loopt. Daar hebben wij nog niet die dynamiek in kunnen brengen die wij misschien graag willen. Maar dat is nog geen reden om te zeggen dat er in de afgelopen periode niet iets waardevols bereikt is. Uit onderzoek blijkt namelijk dat de werkgelegenheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt in de afgelopen vijf à tien jaar drie keer zo snel is gestegen als de gemiddelde werkgelegenheid en dus niet langzamer. Dat heeft ook wel degelijk te maken met het feit dat er een aantal mechanismen in werking zijn gesteld die daarin verandering hebben gebracht. Zo is de incentive-structuur verbeterd. In de afgelopen tien jaar is de gemiddelde loonstijging ruim 15% meer geweest dan de verhoging van het minimumloon. Daar is dus een afstand gecreëerd die er niet was.

Er is ook veel ondernomen in de sfeer van het activerend arbeidsmarktbeleid. Door een betere samenwerking, intensivering van dat beleid en inzet van nieuwe instrumenten worden ook in dat opzicht in toemende mate betere resultaten geboekt. Ik verwijs in dit verband naar de cijfers over het derde kwartaal van de arbeidsvoorzieningsorganisatie, recentelijk gepubliceerd.

Ik wijs er nog op dat wij in de afgelopen tijd aanzienlijk meer aandacht hebben gekregen voor de uitvoeringsaspecten van de sociale zekerheid. Dat betreft zowel samenwerking tussen allerlei organisaties op dat terrein als het meer inhoud geven aan begrippen, zoals passende arbeid en sancties.

Mijn conclusie is dat er wel degelijk het nodige gebeurd is, dat er effecten zichtbaar zijn en dat wij op die route door moeten gaan. Die route hebben wij ook uitgezet in onze sociale nota. In het voorjaar kan dan ook de vraag aan de orde komen of het arbeidskostenforfait in dat kader nog wat omhoog kan. Hierover

heeft de heer Brinkman een vraag gesteld. Bovendien verwijs ik naar pagina 6 van de brief, waar staat dat wij als kabinet bereid zijn om volgend voorjaar ook dat aspect weer onder ogen te zien in samenhang met het lot van een aantal fiscale wetsontwerpen die bij de Kamer liggen en met de inkomensontwikkeling. Dat doen wij met een positieve grondhouding en een zeer krappe portemonnee.

Overigens is het onjuist dat algemene loonmatiging niet van belang is voor de werkgelegenheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Uit onderzoek van het Centraal planbureau, opnieuw, blijkt dat de algemene loonmatiging ook in feite het meest effect heeft op de totale groei van de werkgelegenheid en daarmee op die aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Het achterliggende mechanisme is simpel: als je loonkosten achterblijven bij die van je concurrenten, ga je geleidelijk arbeidsintensiever produceren; en bij arbeidsintensievere productieprocessen worden relatief veel laag gekwalificeerde werknemers ingezet, zo leert de ervaring. Wij kunnen algemene loonmatiging dus niet los zien van onze inspanningen om aan de onderkant van de arbeidsmarkt tot een beter resultaat te komen.

Tegelijkertijd maakt ook deze achtergrond weer duidelijk waarom ik sedert Middelstum steeds weer die centrale boodschap van werk boven inkomen probeer uit te dragen. Dat impliceert in belangrijke mate ook dat wij de loon-prijsspiraal in z'n achterruit moeten zien te schakelen. In de afgelopen tijd ging de loon-prijsspiraal omhoog, maar die moet terug naar een lager niveau. Het kabinet is daarmee in het voorjaar begonnen met het besluit om de BTW te verlagen. Sindsdien zijn er gelukkig een aantal krachten en ontwikkelingen opgetreden die de ontwikkeling op dat punt in de goede richting duwen.

Voorzitter! De boodschap dat loonkostenmatiging essentieel is, hoe oud die boodschap naar het oordeel van mevrouw Beckers ook is, wordt door alle onderzoeken bevestigd. Die boodschap hebben wij dus ook weer tot inzet gemaakt van het beleid dat wij de Kamer in onze brief hebben voorgelegd en tot inzet van de gesprekken met de sociale partners. De budgettaire zorg

is niet het hoofdmotief van het accent op de loonkostenmatiging, in combinatie met afspraken over de werkgelegenheid. Het hoofdmotief is de zorg voor de werkgelegenheid: "participatie, participatie, participatie", zoals de heer Wöltgens heeft gezegd. Vele jaren achtereenvolgend zaten wij ver boven de honderdduizend nieuwe banen per jaar, maar nu begint het zorgelijk te worden.

Uit alle rekenommen die de Kamer weer heeft kunnen aantreffen in de geactualiseerde Macroeconomische verkenningen, blijkt dat dit niet zomaar een mooi verhaal voor de bühne is. Op de korte termijn heeft de minister van Financiën er budgettair voordeel bij als de sociale partners onze oproep naast zich neerleggen. Op de langere termijn is dat niet het geval. Op de langere termijn komen wij dan weer terecht in de negatieve spiraal van oplopende uitkeringen in de sociale zekerheid, oplopende sociale-premiedruk, oplopende collectieve-lastendruk, afwentelingsprocessen en verlies van werkgelegenheid. Koos Keynes mag op korte termijn actueel zijn, maar Gerrit Zalm leert ons dat dit op lange termijn toch contraproductief is.

De heer **Van Mierlo** (D66): Maar dat geld ben je op korte termijn toch ook weer kwijt aan de stijging van de salarissen in de collectieve sector?

Minister **De Vries**: Dat hangt ervan af of de lonen in de collectieve sector mechanisch gekoppeld zijn aan de lonen en salarissen in de marktsector.

De heer **Van Mierlo** (D66): Dat is nu gebeurd.

Minister **De Vries**: Zelfs als die koppeling er is, houd je er op korte termijn iets aan over.

De heer **Van Mierlo** (D66): Ja, maar het is marginaal. Je houdt er iets aan over, dat is alles.

Minister **De Vries**: Ik kom straks uiteraard nog terug op het punt van de koppeling.

Mijnheer de voorzitter! Ik heb een aantal opmerkingen over het akkoord dat wij de afgelopen nacht met de sociale partners in de Stichting van de arbeid hebben kunnen bereiken.

Ik ben uiteraard verheugd over de brede waardering die er in deze Kamer voor dat akkoord bestaat. Ik ben het dan ook eens met het compliment van de heer Van Mierlo aan het adres van de sociale partners dat zij in staat zijn geweest om over hun eigen schaduw heen te springen. Collega Kok zegt dat het 's nachts wat gemakkelijker is om over je schaduw heen te springen dan overdag. Misschien hebben wij samen dus toch het goede tijdstip gekozen om die beweging te maken.

Ik proef ook aarzelingen over dat akkoord. Daarover wil ik een paar opmerkingen maken. Je kunt inderdaad zeggen dat dit het eerste grotere akkoord is dat sedert 1982 tot stand is gekomen. Daarmee zal zij, eigenlijk los van de werking ervan, heel belangrijk zijn voor het verdere functioneren van de overleg-economie in dit land.

De heer **Van Mierlo** (D66): Los van de werking ervan?

Minister **De Vries**: Daar kom ik zo over te spreken.

De heer Wöltgens heeft terecht gezegd dat dit akkoord niet minder concreet is dan het akkoord dat destijds gesloten is. Op basis daarvan heb ik ook de verwachting dat het gerechtvaardigd is om er inderdaad van uit te gaan dat de doorwerking van dit centrale akkoord in het decentrale overleg duidelijk zal zijn. Juist om dat effect te bereiken, heeft het kabinet er zich gisteravond voor ingezet het akkoord zo te formuleren dat het zo concreet mogelijke indicaties bevat van de orde van grootte van de gewenste reacties, van de maatvoering dus. Dat geeft op zich geen garantie dat de inzet van het kabinet om op de nul-lijn uit te komen volledig gerealiseerd zal worden.

Sommigen van u hebben vastgesteld dat het akkoord inderdaad geen harde richtlijn bevat. Zo'n richtlijn was door bijvoorbeeld mevrouw Beckers en de heer Van Mierlo niet alleen gewenst, maar werd door hen ook mogelijk geacht. Op dat laatste punt verschillen wij van mening. Ik denk dat dit geen oppervlakkig, maar een vrij diep verschil is, omdat het in de kern gaat om een vraagstuk van economische orde, een vraagstuk van de verdeling van de verantwoordelijkheden tussen de overheid en de

sociale partners. Bij dit vraagstuk hebben wij er vanaf 1982 heel bewust voor gekozen om de verantwoordelijkheid voor het arbeidsvoorwaardenoverleg primair op het decentrale niveau te leggen, dus op het niveau waar de partijen zelf de akkoorden sluiten. Dat betekent dat de verantwoordelijkheid en de aansturingmogelijkheden daarvoor vanaf het centrale niveau aanzienlijk beperkt zijn. Dat is een keuze die wij gezamenlijk en bewust gemaakt hebben. In de afgelopen dagen is het mij weer heel duidelijk gebleken hoezeer de sociale partners daaraan hechten en hoe gevoelig dat ligt in de contacten. Het is niet alleen zo dat de partijen op het centrale niveau geen mandaat hebben om harde richtlijnen uit te geven, maar dat zij ook geen mandaat willen hebben voor het uitgeven van dit soort bindende richtlijnen voor het decentrale niveau. Vandaar ook dat in punt 6 van het akkoord, bij de oproep, een passage opgenomen is die begint met "Onder erkenning van de eigen verantwoordelijkheden" enz. Dat was eigenlijk ook de kern van de spanning in het overleg. Hoe ver kun je in zo'n overleg met centrale organisaties gaan, voordat je de sociale partners over de rand van hun mandaat duwt? Dat probleem kun je niet oplossen met een aantal miljoenen meer of minder voor lastenverlichting of voor verhoging van het arbeidskostenforfait, want hier ligt een heel principieel en gevoelig punt onder. Als mevrouw Beckers en de heer Van Mierlo dit anders zien, komt dat omdat zij uitgaan van een ander soort verantwoordelijkheidsverdeling dan waarvan op dit moment in onze samenleving sprake is.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn**

(Groen Links): Ik heb hier een vraag over. De minister komt waarschijnlijk nog wel te spreken over het punt van het milieu en de duurzame ontwikkeling, maar het gaat mij nu om het punt dat hij zelf aan de orde stelt. Wij hebben in de Kamer een motie aangenomen waarin de regering iets werd gevraagd. De regering heeft niet gezegd: wij ontraden die motie te ontraden, want u vraagt ons te veel wat de aansturing betreft. Nee, de minister-president heeft volmondig gezegd dit in te brengen en er iets mee te doen. Vervolgens

kwam er een plan vanuit de vakbeweging zelf, ook gericht op het centraal overleg. Vindt de minister dat die motie te ver ging? Wil hij daar nu eens antwoord op geven?

Minister **De Vries**: Ik had mij voorgesteld dit antwoord later te geven, maar ik wil het ook wel op dit moment in mijn betoog doen. Laat ik dit voorstellen: ik vind het schriftelijk antwoord dat wij hebben gegeven – zeker de eerste zin daarvan – niet gelukkig. Maar waar het om gaat, is de tweede zin, waarin wij gezegd hebben dat wij dit onderwerp, deze motie, op de agenda voor het overleg wilden plaatsen. Als mevrouw Beckers dan kijkt naar het akkoord dat bereikt is, dan zal zij daar ook de neerslag van hebben gezien in punt 3 van dat akkoord, waar nadrukkelijk die passage staat inzake het rekening moeten houden met noodzakelijke milieu-inspanningen. Het is dus wel degelijk op de agenda geweest en het is ook herkenbaar terug te vinden in de tekst.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn**

(Groen Links): Heeft het kabinet daar een concrete inzet gepleegd? Want het is een heel klein zinnetje. Het is een heel vage formulering, heel weinig concreet.

Minister **De Vries**: U kunt dat misschien van meer onderwerpen in de tekst zeggen, namelijk dat zij summier zijn aangeduid. Wij hebben het wel degelijk van onze kant aan de orde gesteld en wij hebben er wel degelijk ook aan gehecht dat een passage als deze in de tekst terecht zou komen.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn**

(Groen Links): Maar u zou, ook op grond van de motie, bijvoorbeeld uw eigen milieu-investeringen inbrengen in het overleg. Er is van u een concrete inzet gevraagd: meer dan alleen maar de zaak op de agenda zetten.

Minister **De Vries**: Misschien dat wij, wat dat meerdere betreft, ook gelet op de budgettaire situatie en de problemen waar wij mee te kampen hebben, in uw ogen beneden de maat gebleven zijn. Ik wijs er alleen op dat dit in de tekst terug te vinden is en dat het dus wel

De Vries

degelijk de aandacht heeft gekregen.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn**

(Groen Links): Voorzitter! Voordat ik kan beoordelen of iets beneden de maat is gebleven, vraag ik aan de minister wat die kleine formulering betekent. Wat heeft het kabinet concreet als inzet gepleegd op dat punt? Ik denk bijvoorbeeld aan investeringen of andere voorstellen of plannen die zij daar gedaan heeft.

Minister **De Vries**: Voorzitter! Wij hebben, juist in het kader van de verantwoordelijkheidsverdeling waarvan wij spraken en in het kader van het gesprek met de sociale partners, met name waarde en betekenis toegekend aan de vraag hoe ook op het niveau van het arbeidsvoorwaardenoverleg, op het niveau van CAO-onderhandelingen, het onderwerp van de milieu-inspanningen aan de orde zou kunnen komen, ook in de zin zoals het door de heer Westerlaken is bedoeld, opdat voor dit doel en in overleg tussen werkgevers en werknemers een stuk van de loonruimte ingezet, gereserveerd, zou kunnen worden.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn**

(Groen Links): Het tweede deel van de motie hebt u dus in feite niet uitgevoerd.

Minister **De Vries**: Ik vind de verbinding tussen de overheidsinvesteringen op dat terrein en het arbeidsvoorwaardenoverleg een heel ingewikkelde en een heel complexe.

De heer **Bolkestein** (VVD):

Voorzitter! De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft zojuist enige opmerkingen gemaakt over de economische orde. Hij heeft gepleit voor onderhandelingsvrijheid van werkgevers en werknemers, en voor decentraal loonoverleg. Dit zijn opmerkingen waar ik mij graag bij zou willen aansluiten, omdat zij de flexibilisering van de arbeidsmarkt bevorderen. Maar hoe rijmt hij nu zijn huidige opvatting met het dreigement van een loonmaatregel, een dreigement dat hij toch enige dagen geleden in stelling heeft gebracht? Ik vind het onbegrijpelijk; het past helemaal niet meer in deze tijd. Die argumenten zijn ook breed uitgemeten in de pers. Hoe rijmt hij nu dat dreigement met zijn huidige

pleidooi voor een decentraal loonoverleg?

Minister **De Vries**: Voorzitter! Ik wil daar graag op ingaan, omdat het ook heel nadrukkelijk te maken heeft met de discussie over de economische orde. Wij hebben in 1982 de keuze gemaakt voor het leggen van de verantwoordelijkheid op het decentrale niveau. Wij hebben een aantal jaren kunnen vaststellen dat dit goed gefunctioneerd heeft in onze economie, ook uit een oogpunt van werkgelegenheid. Wij hebben ook moeten vaststellen dat sinds het begin van de jaren negentig de loon-prijsspiraal weer aan betekenis begon te winnen en dat dit toch zorgelijke effecten met zich bracht voor onze economie. Het is niet zo dat je kunt zeggen, dat dit uitsluitend komt – ik verwacht eigenlijk die opmerking van de geachte afgevaardigde – doordat dit kabinet de collectieve lasten zo verzwaard heeft. Nee, dat proces begon vanaf 1989-1991. In de periode dat de belastingherzieningsoperatie-Oort van kracht werd, zagen wij tegelijkertijd dat de loon-prijsspiraal ongeveer weer verdubbelde in één jaar. Dat is een proces geweest, waarbij je zag dat, toen de economie zich herstelde en de arbeidsmarkt weer wat meer tekenen van spanning begon te vertonen, er toch weer processen op gang kwamen die aanleiding gaven tot zorg. Wij hebben het als kabinet de afgelopen jaren niet onder stoelen of banken gestoken dat wij daar zorg over hadden. Wij hebben dit zeker vanaf dit voorjaar ook weer met de nodige kracht uitgedragen. Dan komt er een moment, voorzitter, waarop je geconfronteerd wordt met de vraag of de keuze die wij in 1982 hebben gemaakt, nog steeds de goede keuze is. Leidt die keuze tot resultaten voor de werkgelegenheid en het inkomen? Een kabinet dat als hoofddoelstelling de werkgelegenheid kiest, kan als het verkeerd gaat met de loonontwikkeling hetgeen schade oplevert voor de werkgelegenheid, zich afvragen wat dit betekent voor de hoofddoelstellingen van het beleid. Er kan dan een moment komen waarop de overheid zich moet afvragen of de coördinatiemechanismen die een tijd lang goed gefunctioneerd hebben, ook nu nog goed functioneren en of men nog

voldoende vertrouwen heeft dat het in de toekomst goed blijft functioneren. De vraag kan zich dan opdringen of je als overheid nieuwe instrumenten moet verschaffen om invloed op dat proces te kunnen uitoefenen. In de jaren tachtig hebben we eigenlijk alle instrumenten die wij op dat terrein hadden, successievelijk ingeleverd. Ik ben blij, voorzitter, dat wij nu niet voor die acute afweging staan omdat wij dit akkoord bereikt hebben. Ik heb er vertrouwen in dat dit akkoord een heilzame functie zal hebben en ik ben in dat opzicht blij dat ik in deze situatie die afwegingen niet behoefte te maken.

De heer **Bolkestein** (VVD):

Voorzitter! In de eerste plaats is door velen opgemerkt dat het kabinet zelf verantwoordelijk is voor 50% van de inflatie en dus voor 50% van de loonstijging. Wat dat betreft heeft het kabinet zich het een en ander te verwijten. In de tweede plaats staat er, ik meen in artikel 12 van de desbetreffende wet, dat alleen in geval van een exogene ramp de regering gemachtigd zou zijn om in te grijpen in de loonvorming. Volgens mij is er geen sprake van een ramp die van buiten komt. Natuurlijk is de internationale conjunctuur ongunstig; dat ziet iedereen. Maar er is geen sprake van bijvoorbeeld een oliecrisis zoals wij die in 1973 en in 1979 hebben gehad. Naar mijn inzicht kan er dan ook geen sprake zijn van een situatie waar artikel 12 in vervulling gaat. In de derde plaats begrijp ik nog steeds niet hoe de minister enige dagen geleden kon dreigen met een loonmaatregel, hoe hij nu een vurig pleidooi kan houden voor gedecentraliseerde loonvorming, waar ik mij nogmaals graag bij aansluit, terwijl hij dan ook nog het een met het ander weet te rijmen. Gesteld dat het akkoord, hoe weinig het ook voorstelt, er vannacht niet was gekomen, gesteld dat er in de komende maanden geen centrale loonafpraak uit naar voren komt, gaat de minister dan nogmaals dreigen met een loonmaatregel c.q. haar invoeren? Of herinnert hij zich dan de woorden die hij vandaag heeft uitgesproken over de economische orde?

Minister **De Vries**: Mijnheer de

voorzitter! Als ik het goed heb, heeft de heer Bolkestein een opmerking over drie punten gemaakt. In de eerste plaats heeft hij gezegd dat 50% inflatie 50% loonstijging betekent. Ik zou hem erop willen wijzen dat niemand verplicht is tot afwenteling. Het is wel erg gemakkelijk van de heer Bolkestein om te zeggen dat indien door bepaalde ontwikkelingen ook de overheid een aandeel heeft in de stijging van het prijspeil, het een automatisme mag zijn dat sociale partners dat voluit en onbekommerd afwentelen op hogere lonen en werkgelegenheid. Juist in de decentrale economische orde zit nadrukkelijk een stuk eigen verantwoordelijkheid.

In de tweede plaats sprak de heer Bolkestein over artikel 12. Ik denk dat dat meer betrekking heeft op de Gemeentewet met betrekking tot gemeenten die in de problemen zitten. Als ons land in de problemen zit dan hebben we het over artikel 10.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik bedoel inderdaad artikel 10.

Minister **De Vries**: U had natuurlijk het oog op noodsituaties, of dat nu het land of de gemeente betreft.

Allereerst weet ik niet hoe zinvol het is om de discussie te voeren over de vraag in welke mate 1973 en 1993 vergelijkbaar zijn. In de Loonwet gaat het om schoksgewijze externe ontwikkelingen die een zeer forse invloed hebben op de binnenlandse economie. Wat mij betreft, kan je heel interessante theoretische discussies hebben over de vraag of dat al dan niet aan de orde is, maar als een overheid een eigen verantwoordelijkheid heeft – en die heeft zij onder alle omstandigheden – en wij dat akkoord vannacht niet bereikt hadden, dan had die overheid niet alleen maar de keuze om te beslissen of artikel 10 al dan niet voldoende basis zou bieden voor een loonmaatregel, want er zijn nog talloze andere manieren. Je kunt zelfs denken aan aparte wetgeving. De heer Bolkestein zal zich 1983 herinneren, toen er sprake was van paraplu-wetjes. Er zijn dus heel wat varianten te bedenken en dat zijn voor een deel instrumenten, die op dit moment nog niet bestaan. De meest extreme variant is inderdaad een maatregel op basis van artikel 10 van

de Loonwet. Het is natuurlijk een gegeven waar niemand onderuit kan: als wij het gevoel hebben dat sociale partners onvoldoende bereid zijn om consequenties te verbinden aan een bepaalde economische situatie, dan heeft de overheid een verantwoordelijkheid waarop de Kamer ons terecht zou aanspreken en zou vragen welke instrumenten wij zouden inzetten.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik concludeer, dat de minister van Sociale Zaken de mogelijkheid van een loonmaatregel in de komende maanden openhoudt en dat hij ook de mogelijkheid openhoudt, dat er naast artikel 10 van de Loonwet een apart wettelijk instrument wordt gecreëerd om die loonmaatregel te nemen.

Minister **De Vries**: Mijnheer de voorzitter! Het is jammer, dat de heer Bolkestein meent die conclusie te moeten trekken nu wij een akkoord hebben. Ik ben blij dat wij dit akkoord hebben. Op basis van de huidige situatie en met dit akkoord in handen ben ik ervan overtuigd, dat dergelijke vragen op korte termijn niet aan de orde zullen komen.

De heer **Bolkestein** (VVD): U sluit een loonmaatregel niet uit, kan het niet zijn op basis van artikel 10 van de Loonwet dan wel met een ander wettelijk instrument.

Minister **De Vries**: Voorzitter! Met alle respect, maar ik zie de zin van dit soort discussies niet!

De heer **Bolkestein** (VVD): Ja, dat begrijp ik!

Minister **De Vries**: Als u mij even wilt laten uitspreken! Een overheid heeft bepaalde instrumenten en zij heeft een eigen verantwoordelijkheid. In elke toekomstige situatie zullen wij ons moeten bezinnen op onze verantwoordelijkheid en op de consequenties die wij aan die situatie moeten verbinden. Ik kan hier toch niet zeggen, dat wij een wet nooit zullen toepassen!

De heer **Bolkestein** (VVD): De minister heeft zojuist de gedecentraliseerde markteconomie verdedigd en hij heeft zojuist gezegd, dat sociale partners een eigen verantwoordelijkheid hebben en dat het

overleg gedecentraliseerd moet zijn. Nu weigert hij om het grijpen naar een loonmaatregel van de hand te wijzen. Het een staat in schril contrast met het ander.

Minister **De Vries**: De heer Bolkestein wil mij kennelijk niet begrijpen. Ondanks het feit, dat wij in 1982 die keuze hebben gemaakt, hebben wij in 1987 de Loonwet zo gewijzigd, dat artikel 10 erin stond. Dat was niet met de bedoeling om het toe te passen, maar wel om voorbereid te zijn op extreme situaties waarin dat misschien ooit eens nodig zou kunnen worden. Dat artikel 10 staat nog steeds in die Loonwet.

De heer **Schutte** (GPV): De minister wijst terecht op het decentrale karakter van het arbeidsvoorwaardenoverleg. Dat was uiteraard ook al bekend bij het kabinet, toen het beleidspakket werd samengesteld. Een belangrijk onderdeel van dat beleidspakket is, dat wordt uitgegaan van nominaal gelijkblijvende bruto inkomens over de hele linie. Wat is dan nu het karakter van die inzet als tegelijkertijd erkend wordt, dat de realisering daarvan niet in de macht van de regering en zelfs niet in de macht van de Stichting van de arbeid ligt?

Minister **De Vries**: Als u mij even de tijd wilt gunnen, kom ik uitvoerig te spreken over dat onderwerp.

De heer **Van Mierlo** (D66): De minister heeft met een loonmaatregel bedreigd. Toen hem gevraagd werd of hij dat namens het kabinet deed, antwoordde hij dat hij dat niet zou doen als hij geen gerede aanleiding vond om te denken, dat hij dat namens het kabinet deed. Deed hij dat toen namens het kabinet of niet? Ik heb daarna begrepen, dat hij door het kabinet weer min of meer is teruggefloten. Het is goed om daar helderheid over te krijgen.

De minister denkt in zijn vertwijfeling aan een loonmaatregel. Hij vindt het raar dat anderen, die ook wel eens vertwijfeld zijn of het decentraal overleg wel tot een macro-economisch gunstig resultaat leidt, nog hun hoop gesteld hebben op een iets concretere aanwijzing in het centraal overleg. Daar zie ik een

De Vries

tegenstelling. Zij gaan niet zo ver als de minister, maar zij hopen nog dat het centraal overleg in vrijwilligheid en niet opgelegd tot een wat rigidere opstelling komt.

Minister De Vries: Mijnheer de voorzitter! Ik wil erop wijzen dat ik nergens het woord "looningreep" heb gebruikt. Ik heb gesproken over een eigen verantwoordelijkheid die een kabinet onder alle omstandigheden heeft. Daarbij zou het kabinet zich moeten bezinnen op de vraag welke consequenties aan die eigen verantwoordelijkheid moeten worden verbonden. Ik heb daarbij nooit het woord "looningreep" in de mond genomen. Dat hebben anderen gedaan. Wat ik gezegd heb, heb ik namens het kabinet gezegd.

De heer Van Mierlo (D66): Er was gevraagd of u dacht aan een loonmaatregel.

Minister De Vries: Ik heb misschien een gezicht getrokken waardoor anderen dachten dat ik sprak over een loonmaatregel.

De heer Van Mierlo (D66): Heel Nederland dacht dat u dat zei.

Minister De Vries: Ook hier geldt dat u toch moet kijken naar de teksten die u hebt kunnen lezen, die uitgesproken zijn, die geciteerd zijn. Ik heb gesproken over de eigen verantwoordelijkheid van het kabinet. Ik heb gezegd dat, in een situatie dat er met sociale partners geen akkoord tot stand zou kunnen komen en er geen uitzicht zou zijn op een voldoende mate van loonmatiging, het kabinet zich zou moeten bezinnen op zijn eigen verantwoordelijkheid en de consequenties daarvan. Die woorden heb ik gesproken namens het kabinet.

De heer Van Mierlo (D66): Ik neem dat natuurlijk aan op uw gezag. In tegenstelling tot wat u denkt ben ik het eens met uw opvatting dat het accent veel meer op het decentraal overleg moet worden gelegd en dat het centraal overleg in een nieuwe functie behoort te komen ten behoeve van het decentraal overleg. De vraag is nu of een voorstel zoals de heer Westeralaken heeft gedaan ondenkbaar is in uw opvatting. Gaat het voorstel voor een gemiddelde

van 2,5%, maar dan ingaande in juli zodat je op jaarbasis een effect krijgt van 1,25%, te ver? Vindt u dat de heer Westeralaken op dat moment de mogelijkheden van het centraal overleg verkeerd inschat?

Minister De Vries: De ervaring van de laatste dagen is dat een zodanige oriëntatie op het centrale niveau er volstrekt niet in zat. De heer Van Mierlo zal dat met mij vastgesteld hebben. Daarmee is het antwoord op de vraag misschien gegeven.

Mijnheer de voorzitter! Ik wil toch nog iets meer zeggen over de betekenis van dit akkoord, omdat ik denk dat het ook een belangrijke relatie heeft met het SER-advies over convergentie en overleconomie. Uit een oogpunt van economische orde komt er een heel belangrijke vraag op ons af: als dit nu zo ongeveer het maximum aan coördinatie is dat je op centraal niveau tot stand kunt brengen, is dat dan toereikend om voldoende vertrouwen te hebben en te houden in de overleconomie? Ik denk dat die vraag inderdaad een actualiteit heeft, niet alleen voor ons, maar ook voor sociale partners. Ik denk ook dat sociale partners juist tegen die achtergrond heel gemotiveerd zijn om te laten zien dat dit akkoord in deze bewoordingen en met die mate van concreetheid of vaagheid toch meer dan de moeite waard is en ook effectief en doelmatig is als vorm van coördinatie van het sociaal-economisch beleid.

De heer Van Mierlo (D66): Maar u liet zich eerder ontglippen – u zei dat u het later zou uitleggen – dat dit los zou staan van de effecten die het had op decentraal niveau. Dat zie ik dus absoluut niet.

Minister De Vries: En dat is nu precies de kern. Als zou blijken dat dit akkoord in deze bewoordingen geformuleerd geen effecten heeft, dan heeft het dus in negatieve zin zijn betekenis voor de overleconomie.

De heer Van Mierlo (D66): Ja, dat is duidelijk. Ik dacht echter dat u zoëven zei: dit akkoord heeft zijn waarde, los van de effecten die het zal hebben op decentraal niveau. Dat hebt u echt gezegd.

Minister De Vries: Ik bedoelde daarmee aan te geven dat dit akkoord zal gaan functioneren als een toetssteen voor de betekenis van de overleconomie.

De heer Van Mierlo (D66): Dat vind ik ook. Daarom zijn wij er ook aan overgeleverd. Het decentrale niveau kan nu bewijzen of die overleconomie nu wel of niet iets voorstelt, inclusief de functie van het centraal overleg.

Minister De Vries: Dat zijn wij dus volstrekt met elkaar eens. Dat is ook wat ik bedoelde.

Mijnheer de voorzitter! Ik wil nu wat opmerkingen maken over de inhoud van het akkoord. Het eerste punt van het akkoord bevat naar mijn oordeel een realistische analyse van de economische situatie en geeft ook in kwantitatieve zin indicaties van de ruimte voor en de noodzaak van de maatvoering van de reactie die gewenst is met het oog op behoud en groei van werkgelegenheid en de milieu-inspanningen, waar mevrouw Beckers over sprak. Die situatie vraagt om een beleidsreactie, zowel in de sfeer van de loonmatiging, als in de sfeer van afspraken die betrekking hebben op bevordering van participatie. Die twee elementen zitten naar mijn oordeel op een evenwichtige wijze in het pakket.

Een belangrijk element van dat eerste punt is ook dat aangegeven wordt dat de effecten van de vertraging van de economische groei per bedrijfstak verschillend zijn en dat dat in ons systeem met die decentrale verantwoordelijkheidsverdeling dus ook op een gedifferentieerde manier tot uitdrukking zal komen in de daaraan te verbinden consequenties. Gemiddeld is het effect daarvan negatief. In de ene sector is dat echter meer het geval dan in de andere. Er zijn misschien zelfs sectoren, waarin het effect nog een beetje positief is.

Een tweede punt van het akkoord betreft de loonpauze. Wij hadden voor die loonpauze een periode van zes maanden bepleit. Het is echter een periode van twee maanden geworden. Die loonpauze is inderdaad te beschouwen als een soort bezinningsperiode, een onderhandelingspauze. Dat betekent dus tijd kopen om de analyse completer

te maken en de ernst van de situatie breder onder ogen te zien. Enige tijd later zal beslist worden over de daaraan te verbinden consequenties. Dat is voor ons ook steeds de essentie geweest van die periode van zes maanden, waar wij voor gepleit hebben. Het is overigens zo dat die eerste maanden voor ons veel belangrijker zijn dan de laatste maanden. De komende maanden zal namelijk vooral duidelijk moeten worden hoe ernstig de situatie is. Dit heeft meer dan alleen maar een formele betekenis. In de periode tussen 1 januari en 1 maart zal namelijk voor ruim 36% van de werknemers de CAO expireren. Die zal nu dus wat later verlengd worden.

Er is gevraagd hoe het zit met de terugwerkende kracht en of loonsverhogingen of tot stand gebrachte verbeteringen van de arbeidsvoorwaarden dus met terugwerkende kracht mogen worden toegekend. Dit zit er inderdaad in. Onze zorg was er dan ook niet op gericht om een incidentele winst te boeken door twee maanden loonsverhoging of iets dergelijks uit te sparen, maar om te bereiken dat een structurele verbetering tot stand zou komen op een bij de huidige situatie passend niveau. En daar moet onze winst in zitten, niet in het feit dat bepaalde verhogingen een of twee maanden later ingaan.

De heer **Van Mierlo** (D66): Achter deze gedachtingang zit toch een pessimistische opvatting over de ontwikkelingen, zoals u die voor u ziet. U zegt dat meer tijd betekent dat de ernst van de situatie straks beter zichtbaar zal zijn. Dat betekent dat u verwacht dat het nog ernstiger gaat worden.

Minister **De Vries**: Ik verwacht dat het besef van de zorgelijke situatie breder zal doordringen in de samenleving, dus niet op zichzelf een verdere verslechtering van de perspectieven, maar wel dat het besef breder zal doordringen, en dat daardoor het draagvlak voor de daaraan te verbinden consequenties sterker zal worden.

De heer **Van Mierlo** (D66): Moet ik begrijpen dat u pessimistischer bent over het brein van de onderhandelaars dan over de economische situatie?

Minister **De Vries**: Mijnheer de voorzitter! Ik weet niet of we in dat soort termen met elkaar moeten discussiëren, maar ik denk dat, naarmate er meer kranteberichten verschijnen waarin staat dat het toch wat slechter gaat met de Nederlandse economie, en dat er misschien toch nog wat meer bedrijven in de problemen komen, het besef wat nadrukkelijker aanwezig zal zijn dat het verstandig is om daar consequenties aan te verbinden, en wel snel.

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! Moet ik hier nu uit afleiden dat de minister achteraf bezien eigenlijk blij is dat het geen bezinningsperiode van zes maanden, maar van twee maanden is geworden, zodat al na twee maanden duidelijk kan zijn of de uitgangspunten inderdaad bereikt zullen worden?

Minister **De Vries**: Nee. Ik had inderdaad liever zes maanden gehad, omdat ik denk dat zo'n periode van zes maanden nodig is om onszelf rust te gunnen om consequenties te trekken, als op middellange termijn het advies van het CPB er is en daarover een nader advies van de SER zal worden gevraagd. Ik had dus inderdaad liever zes maanden gehad. Dat er twee maanden uit zijn gekomen, is vanuit die invalshoek gezien niet iets wat mij op zichzelf tot vreugde stemt. Maar ik vind wel de eerste maanden de belangrijkste.

De heer **Schutte** (GPV): Maar is het dan niet zo dat u toch in uw achterhoofd gehad zult hebben: als nu zes maanden lang in feite een bezinningspauze is, die toch neerkomt op een continuering van de oude CAO's, was over 1993 in zijn geheel gerekend de kans wellicht groter geweest dat de inkomensstijging dichter bij uw doelstelling zou komen dan nu na twee maanden?

Minister **De Vries**: We hebben niet voor niets gepleit voor zes maanden. Ik sluit niet uit dat die twee maanden ook toereikend zijn, omdat we wel degelijk de gemotiveerdheid geproefd hebben van de werkgevers en de werknemerscentrales om tot dit akkoord te komen. Hetzelfde geldt voor de gemotiveerdheid om te

laten zien, dat dit zijn doorwerking zal hebben. Dus tegenover de kortere termijn als verlies staat de winst van het draagvlak wat er is voor dit akkoord, en wat daar als aanbevelingen in staat.

Na de onderhandelingspauze is er weer ruimte om te onderhandelen over de vernieuwing van de CAO's. Daarbij staat in punt 6 van de oproep dat aan de onderhandelaars op het decentrale niveau toch een klemmende oproep wordt gericht om daarbij volledig rekening te houden met de bij punt 1 weergegeven economische vooruitzichten. Daar staan heel nadrukkelijk die factoren in van een inflatie die 1,25% lager is uitgevallen, een verbetering van de netto inkomens met 1,25%, waardoor het op zichzelf al mogelijk is, met 2,5% minder inkomensverbetering genoegen te nemen, zonder dat iemand er slechter van wordt, met daar bovenop dan nog eens de aanbeveling om rekening te houden met de effecten van de geringere economische groei. Dat staat dus in punt 6 van de oproep, de aanbeveling, voor wat er na de bezinningsperiode zal moeten gebeuren.

In punt 7 staat vervolgens, wat dit zou moeten betekenen voor de inmiddels reeds afgesloten tweejarige CAO's. Daar wordt de partijen in overweging gegeven, in gezamenlijk overleg na te gaan, welke gevolgen het voorgaande moet hebben voor die reeds gemaakte afspraken. Het feit dat sociale partners op centraal niveau die oproep doen, geeft mij het vertrouwen dat die partners op decentraal niveau over deze CAO's weer met elkaar in gesprek zullen gaan, en dat er ook gevolgen aan verbonden zullen worden. Dat geldt ook voor de CAO in de G en G-sector. Dat is een CAO die in dit opzicht volstrekt vergelijkbaar is met de andere CAO's, afgesloten door werkgevers en werknemers, waarbij de overheid strikt genomen geen partij is, niet anders dan als financier. Ook aan de werkgevers en werknemers in de G en G-sector wordt de oproep gericht om in gezamenlijk overleg na te gaan welke gevolgen daaraan verbonden zullen worden. Wij zullen als financier wel degelijk de partners bij die CAO wijzen op deze oproep en de verwachting uitspreken, dat ook zij daar iets mee zullen doen.

De Vries

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): De minister zei eerder in zijn verhaal, dat het niet zozeer om de budgettaire effecten gaat, maar vooral om de werkgelegenheid. Hij weet dat met name de CAO in de gezondheidszorg om een heel bepaalde reden is afgesloten: Voor volgend jaar 3% erbij, omdat er een salarisachterstand is en omdat de mensen gewoon weglopen. Er komen daar steeds minder mensen te werken. Dat werk moet aantrekkelijker worden gemaakt. Weegt dat straks mee bij de opstelling van het kabinet naar de gezondheidssector toe?

Minister **De Vries**: Voorzitter! Ik heb bij deze CAO destijds een beetje het gevoel gekregen, dat het adagium werk boven inkomen op dat moment niet helemaal de hoofdrol heeft gespeeld. Bovenop de financiële ruimte die het kabinet gaf, is toch nogal wat extra ruimte weggegeven. Ik vreesde toen reeds, dat dit zou kunnen leiden tot verlies van werkgelegenheid en hogere werkdruk, vanwege de consequenties voor de budgetten van de instellingen. In dat opzicht ben ik door de berichten die de laatste weken in de media zijn verschenen niet gerustgesteld. In dat licht vind ik ook dat, op basis van de nieuwe omstandigheden met dezelfde gunstige factoren voor iedereen, namelijk een lagere inflatie en een netto inkomensverbetering, en vanuit de geschetste achtergrond, er op het punt van de werkgelegenheid alle aanleiding in die sector is om weer met elkaar om de tafel te gaan zitten.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Het is een beetje de discussie van de kip en het ei, maar vele jaren lang is al in discussie, dat de salarissen in de gezondheidszorg hoger zullen moeten worden. De achterstanden moeten worden ingelopen om het werk aantrekkelijker te maken en om meer mensen binnen te halen. Ik vind het eigenlijk ontzettend snel om nu naar aanleiding van deze situatie onmiddellijk te zeggen: wij laten dat weer vallen.

Minister **De Vries**: Daarover verschillen wij dan van mening.

De heer **Van Mierlo** (D66): Er zijn

toch situaties denkbaar dat het niet een kwestie is van werk boven inkomen, maar dat de inkomenspositie onder andere beslist over de werkgelegenheid? De instroom loopt niet voor niets zo terug. Je kunt je er dan niet van afmaken door te zeggen: hier gaat het inkomen weer boven het werk. Dan zitten wij met een probleem, namelijk dat er te weinig handen voor het bed zijn.

Minister **De Vries**: Ik heb het gevoel dat ook de heer Van Mierlo een beetje voorbijgaat aan het feit, dat de situatie over de gehele linie is veranderd. Als dat zo is, in de zin dat met een geringere inkomensstijging volstaan kan worden om de relatieve posities op de arbeidsmarkt toch wat te verbeteren, dan kan die plak, als die er bij iedereen afgaat, er ook daar af.

De heer **Van Mierlo** (D66): Dan zit je wel meteen aan de werkgelegenheid daar.

Minister **De Vries**: Als de CAO, zoals die is afgesloten, in dat opzicht evenwichtig is – iedereen verbindt aan de lagere inflatie, aan die netto inkomensverbetering, gevolgen in de orde van grootte van pakweg 2,5% – dan moet dat ook in die sector mogelijk zijn, zonder dat de relatieve positie van die sector wordt geschaad, ook niet op de arbeidsmarkt.

De heer **Van Mierlo** (D66): De minister heeft het over een oproep aan de CAO-partners om de CAO opnieuw te bezien in het licht van de nieuwe situatie. Veronderstel dat de CAO-partners dat om heel deugdelijke redenen of om redenen waarover je misschien van mening kunt verschillen, niet doen. Trekt de overheid als medefinancier van die CAO dan een eigen conclusie en bepaalt zij haar eigen opstelling dan?

Minister **De Vries**: Met alle respect, maar zijn wij op deze manier niet bezig om de geloofwaardigheid van de oproep onderuit te halen?

De heer **Van Mierlo** (D66): Wij houden nu het parlementaire debat. Ik heb vanmorgen gezegd dat ik dat om bepaalde redenen ongewenst zou vinden, gewoon vanwege de zaak zelf. Als ik dat hier niet meer

mag zeggen vanwege God mag weten wat voor tactische overwegingen, waar moeten wij dan over praten?

Minister **De Vries**: In dit debat roepen wij iedereen op om terughoudend te zijn met de ontwikkeling van de loonkosten. Voorts doen wij een oproep in de richting van de mensen in deze sector, werkgevers en werknemers, om hetzelfde te doen als hetgeen wij van de marktsector verwachten. Ik vind het dan weinig vruchtbaar om hier te speculeren op wat een overheid zou moeten doen als de mensen die oproep naast zich neerleggen. Daar moeten wij toch niet aan beginnen? Dan moeten wij daar toch voluit serieus die discussie voeren?

De heer **Van Mierlo** (D66): Het spijt me, maar ik vind dat heel iets anders dan het voortijdig dreigen met een loonmaatregel. De vraag is of je dat moet doen. Ik vind het heel eenvoudig. Ik begrijp niet waarom de heer De Vries niet kan zeggen dat hij het niet met zijn verantwoordelijkheid in overeenstemming kan brengen dat, als de CAO-partijen die oproep totaal negeren, hij dan toch zijn eigen positie bepaalt. Iedereen heeft het recht om dat te weten. Dat is niet dreigen, dat is gewoon openheid.

Minister **De Vries**: De heer Van Mierlo heeft het recht zijn eigen vragen te stellen. Ik wil echter voorstellen, die discussie te voeren – dan is het nog vroeg genoeg – op het moment dat de overheid dat overleg met de sociale partners op gang heeft gebracht. Wij zullen partijen ook dan oproepen om daaraan gevolgen te verbinden.

De heer **Van Mierlo** (D66): Als de heer De Vries maar niet denkt dat dit geruststellend klinkt.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Naar mijn wijze van zien, is hier nog een ander aspect aan verbonden. De bemoeienis van de overheid bij de CAO in de zorgsector is evident, zij het dat die bemoeienis op afstand plaatsvindt, als financier. Is hierin echter geen voorbeeldfunctie tegenover de marktpartijen gelegen? Immers, er wordt weliswaar een oproep gedaan – die wil ik ook

serieus nemen en niet onderuithalen – maar er zijn twee verschillende invalshoeken: onderhandelen over nieuwe CAO's vanaf 1 februari en de bestaande CAO's, die doorgaans "veel te hoog in de boom" zitten. Daar moet je als het ware wat van terugkrijgen. Over de gehele lijn bezien, moet het dan zo'n beetje rondkomen op de doelstelling die is overeengekomen. Welnu, dan heb je toch juist bezien vanuit die overheidsverantwoordelijkheid een soort prikkel nodig om het goede voorbeeld te geven voor de bestaande CAO's en de bereidheid te ontwikkelen en te stimuleren om inderdaad tot substantiële bijstellingen te komen?

Minister De Vries: Ik begrijp de redenering van de heer Van der Vliet. Juist vanwege de overweging die mevrouw Beckers naar voren heeft gebracht, lijkt het mij echter niet verstandig mensen in deze sector in een voorbeeldrol te dringen. Ik meen dat de overheid met dezelfde argumenten en met dezelfde kracht waarmee zij van werkgevers en werknemers in de marktsector verlangt om die discussie te gaan voeren, in deze sector daarvoor moet pleiten. Dat moet dan niet gebeuren vanuit de benadering "u moet vooroplopen", maar vanuit de benadering "wij hebben gezamenlijk een probleem en ieder moet zijn deel van die last gaan dragen".

Voorzitter! Ik ga in op de gevolgen daarvan voor de overheid als werkgever in de sfeer van de uitkeringen sociale zekerheid. In het kader van deze oproep geldt voor de overheid hetzelfde als voor de werkgevers in de marktsector. Dat is ook aangegeven onder punt 8. Ook de overheid neemt als werkgever haar eigen verantwoordelijkheid. De oriëntaties die worden meegegeven aan de werkgevers in de marktsector, brengt de overheid ook in haar beleid tot uitdrukking. Dat betekent dat wij op dit punt de inzet die wij in de brief aan de Kamer naar voren hebben gebracht, overeind willen houden.

Mevrouw Beckers-de Bruijn (Groen Links): Wat betekent dat voor de 1215 mln., die ingeboekt zijn in bijlage 4 voor onder andere de ambtenarensalarissen?

Minister De Vries: Er is in dat opzicht geen wijziging opgetreden in de opstelling van het kabinet ten aanzien van het arbeidsvoorwaarden-overleg voor ambtenaren. Dat heeft op dit moment dus geen andere consequenties in financiële zin dan aangeduid.

Mevrouw Beckers-de Bruijn (Groen Links): Kan de minister mij dat uitleggen? Uit de brief heb ik begrepen dat het daarbij ging om een nul-lijn voor een halfjaar en dat daar de cijfers op gebaseerd zijn. Nu gaat het om twee maanden pauze. Die 1215 mln. is geen PM-post.

Minister De Vries: Er is toch een misverstand. Wij hebben in de brief aangegeven dat de verhoging voor ambtenaren met 1% per 1 januari doorgaat. Onze inzet is er verder op gericht om de koopkracht van de ambtenaren grosso modo overeind te houden. Daarbij past een inzet op de nul-lijn.

Mevrouw Beckers-de Bruijn (Groen Links): Denkt u dat de ambtenarenbonden straks een CAO afsluiten op die voorwaarden?

Minister De Vries: Ja, dat is onze inzet.

Mevrouw Beckers-de Bruijn (Groen Links): Dat verbaast mij, maar dat zullen wij dan wel merken.

Minister De Vries: Mijnheer de voorzitter! Er zijn een paar opmerkingen gemaakt over specifieke onderwerpen. De heer Brinkman heeft in zijn beschouwing aandacht gevraagd voor de mogelijkheden om in de sfeer van de sociale zekerheid nog wat extra om te buigen. Hetzelfde pleidooi kan worden gevoerd voor de andere inkomens in de collectieve sector. Onze inzet is gericht op het nominaal gelijk blijven van die inkomens in 1993. Wij kiezen niet voor een nominale verlaging met 3%, zoals in 1982-1983, maar voor een beleidslijn die meer vergelijkbaar is met de jaren daarna, namelijk het nominaal gelijk houden. De orde van grootte van de problematiek is nu wat verschillend. Daar ligt de grens. Wij denken dat wij met nominaal gelijk onder de huidige omstandigheden doen wat maximaal verantwoord is.

Dan is er de discussie over de 80/20-verhouding in de Algemene Bijstandswet. De Kamer heeft deze week een brief ontvangen over de stand van zaken in deze discussie, die met de VNG wordt gevoerd. De inzet daarvan is om tot die verhouding te komen.

Gevraagd is wat de bevroering van de kinderbijslag gedurende een halfjaar betekent. Dat betekent f 65 voor een gezin met twee kinderen op jaarbasis. Daar staat tegenover een bijzondere verhoging van f 46 met ingang van 1 januari.

Er zijn nog een aantal andere maatregelen voorgesteld in de sfeer van de sociale zekerheid. Ik hoef niet te herinneren aan de voorstellen van het kabinet op het terrein van de Ziektewet en de arbeidsgeschiedenis. Deze liggen bij de Kamer en ik hoop vurig dat zij op korte termijn behandeld zullen worden. Ik wil er wel op wijzen dat daarmee zeer omvangrijke effecten zijn beoogd, zowel voor een betere beheersing van het volume van het beroep op die regelingen als voor de budgettaire of financiële consequenties die daaraan verbonden zijn. Ik hoop dat zowel de beoogde volume-effecten als de budgettaire effecten zoveel mogelijk ongeschonden uit het debat in de Kamer zullen komen.

Het kabinet heeft de afgelopen periode heel veel gedaan om te komen tot verbetering van de uitvoering van de sociale zekerheid en tot intensivering van de begeleiding van de mensen die een beroep doen op de sociale zekerheid. Ik hoop dat de parlementaire enquête die door de Kamer is ingesteld, een aantal resultaten zal opleveren die ons behulpzaam zullen zijn bij het verbeteren van de effectiviteit en doelmatigheid van de uitvoering.

De heer Brinkman heeft een vraag gesteld over de invloed van 1,25% netto inkomensverbetering op de collectieve-lastendruk. Hij heeft gevraagd of dit een effect van 0,6% heeft. Het antwoord daarop is dat dit niet zo is. Die rekensom is iets te snel. De heer Brinkman verwijst hier naar het antwoord op vraag 40, waarin staat dat de sociale lasten van werkgevers en werknemers in 1993 met 3 mld. zullen dalen. Het verheugt mij dat het hem is opgevallen dat de sociale lasten

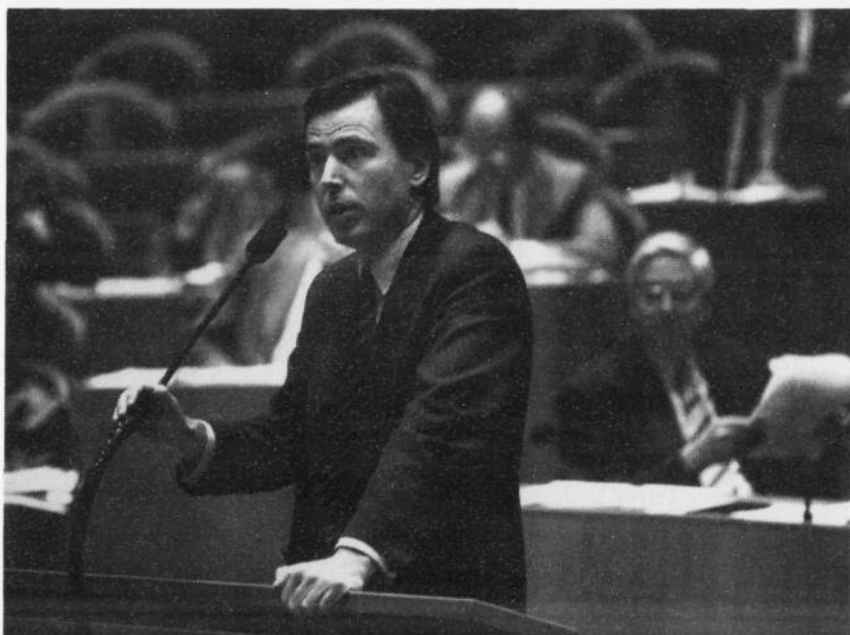
inderdaad in 1993 met 3 mld. naar beneden zullen gaan. Daar staat tegenover dat in het antwoord op die zelfde vraag aangegeven is, dat er in de sfeer van de fiscaliteit een aantal verzwaringen zal optreden. Ik sprak over de koopkrachtverbetering van 1,25%. Dat percentage is met name gerelateerd aan de veranderingen in het tarief van de eerste schijf en in de hoogte van de belastingvrije voet. Dat betekent dus een stukje netto inkomensverbetering, partieel als het ware, dat optreedt binnen dat traject van die eerste schijf.

De heer Brinkman (CDA): Voorzitter! Kan de minister iets verduidelijken? Mijn vraag richtte zich op de derde alinea van punt 1 van de sociaal-economische beleidsoriëntaties die vannacht zijn vastgesteld. Daarin stelt de Stichting van de arbeid dat zij heeft meegewogen dat het kabinet voornemens is, de belastingen en premies in 1993 zo vast te stellen dat daardoor een netto verbetering optreedt die overeenkomt met een bruto loonstijging van 1,25%. Is dit een nieuw feit ten opzichte van de kabinetsvoornemens of is dit het ons al bekende feit?

Minister De Vries: Dit is geen nieuw feit. Het is het feit dat wij reeds eerder meegedeeld hebben, namelijk dat mensen er van december op januari bij een gelijkblijvend bruto inkomen zo'n f 40 per maand op vooruitgaan. Op het niveau van de modale werknemer, dat wij altijd uitrekenen, komt dat neer op een effect van zo'n 1,25%. Daar slaat dit cijfer op.

De heer Brinkman (CDA): Ik dank de minister voor die nadere toelichting. Ik heb nog een tweede vraag gesteld over de rekensom uit punt 1 van het sociaal-economische akkoord van vannacht. Ik realiseer mij dat het plafond waar die som van afgetrokken moet worden, niet bekend is. Dat is immers een per bedrijfstak verschillend gegeven. Soms staat het ook nog niet vast. Wat zou het gevolg daarvan zijn voor de collectieve-lastendruk? Ik moet toch aannemen dat het resulteert in een vermindering van premie- en belastinginkomsten.

Minister De Vries: Mijnheer de

De heer Brinkman (CDA)

voorzitter! Dat is moeilijk aan te geven, omdat zich in die situatie bij het nationaal inkomen en bij de heffingsgrondslag van die verzekering niet alleen een teller- maar ook een noemereffect voordoet. Als de bruto inkomens lager worden, dan wordt er aan de ene kant minder aan belasting en premie afgedragen. Aan de andere kant betaal je een lager bruto inkomen uit aan de mensen in de collectieve sector. Het is de vraag op welke wijze die teller- en noemereffecten op elkaar inwerken. Misschien kan de minister van Financiën daar iets meer van zeggen, maar ik heb die kennis nu niet paraat.

Er is nog een vraag gesteld over de afschaffing van de vervolgitkering in de WW. Dat is inderdaad een effect van 100 mln.

De heer Schutte (GPV): Ik heb dat bedrag van 100 mln. inderdaad genoemd. Ik heb dat echter niet zomaar genoemd, maar als een mogelijkheid om nog iets te doen. Is het een punt dat in de overwegingen betrokken is, of dat misschien in een later stadium in de overwegingen betrokken zou kunnen worden?

Minister De Vries: Het heeft in ieder geval niet geleid tot een voorstel om de vervolgitkering af te schaffen.

Zo'n voornemen heb ik dus ook niet. De heer Schutte herinnert zich wellicht nog uit de discussie over de stelselherziening in 1986, dat het toenmalige kabinet nadrukkelijk het voornemen had om die vervolgitkering te verlengen naarmate er wat meer ruimte zou komen. Er is toen voor dat ene jaar een compromis uit gekomen. Ik heb dus geen voornemen om die periode te verlengen, maar ik ben ook niet voornemens om haar af te schaffen.

De heer Schutte (GPV): Dat kan ik mij in dit stadium voorstellen. Wij hebben in de komende tijd echter nog het nodige in te vullen. Ik zou onder de aandacht willen brengen dat dit wellicht nog een mogelijkheid is. 100 mln. is niet niks!

Minister De Vries: Voorzitter! Mevrouw Beckers heeft een opmerking gemaakt over de kritiek van de OESO op het relatief grote aandeel van de additionele arbeid in ons arbeidsmarktinstrumentarium. De OESO heeft inderdaad opgemerkt dat wij in de sfeer van de WSW, de banenpools en het JWG relatief veel mensen hebben en dat er zich in die verhouding dus heel weinig mensen op werkervaringsplaatsen in de marktsector bevinden. Gisteren heb ik daarover op een

symposium op ons departement, waarbij ook leden van deze Kamer aanwezig waren, ook een en ander gezegd. Welnu, ik zie daar een aansporing in om ons instrumentarium, ook in de sfeer van de loonkostensubsidies, gericht in te zetten, opdat een groter deel van het aantal langdurig werklozen op werkervaringsplaatsen in de marktsector ingezet kan worden.

Hiermee sluit ik mijn antwoord in eerste termijn af.

De heer **Bolkestein** (VVD): Mag ik de minister nog een vraag stellen?

De **voorzitter**: U hebt nog een tweede termijn.

De heer **Bolkestein** (VVD): Het leidt wel tot een levendiger gedachtenwisseling.

De **voorzitter**: Als het gaat om een vraag die u in eerste termijn hebt gesteld, mag u daarop terugkomen.

De heer **Bolkestein** (VVD): De vraag gaat terug tot het begin van het betoog van de minister. Ik heb beweerd dat een algemene loonmatiging de mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt onvoldoende bereikt. Volgens de minister is dat niet zo, omdat de werkgelegenheid bij het minimumloon drie keer zo snel is gestegen als de gemiddelde werkgelegenheid. Op zich is dat waar. Dat staat ook in de sociale nota. Maar daarin is ook de reden vermeld. Die is geen algemene loonmatiging, maar een bijzondere loonmatiging, en wel dat op 1 januari 1984 alle bruto minimumlonen verlaagd zijn en vervolgens tot en met 1989 bevroren zijn.

Voorts staat op pagina 133 van de nota van de minister: opvallend is dat, ondanks deze forse toename van mogelijkheden voor laag opgeleide werklozen, aan het einde van de jaren tachtig deze groei slechts in geringe mate ten goede is gekomen aan langdurig werklozen en werklozen met een laag opleidingsniveau. Dat is precies het punt dat ik naar voren heb gebracht: algemene loonmatiging is op zichzelf wenselijk, maar bereikt niet langer de mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt; als de groei van de werkgelegenheid op dat niveau drie keer zo groot is geweest als in het

algemeen, komt dat door de bevroren van het minimumloon in de jaren tachtig. Dit kabinet wil koppelen. Die koppeling is contrair aan de beweging op de arbeidsmarkt in de jaren tachtig. Vandaar dat ik meen dat mijn betoog overeind blijft.

Minister **De Vries**: Ik wil de heer Bolkestein best een completere analyse doen toekomen, die in een werkdocument van het Centraal planbureau gepubliceerd is. Er zijn een aantal factoren die dat effect hebben bewerkstelligd. Het Centraal planbureau constateert dat de algemene loonmatiging, in de jaren tachtig in vergelijking tot onze buitenlandse concurrenten opgetreden, verantwoordelijk is voor 75% tot 80% – laat ik bescheiden zijn – van de groei van de werkgelegenheid. Dat heeft in het bijzonder geleid tot een extra groei aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Dat effect is inderdaad versterkt door de bevroren van de heer Bolkestein zojuist gerefereerd heeft.

Dezelfde berekeningen van het Centraal planbureau leren dat, als die algemene loonmatiging er niet geweest zou zijn en er uitsluitend sprake was geweest van het bevroreningsbeleid, er slechts een zeer bescheiden groei van de werkgelegenheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt zou zijn geweest. Nogmaals, ik wil de heer Bolkestein best beloven, hem die studies aan te reiken.

Het punt van de langdurig werklozen die niet bereikt zijn, betreft een ander aspect. Dat heeft niet zozeer betrekking op de vraagzijde van de arbeidsmarkt (dat er voldoende banen zijn) als wel voor een belangrijk deel op de inzetbaarheid van de mensen die in het uitkeringscircuit terecht zijn gekomen. Vandaar ook dat wij de laatste tijd zo verschrikkelijk veel accent leggen op de inzetbaarheid, de mobiliseerbaarheid en de motiveerbaarheid van die mensen en van dat segment van de arbeidsmarkt. Daarbij stellen wij een betere begeleiding in de vorm van intensieve of individuele trajectbegeleiding, begrippen als passende arbeid, sancties en het intensiveren van samenwerkingstrajecten tussen sociale diensten en gemeenten, maar ook het element van de financiële prikkels heel nadrukkelijk aan de

orde. Wij weten immers ook dat er aan de onderkant van de arbeidsmarkt nog steeds betrekkelijk veel vacatures zijn die niet worden bezet. De vraag naar arbeid bestaat dus nog steeds en er worden nog steeds banen gecreëerd. De beschikbaarheid van die banen is nog steeds in redelijke mate aanwezig, maar het gaat nu voor een belangrijk deel om de inzetbaarheid van de mensen.

De heer **Bolkestein** (VVD): Wij houden ons aanbevolen voor nadere analyses van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid of van het planbureau. De door mij geciteerde passage legt een direct verband tussen de bevroren van het minimumloon en de groei van de werkgelegenheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Daarnaast is uiteraard een algemene loonmatiging belangrijk, maar die passage vestigt tevens de aandacht op het feit dat de laag opgeleiden moeilijk te bereiken zijn. Dat is precies het pleidooi dat ik vanochtend heb gehouden. Er is meer nodig dan de op zichzelf wenselijke loonmatiging.

Minister **De Vries**: Nu ik kennis heb genomen van de grote belangstelling van de heer Bolkestein voor dit onderwerp, zend ik hem graag een wat uitgebreidere analyse toe.

□

Minister **Kok**: Voorzitter! Ik dank de Kamer voor haar inbreng in eerste termijn. Ik zal mij niet verliezen in een lange beschouwing over de aanleiding tot de beleidsbrief van 7 november. Dat is allemaal bekend en duidelijk beschreven. Er zijn twee hoofdfactoren. De sterk gewijzigde valutaverhoudingen met hun effecten op de concurrentiepositie en op de hoogte van de arbeidskosten van Nederland in vergelijking met een belangrijk deel van het concurrerende buitenland vormen een poot van dat geheel. De andere poot wordt gevormd door de lagere inflatie, de lagere prijzen en, als alle andere omstandigheden gelijk blijven, de verruiming van de koopkracht. Die golf begon een rollende beweging te maken in de dagen voor het uitbrengen van de Miljoenennota en ging door in de weken daarna. Het is uiteraard niet bekend of wij nu een evenwichtspunt

Kok

hebben bereikt. Sommige valuta van landen om ons heen blijven zwak. Soms worden zij nog zwakker. Tegelijkertijd is er weer een licht herstel van de dollar.

Daarnaast is de verdere verslechtering van de internationale conjunctuur uiteraard veel belangrijker, veel substantiëler in haar omvang en van veel grotere betekenis voor de reële positie van ons land in de internationale verhoudingen. De berekeningen van het planbureau in de actualisatie van eind oktober, begin november laten inderdaad zowel voor 1993 als voor 1994 een nog somberder beeld zien dan in september, begin oktober werd gevreesd. Daaruit blijkt dat de nationale en internationale prognoses snel door een ongunstiger werkelijkheid zijn achterhaald. Het herstel, voor zover dat in de prognoses al zou optreden, vindt weer later plaats dan eerder werd verwacht. Uiteraard hulde voor degene die dat eerder zag, maar ook voor hem of haar is de problematiek daarmee niet opgelost.

Voorzitter! Bij het beschrijven van "de rokende puinhopen", zoals de heer Bolkestein het vanochtend aan de interruptiemicrofoon noemde, is enige aansluiting bij de werkelijkheid misschien niet misplaatst.

De heer **Bolkestein** (VVD): Dat is de heer Brinkman geweest. Hij heeft het gedaan, meester! Hij heeft die woorden gebruikt in een interview met een blad uit het zuiden van het land.

Minister **Kok**: Maar ik citeer in ieder geval woorden van u tijdens deze vergadering. Ik dacht eigenlijk ook dat u met het citaat instemde.

De heer **Bolkestein** (VVD): Zo onbeleefd zou ik nooit geweest zijn, mijnheer de minister.

De heer **Brinkman** (CDA): Ik herinner collega Bolkestein er in de eerste plaats aan dat dat interview betrekking had op de WAO. In de tweede plaats heb niet ik het begrip in dit debat geïntroduceerd, maar hij. Verder vergeef ik hem dat hij met zijn vinger wijst.

De heer **Bolkestein** (VVD): De heer Brinkman lokt mij nu uit. Hij heeft in dat door mij geciteerde interview in

het Eindhovens Dagblad immers gezegd dat indien de WAO-wetsontwerpen niet volgens zijn gedachtingen zouden worden aangenomen, er niets anders zou resten dan de rokende puinhopen van dit kabinet. Wat is de conclusie? Wat blijft erover, afgezien van de WAO-zaak? Rokende puinhopen! Hij heeft daar nu "hypotheek op de boedel" aan toegevoegd, maar ik noem het een bouwval.

Minister **Kok**: Voorzitter! Ik was even niet helemaal bij in de literatuur. Ik heb niet alle interviews en citaten gelezen die buiten deze zaal zijn gedaan. De heer Bolkestein wees echter, al sprekende over de financiële problematiek, met zoveel graagte op de "rokende puinhopen" dat ik hem even terug bij de les wilde brengen, voor zover dat kan, voor zover mij dat lukt en voor zover hij dat van mij wil aannemen. Wij moeten namelijk een onderscheid maken tussen de Miljoenennota 1993 zelve – hoe daar overigens ook over geoordeeld wordt – en de wijzigingen die sindsdien op grond van de aan die Miljoenennota ten grondslag liggende aannames zijn opgetreden. De Miljoenennota 1993 was en is een gezonde en degelijke basis, waarop het relatief makkelijk is om wijzigingen aan te brengen zoals die waar wij nu voor staan. Als wij er in de afgelopen jaren in het kabinet niet in waren geslaagd die basis te leggen, was het relatief moeilijker geweest. Ik wijs op twee simpele feiten.

Ten eerste. De reductie van het financieringstekort dwingt ook in de landen om ons heen respect af. Die reductie is vrijwel zonder parallel. Ook in een periode van lage groei hebben wij niet alleen onze cijfermatige taakstelling in de financieringstekortreductie gehaald, maar daar ook een substantiële incidentele financiering uit geëlimineerd.

Ten tweede. Wij hebben nu terecht zorgen over de ontwikkeling van de werkgelegenheid en de dreigende stijging van de werkloosheid. Onze werkgelegenheidsprestaties steken echter tot nu toe, ook in de recente achterliggende periode, gunstig af bij de werkgelegenheid in de meeste andere landen in Europa.

Ik wil dus maar zeggen dat wij zonder die stevige basis onder ons

financiële beleid en zonder het in de achterliggende jaren geslaagde werkgelegenheidsbeleid nu een zwakkere uitgangspositie zouden hebben. Desondanks is er als gevolg van de opgetreden en gesignaleerde veranderingen aanleiding om nu snel tot een geconcentreerde actie te komen. Dat komt ook omdat wij ons bijzonder vastgesnoerd hebben in een aantal klemmende schema's. Ook hierin onderscheiden wij ons misschien enigszins van het buitenland. Ik spreek nu even niet over de tijdsfactor, maar over de schema's die tot uitdrukking komen in de boeien en de randvoorwaarden van het regeerakkoord.

Nu hoor ik de geachte afgevaardigden al denken: "dat is dan ook hard nodig en het is maar goed ook". De ernst van de problematiek, de omvang van de staatsschuld, de hoogte van het financieringstekort en de omvang van de lastendruk dwingen ons immers daar heel strak mee om te gaan. Wij hebben echter als geen ander de neiging om – ook nu bij deze tegenvallende ontwikkeling – heel snel te kijken hoe wij met inachtneming van de randvoorwaarden binnen een heel korte tijd ons beleid nader kunnen bijstellen. Dat brengt procedureel ongemak met zich mee, en ook wat verwarring. Ik kom straks te spreken over de relatie tussen de beleidsbrief en de vraag hoe het verder moet, ook in de komende weken en maanden. De kern van de zaak is echter dat de aard van de door externe factoren ontstane problematiek, ons uitnodigt, ons aanspoort tot tempo en een stevige aanpak. Wat ons betreft is die aanpak symmetrisch, dus zowel een aanpak van de economie en werkgelegenheid – met daarin als centraal element het instrument van de loonkostenmatiging – als van het budget. Ik veroorloof mij de opmerking dat ik soms de indruk heb dat er met veel stemverheffing wordt gesproken over de mate waarin de opgetreden problematiek aanleiding geeft tot budgettaire maatregelen, maar dat er tegelijkertijd een soort stemming leeft van "ach, het is wel erg, maar zo erg is het nu ook weer niet". Volgens die stemming is er nog geen rampzalige situatie aan de orde in de economie, in de ontwikkeling van de werkgelegenheid en ook in de mate waarin men zich op

het decentrale niveau moeten aanpassen aan de veranderingen. Dat komt misschien omdat de doorwerking in onze economie nog onvoldoende zichtbaar is. Ik zou er dus voor willen pleiten dat wij proberen, ook in het verkeer tussen Kamer en regering, hier een stevige mate van symmetrie te betrachten.

Voorzitter! Dan kom ik bij de vraag die onder anderen door de heer Van Mierlo is gesteld, namelijk waarom er nog niet een op alle onderdelen ingevuld en uitgewerkt pakket is, terwijl de dreiging al zo lang bekend was. Ik heb zojuist al gesproken over de aanleidingen voor de verslechteringen in de omstandigheden. Daarin ligt natuurlijk een reden voor het tempo en tegelijkertijd ook een reden waarom je nu een bepaald tijdpad moet nemen voor het invullen van de oplossingen. Wij hebben om een aantal redenen gekozen voor het tempo, in de eerste plaats vanuit de wetenschap dat het planbureau eind oktober/begin november zijn doorrekeningen en actualisaties zou maken en wij niet al te veel tijd wilden laten heengaan over het afronden van de actualisaties en vervolgens een goede rapportage aan en een beleidsdiscussie in de Kamer over de consequenties op hoofdlijnen die daaraan zouden moeten worden verbonden. Er lag ook een zekere druk in de tijd op dat proces vanuit de relatie met het sociaal overleg. Het was ten tijde van de algemene beschouwingen al bekend dat de sociale partners er ook belang aan hechtten, gelet op de tijd die zij nodig hebben voor het voorbereiden van hun arbeidsvoorwaardenpakketten en arbeidsvoorwaardenonderhandelingen, om toch uiterlijk eind oktober/begin november met ons geconcentreerd te kunnen spreken over deze problematiek.

Dat is dan ook de reden, voorzitter, waarom er in een hoog tempo is gewerkt aan een beleidsbrief en waarom de beleidsbrief de informatie geeft die hij bevat. Vanuit de kaders die daarin zijn aangegeven – ik kom daar straks nader over te spreken –, gaan wij vervolgens invulling geven, in de vorm van nadere voorstellen, aan onderdelen van dat pakket.

De analyses die op grond van de CPB-stukken worden gemaakt, leiden tot geen andere conclusie dan dat er bij een scenario van gelijkblijvende

inkomens – dat ons voorkeursscenario was en blijft – sprake zou zijn van een budgettaire problematiek in 1993 van om en nabij de 3 mld. U hebt in de stukken kunnen lezen, voorzitter, dat wij daar een bedrag van aftrekken als gevolg van enigszins meevallende ramingen van de WIR-uitgaven en een paar andere kleinere posten. Er komt dan 0,25 mld. bij als gevolg van het fiscale dossier; ook daar kom ik straks nog even apart over te spreken. Maar dat is de budgettaire problematiek bij de variant van de gelijkblijvende inkomens, nominaal, over het hele jaar. Omdat dat in de sfeer van de sociaal-economische politiek en de bijbehorende loonkostenmatiging onze voorkeursvariant was, hebben wij in de voorlopige berekening van de budgettaire problemen ook de vergelijkbare schadepost voor het budget meegenomen.

De heer Bolkestein zei in het begin van zijn betoog vanmorgen, naar ik meen, dat het eventueel niet tot stand brengen van die lijn van de nominaal gelijkblijvende inkomens het draagvlak onder het budgettaire kader van deze beleidsbrief zou wegslaan. Ik dacht dat de heer De Vries al duidelijk heeft aangegeven, dat dit niet het geval is en dat het zelfs zo zou zijn, dat het niet nominaal bevrozen van de inkomens op de korte termijn tot een zeker budgettair voordeel zou leiden. Maar ik heb ook bij andere gelegenheden al gezegd dat ik een dergelijk budgettair voordeel niet zou verlangen, omdat ik voor de korte en zeker voor de langere termijn het effect van een volgehouden inkomensmatiging – en daardoor weer herstel van concurrentie en werkgelegenheid – veel gunstiger voor ons land vind dan om te verlangen dat schijnvoordeel op de korte termijn budgettair te zien.

Voorzitter! Over het fiscale gedeelte maak ik nu alvast een paar opmerkingen. In de eerste plaats zou ik graag onmiddellijk, zo zeg ik aan het adres van de heer Schutte – maar ik richt mij in dezen ook tot de Kamer – de gedachte willen wegnemen dat in de brief van 7 november beoogd zou zijn een kritische opmerking te maken in de richting van de Kamer rondom het tempo van behandeling van de fiscale dossiers. Als die indruk is gewekt, betreurt ik dat en wil ik graag

die suggestie hierbij wegnemen. Het is onze bedoeling geweest om een waarschuwing uit te spreken. Dat is een waarschuwing aan allen die het betreft, niet in de laatste plaats aan onszelf, dat er bij een misschien door allerlei omstandigheden veroorzaakt tempoverlies ernstige budgettaire risico's zijn. Tempoverlies kan al ontstaan door een laat moment van indiening van een wetsvoorstel. Het kan ontstaan door tussentijdse onduidelijkheden. Het kan ontstaan door politieke of andersoortige beleidsmatige complicaties die optreden. Maar ik heb meer dan gemiddelde zorgen, dat geheel beziende, over verschillende onderdelen van het fiscale dossier. Ik kijk uiteraard ook naar de klok, als het gaat om de tijdstippen waarop de Eerste Kamer uiterlijk de wetsontwerpen in haar bezit moet hebben, wil er nog een zodanig tempo van behandeling in de Eerste Kamer mogelijk zijn, dat vóór 1 januari plaatsing van de wetsontwerpen in het Staatsblad mogelijk is. Hier ligt een kwestie waaraan naar mijn mening, luisterend ook naar de staatssecretaris en naar de adviseurs op Financiën en elders, beter aandacht kan worden geschonken in de brief dan dat het als het ware zo onder de korenmaat blijft.

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! Is het ook niet zo dat, nu een aantal fiscale wetsvoorstellen niet per 1 januari in werking zal kunnen treden, daardoor, achteraf misschien financieel gelukkig, een wat beter financieel plaatje uit een oogpunt van koopkracht tot stand komt? Is dat geen factor die de regering graag meegenomen heeft in het geheel?

Minister **Kok**: Voorzitter! Ik sprak nu alleen nog maar over de wetsontwerpen waarvan het wel de bedoeling is dat zij op 1 januari in het Staatsblad staan, en die een budgettair probleem zouden veroorzaken, als dat niet zou gebeuren. Iets anders is dat wij in onze analyse een, naar ik meen, drietal onderwerpen hebben moeten onderscheiden, waarvan wij hebben gezegd: daarvan moeten wij óf al de schade opnemen, óf vaststellen dat er een bepaalde beleidsdaad nodig is. Een zo'n onderwerp betreft de kwestie van de houderschapsbelasting. De praktijk is dat de realisatie per 1

januari 1993 al niet meer kan. Hoe langer je dat voor jezelf of voor anderen verscholen houdt, des te groter is de schrik als je het budgettaire probleem tegenkomt. Per saldo is dat een probleem, zoals in de brief is beschreven, van 30 mln.

Het tweede punt is de verbreding van de milieugrondslag: water en afvalstoffen. Wij hebben ons daar sterk laten leiden door de ambtelijke adviezen naar aanleiding van de schriftelijke ronde uit de Kamer waarin een buitengewoon groot aantal grondige, zeer ingrijpende vragen aan de orde is gesteld. Dit is werkelijk geen technocratische reactie, want ik heb het politiek en beleidsmatig goed bekeken. In overleg met de collega van VROM en met de staatssecretaris heb ik de conclusie moeten trekken dat het redelijkerwijze niet meer mogelijk is om het door ons in een zodanig tempo te behandelen, wetende dat de Eerste Kamer daar nog op volgt, dat het verantwoord is om te prikken op 1 januari 1993. Je moet dan je knopen tellen en besluiten dat je daar nog een kwartaal langer de tijd voor moet nemen. Uiteraard moet je daar de financiële consequenties aan verbinden en dat heeft in dit geval zeker effect op de koopkracht en daarmee een uitkomst in het hele financiële plaatje. Wat mij betreft, gebeurt het echt in die volgorde.

Het laatste punt, waarop ik niet al te zeer in detail wil doorgaan, is het omstreden onderdeel van de grijze kentekens binnen het veel grotere wetsvoorstel BPM waarmee een heel groot budgettair belang in het geding is. Daarover zijn de staatssecretaris en ik tot de conclusie gekomen dat het beter zou zijn om dit element nu even uit het wetsvoorstel te nemen met de bedoeling om snel met een aangepast voorstel te komen, zodat we de hoofdzaak van het wetsvoorstel wellicht wel op tijd zouden kunnen behandelen en tegelijkertijd het andere deel met enige vertraging ook tot realisatie zouden kunnen brengen.

De heer **Schutte** (GPV): Maar het effect op de koopkracht van het geheel van deze vertragingen speelt geen rol in het totale plaatje van het kabinet? U zegt niet: we kunnen als we uitgaan van nominaal gelijke lonen toch per saldo positief

uitkomen voor de doorsneeburger?

Minister **Kok**: In de rekenom hebben we het natuurlijk niet genegeerd. Omdat je er ruimte voor moet maken in je budgettaire plan hebben wij het noch budgettair genegeerd, noch in de globale berekening van de collectieve lastendruk, zoals die er voor volgend jaar lijkt uit te zien. We hebben het ook niet genegeerd in het koopkrachtbeeld maar dat is een marginale factor. We hebben het werkelijk in deze context bekeken.

Voorzitter! Ik blijf nog even bij het fiscale deel. De heer Van Mierlo heeft gevraagd of het kabinet ook nog lastenverlichting heeft overwogen, bijvoorbeeld ten behoeve van de werkgelegenheid en ten koste van het financieringstekort. Wij hebben niet de indruk dat er op dit moment, gegeven alle problemen waarvoor wij staan, ruimte is voor additionele lastenverlichting. Ook in antwoord op een vraag van de heer Brinkman over zaken in verband met het arbeidskostenforfait, kunnen wij, zoals wij al in de brief hebben aangegeven, niet uitsluiten dat er later in 1993 ruimte voor een nadere afweging zou kunnen zijn. Op dit ogenblik hebben wij wel die afweging gemaakt maar niet een conclusie in die richting getrokken. Het komt mij voor, dat de grotere onzekerheden over de vraag of de loonmatiging wel zou corresponderen met ons voorkeursmodel, namelijk gelijkblijvende inkomens, niet bepaald tot verdere ondersteunende lastenverlichting naar de ene of naar de andere kant uitnodigt. Als er niet gematigd wordt in een omvang die wij eigenlijk zouden willen, dan is de koopkracht voor heel wat mensen gunstiger dan feitelijk nodig zou zijn. Voor zover dat door CAO-verbeteringen wordt veroorzaakt, betalen werkgevers ook iets meer dan eigenlijk verantwoord is. Zowel naar de ene als naar de andere kant is er weinig aanleiding om dat met lastenverlichting te premiëren.

De heer **Van Mierlo** (D66): Maar het zou algemeen conditionerend kunnen werken ten behoeve van het decentraal overleg. Als je het na het overleg doet in 1993 dan heeft het niet zoveel effect meer. Je moet je dus afvragen of je het, als je het in

1993 doet, niet voor het decentraal overleg begint, moet doen.

Minister **Kok**: Neen, die keuze hebben wij feitelijk gemaakt op het ogenblik dat wij de inzet naar het centraal overleg hebben gekozen. Wij hebben onze Miljoenennota gemaakt en dat is toch een combinatie geworden van een sluitend budgettair geheel en een beeld van de belasting- en premie-ontwikkeling per 1 januari. Ik wissel in dit verband op de cijfers in een van de bijlagen bij de brief. Zoals in de afspraken tussen werkgevers en werknemers nog eens is vastgelegd, is er sprake van een positief effect op het netto besteedbaar inkomen van december 1992 of januari 1993. Dan houdt het ook een keer op. De allereerste vraag is of men bereid is om dat voordeel, dat in ieder geval voor iedereen optreedt, ook in zijn bruto loonstijging te vertalen en wel zodanig, dat het een bijdrage levert tot matiging. Als dat al zo moeilijk is vanwege de ingewikkeldheden in onze overleconomie en de decentrale verantwoordelijkheden die daarbij gelden, dan houdt de hoeveelheid smeermiddelen toch een keer op. Het moet allemaal wel betaald worden.

De heer **Van Mierlo** (D66): Het ziet er dus naar uit, dat na het decentraal overleg de loonstijging wat hoger zal zijn dan de regering bedoelde als uitgangspunt te nemen voor het centraal overleg.

Minister **Kok**: Ik hoop het niet!

De heer **Van Mierlo** (D66): Maar het feit dat het zo loopt zoals het loopt, doet vermoeden dat het wat hoger zal zijn. Dat risico van die loonstijging maak je toch kleiner door het koopkrachteffect in de lastenverlichting toe te bedelen? Dan lever je met die lastenverlichting toch rechtstreeks een bijdrage aan de werkgelegenheid? Kijk, u hebt zelf een keer dat risico genomen bij de BTW-verlaging. Dat was ook een conditionering ten behoeve van de koopkracht en de inflatie. Dat is overigens een niet zo'n gelukkige beslissing, dat blijkt nu wel, want het geld is voor een deel weg. Het heeft in ieder geval niet het beoogde effect. Maar de gedachte erachter was juist: je conditioneert. Waarom

zou je dat nu niet doen, vooral als je het niet voor uitgesloten houdt dat je het in 1993 op een bepaald moment toch gaat doen. Doet u het niet omdat u de ruimte niet ziet of doet u het niet, omdat u het op dit moment niet gewent zou vinden ook al had u de ruimte?

Minister Kok: Nu hebt u wel heel veel gevraagd, wel zo'n tien punten. Ik zal er een enkele opmerkingen uitpikken. In de eerste plaats vind ik het wat merkwaardig om u te horen spreken over de BTW-verlaging, want het is mij niet onbekend dat uw voorkeur zou zijn uitgegaan naar een andere vorm van lastenverlichting. U had wel degelijk voorkeur voor die lastenverlichting. Als u van het een zou zeggen, dat het zonde van het geld is, moet u dat ook van het andere vinden, namelijk van uw eigen alternatief. Dan is het merkwaardig om vanuit die redenering de conclusie te trekken om meer van hetzelfde te doen wat eigenlijk verkeerd was!

De heer **Van Mierlo** (D66): Ik geef toe, dat het een beetje een achterhaald dispuut is, omdat die lagere inflatie ertussen is gekomen. Menigeen heeft er toch spijt van gehad dat toen die keuze gemaakt is, maar op dit moment zou er misschien meer dan een paar maanden geleden aanleiding zijn voor lastenverlichting.

Minister Kok: Ik moet u echt zeggen, dat ik het daarmee wezenlijk oneens ben, ook na de ervaringen van de afgelopen weken en dagen. Wat betreft het nu verder toepassen van het medicijn lastenverlichting om daarmee een bereidheid tot verdergaande inkomensmatiging te kopen, zie ik absoluut niet hoe we dat binnen de beperkte budgettaire ruimte zouden kunnen vinden. Wij komen daar nog over te spreken, evenals over de mate waarin structureel moet worden omgebogen en wat er vervolgens toch weer buiten schot moeten blijven. Bovendien bereiken wij op enig moment een grens, ook in de houding van de sociale partners. Dat geldt ook ten aanzien van het ruw vertalen van bepaalde aanbevelingen naar de eigen achterban en de eigen decentrale, in de ondernemingen en bedrijfstakken hoofverantwoorde-

lijke onderhandelaars. Als het heel moeilijk is om een bepaald cijfer in zo'n aanbeveling te krijgen, omdat je wel heel veel zorgen kunt hebben over de stand van zaken van de economie maar toch eigenlijk met die decentrale verantwoordelijken heden niet al te zeer mag doorgeven, is het wel prettig om de lastenverlichting te incasseren zonder dat dit doorwerkt, ook naar de werking waar je dan volstrekt van afhankelijk blijft maar waar je geen enkel middel tussen hebt.

De heer Van Mierlo zegt dat de kans nu toch niet gering is dat de loonontwikkeling omvangrijker zal zijn dan het kabinet wenst. Er is natuurlijk niet zoveel voor nodig om dat risico te lopen; daar ben ik het mee eens. Dat lokken wij met het type uitspraken dat wij zelf doen, ook u als kamerlid, wel een beetje uit. Ik ben stomverbaasd door de manier waarop u zich uitlaat over de G en G-sector, ook zojuist in de discussie met de heer De Vries. Als iedereen in Nederland er geen cent slechter van wordt, als het voordeel van een lagere inflatie en van lagere belastingen en premies per 1 januari wordt vertaald in een lagere loonstijging in 1993, dan ontgaat het mij ten enen male waarom dat voor zo'n belangrijke sector – natuurlijk, ook daar heeft men de eigen verantwoordelijkheid; wij kunnen dat niet opleggen of afdwingen – niet naar evenredigheid zou kunnen gelden. Ik hoorde u toch zeggen dat er heel goede en respectabele redenen kunnen zijn om dat juist daar niet te doen. Dan help je wel een loonontwikkeling te bevorderen die per saldo ongewenst is, ook voor die sector zelf.

De heer **Van Mierlo** (D66): Over het algemeen heb ik erg veel begrip voor terughoudendheid met dit soort uitspraken, maar ik vraag aandacht voor de bijzondere omstandigheden waarin die sector zich bevindt ten opzichte van andere. De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid vindt dat de stijging in de CAO daar iets te ver is doorgelopen, maar iedereen weet dat daar een situatie dreigt die volautomatisch voortvloeit uit onder andere de onaantrekkelijke salariering.

Minister Kok: Ik neem nu de CAO die eerder dit jaar is afgesloten voor

een periode van twee jaar. Ik doe daar met geen enkele uitspraak iets aan af. Die CAO ligt er nu. Er ligt nu dus een afspraak, ondertekend en wel, dat de lonen daar met X procent zullen stijgen, zoals er ook in andere tweejarige contracten afspraken liggen dat de lonen daar met X procent zullen stijgen. Als het voor honderdduizenden werknemers en werknemsters in Nederland verantwoord is om, zonder dat zij er een cent slechter van worden, hun feitelijke loonstijging in 1993 aan te passen aan de lagere inflatie en aan het feit dat belastingen en premies per 1 januari omlaag gaan, waarom zou dat dan voor alle andere werknemers in Nederland wel moeten gelden en niet voor de werknemers in de G en G-sector?

De heer **Van Mierlo** (D66): Ik zoek meer een parallel met de situatie in het onderwijs dan met die andere groepen, omdat ook daar sprake is van een speciale omstandigheid.

Minister Kok: Voorzitter! De heer Van Mierlo maakt hier toch echt een denkfout. Over het onderwijs komen wij nog te spreken. Daar gaat het om de vraag hoe je in een pakket van geven en nemen – de wachtgelden zitten daar ook in – iets kunt doen om vanaf nu een verbetering te brengen in een bepaalde situatie en knelpunten weg te nemen. In de G en G-sector is, mede in aanmerking nemend de bijzondere omstandigheden die in een sector golden, een CAO tot stand gebracht die zeker niet aan de geringe kant is. Ik bepleit hier op geen enkele manier een eenzijdige maatregel die juist ten koste van de werknemers in de G en G-sector zou gaan. Maar als nu voor alle werknemers in het bedrijfsleven, de G en G-sector en waar dan ook kan gelden dat de prijzen lager worden dan wij eerder dachten, dat de belastingen en premies ook een koopkrachtoordeel opleveren waardoor er een lagere bruto stijging kan zijn dan eerst nodig werd geacht, wat doe je dan verkeerd als je van de werknemers in die sector precies hetzelfde vraagt wat je van iedereen vraagt? De heer Van Mierlo zegt: dat mogen wij eigenlijk niet vragen; geef maar een blijvend extra voordeel. Hij draagt dan bij aan een inkomensontwikkeling die fors aan de maat is, wat mij betreft te fors.

Als hij dan nog eens zegt dat er aan lastenverlichting moet worden gedaan, dan ben ik echt de draad kwijt.

De heer **Van Mierlo** (D66): Dat hebben wij gehad. Daar was u niet voor. Toen kwam u terug op mijn opvatting over de G en G-sector. Dan moet u niet opnieuw beginnen over die lastenverlichting. Voor de G en G-sector is een speciale inhaalmanoeuvre verwerkt in de CAO. De vraag is of wij afzien van die inhaalmanoeuvre.

Minister **Kok**: Neen, dat doen wij niet. Ook in mijn pleidooi wordt die inhaalmanoeuvre niet ongedaan gemaakt. Alleen neem je zowel bij hen als bij anderen het extraatje weg dat als gevolg van de lagere prijzen en de verbetering in de sfeer van belastingen en premies ontstaat. De inhaalmanoeuvre blijft dan ook relatief gezien volstrekt intact.

Voorzitter! Ik keer terug naar de budgettaire problematiek. Ik heb net voor een flink deel buiten mijn terrein geopereerd, maar kom nu op de problematiek voor 1993 en de doorwerking daarvan in 1994. De problematiek voor 1993 becijferen wij, zoals in de brief is aangegeven, op om en nabij 2,75 mld. Dit loopt op basis van de voorlopige doorkijk van het CPB door naar ongeveer 6 mld. in 1994. Het is dus helder dat het probleem voor 1993 niet eenmalig is, maar dat die problematiek zelfs in omvang oploopt. De problematiek wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door conjunctureel bepaalde factoren. De cijfers zijn genoemd, ook vandaag in dit debat. In 1992 en 1993 is er sprake van 0,4% en 0,7% groei. Er vallen belastingopbrengsten weg. En het wegvalen van belastingopbrengsten heeft ook in 1994 nog invloed. Daar komt nog bij dat het effect op de rijksbegroting van de pendang van de sterkere gulden, namelijk de lagere rentelasten, slechts vertraagd tot stand komt. Van 1993 op 1994 zullen de tegenvallende belastingopbrengsten dus doorwerken, ondanks het voor dan wel weer veronderstelde economische herstel. Ook zullen de lagere rentelasten die met de opwaardering van de gulden verband houden, dan nog niet volledig tot wasdom zijn gekomen.

Een en ander leidt tot een analyse. Daarbij is een aantal vragen aan de orde. De vraag of die grote additionele problematiek voor het kabinet aanleiding is om het tijdspad voor de reductie van het financieringstekort los te laten, is door het kabinet met neen beantwoord. Het is niet verstandig om dat te doen, zeker niet zolang wij bezig zijn met de realisatie van de EMU-norm. Voorts is het de vraag hoe wij, als wij het tijdspad willen blijven volgen, dan invulling moeten geven aan een pakket maatregelen dat erop gericht is om in 1993 en 1994 tot de taakstellingen te komen die wij onszelf hebben opgelegd. Bij het beantwoorden van die vraag is een analyse van de aard van de problematiek en van de relatie tussen de conjuncturele situatie en een bepaald begrotingsbeleid relevant. Wij hebben geprobeerd die analyse te maken. De Kamer heeft daar het een en ander van teruggezien in de brief. Ik zal de eerste zijn om hier uit te spreken dat het niet wel doenlijk is om op een trefzekere, eenduidige en niet-arbitraire manier met een rekensom te komen en te zeggen: wij hebben dit precies wetenschappelijk geanalyseerd; percentage X van de problematiek is van incidentele aard; vanwege de doorwerking naar de conjunctuur en de werkgelegenheid is het van belang om met percentage X of Y incidentele of structurele maatregelen toe te passen. Als ik hier dus de suggestie zou gaan wekken dat wij dit grondig, volstrekt objectief en niet-arbitrair hebben bestudeerd en ingevuld, dan zou ik jokken.

Ik wil echter wel staande houden dat de conclusie van het kabinet dat het verantwoord is om hier een fifty/fifty-benadering te kiezen, globaal gesproken wel een zekere onderbouwing heeft. Als wij kijken naar de bedragen van een kleine 3 mld. volgend jaar en zo'n 6 mld. in 1994, is het niet zo moeilijk om bijvoorbeeld het effect van de nog achterblijvende belastingopbrengsten te kwantificeren. Dat zien wij volgend jaar direct in de begroting. Het CPB heeft ook die kwantificering gegeven in de voorlopige doorkijk naar 1994. Verder kunnen wij globaal kwantificeren de oploop of eigenlijk de daling van de rentelasten. De dalende rentelasten dragen in toevallende mate bij aan het oplossen

van een deel van de financieringsproblematiek. Die beide factoren samen kunnen gemakkelijk tot de conclusie leiden dat zo'n ruwweg half/half-benadering verantwoord is, te meer omdat we de indruk hebben dat wij daarmee, met zo'n formule, ook een bijdrage leveren aan het waar het kan in een behoorlijke mate ontzien van de werkgelegenheid en de werking van de economie bij de omvang en de toepassing van de bezuinigingsmaatregelen. Dat ligt voor. We zullen vanuit dat uitgangspunt in de komende weken in het kabinet invulling gaan geven aan een program dat uit een paar onderdelen bestaat.

Ik wil nog twee opmerkingen maken over de 50/50-benadering. Als we die in 1993 en in 1994 zouden toepassen, wat de voorkeur van het kabinet heeft, maken we ons niet schuldig aan een omvang, incidenteel, die als percentage van het nationaal inkomen groter is dan datgene wat in de begrotingen 1990 en 1991 incidenteel was. We spreken dan over de eerste anderhalf jaar van het nieuwe kabinet. Als we voor ongeveer de helft incidenteel en de helft structureel zouden invullen aan maatregelen, voldoen we met ons financieringstekort 1994 plus de niet-structureel gedekte uitgaven, nog aan de EMU-norm voor 1994, die immers gebaseerd is op 3% van het BBP. Ook dat is voor degenen die steeds ook Europa hier nauw bij willen betrekken, iets van betekenis, om in de gaten te houden.

De heer **Schutte** (GPV): Ik wil nog iets weten over de 50/50-benadering. Begrijp ik het goed uit de beleidsbrief dat de kans bestaat dat die 50/50 zeker in 1993 nog wat door zal kunnen slaan naar meer dan 50 incidenteel, minder dan 50 structureel, in verband met de uitspraak in de brief dat het deels met incidentele maatregelen beleggen in de uitgaafsfeer van de 1,4 mld. in 1993 denkbaar is, mits het in 1994 dan maar wel structureel wordt? Is het inderdaad denkbaar, misschien zelfs verwachtbaar, dat in 1993 op een hoger percentage incidenteel wordt uitgekomen dan 50%?

Minister **Kok**: Het is misschien goed dat ik even aansluit bij de vragen die verschillende afgevaardigden in de

eerste termijn aan mij hebben gesteld over de relatie tussen de 1,5 mld. uit 1994 en het karakter van de maatregelen die dan in 1993 daaraan voorafgaan. De invulling in 1993 zal steeds moeten plaatsvinden in het perspectief van een structurele invulling van 1994 en volgende jaren. Met inachtneming van de sleutel hebben we een bepaalde taakstelling voor departementen, die moeten een bepaald bedrag in 1994 invullen, en die zullen nu al in de komende weken moeten aangeven, met welke structurele maatregelen dat bedrag voor 1994 wordt gerealiseerd. Het kan zijn dat men bij de invulling van die taakstelling voor 1994 tegen bepaalde grenzen oploopt; dat kunnen ook grenzen zijn die verband houden met juridische overwegingen, met overwegingen van bestuurlijke aard. Sommige structurele maatregelen zullen, vanwege het al dichtbij zijnde jaar 1993 en bepaalde toezeggingen die zijn gedaan, commiteringen die zijn aangegeven, wettelijke verplichtingen die gelden, niet meer volledig in 1993 ook al structureel kunnen zijn. Wat dan in 1993 kan gebeuren, is dat het wordt aangevuld met incidentele maatregelen, maar dat doet dus niets af aan het structurele 1,5 mld.-kader 1994. In die volgorde en in die context zullen de ombuigingen ook worden beoordeeld en gepresenteerd.

De heer **Schutte** (GPV): Zo had ik het ook begrepen, maar dat betekent dus inderdaad dat in 1993 men op een hoger percentage dan 50 kan uitkomen. Daar past waarschijnlijk ook in de suggestie die gisteren in een ander verband achter de regeringstafel is geuit, dat je het bijvoorbeeld in 1993 oplost met een andere wijze van afschrijving.

Minister **Kok**: Ik wil daar uiteraard nu niet op ingaan, maar dat zal dan wel steeds zijn vertrekpunt moeten vinden bij de analyse die betrekking heeft op de wijze, waarop de structurele invulling 1994 vorm heeft, en wat dat dan terugredenerend voor het 1993-pakket betekent.

De heer **Brinkman** (CDA): Voorzitter! Mag ik het zo begrijpen, dat wij op 23 november of enkele dagen daarna...

Minister **Kok**: In die week.

De heer **Brinkman** (CDA): ...hier voorstellen krijgen van de onderscheiden ministers, waarin zij aangeven welke maatregelen zij denken te nemen ter invulling van hun structurele taakstelling – dat moeten wij dus niet later horen – dat zij daarbij een eerste schatting aangeven van het tijdspad dat zij nodig hebben ter uitvoering van die maatregelen en dat zij, voor zover zij constateren dat zij een enkele maand in 1993 nodig hebben om bestuurlijk en juridisch te procederen, daarvoor aanvullend incidentele maatregelen aangeven? Het kan niet zo zijn, dat er bijvoorbeeld wordt gezegd: Wij komen op 23 november of omstreeks die tijd met een bepaald voorstel om wat te schuiven met leenfaciliteiten of dergelijke gedachten en u hoort, als het kabinet aan het eind van de rit zit, hoe wij 1994 gaan invullen. Dat lijkt mij eerlijk gezegd niet de methodiek, die ik uit de opmerkingen van de minister van Financiën meen te moeten opmaken.

Minister **Kok**: Voorzitter! Het is altijd verleidelijk, in te gaan op wat er allemaal niet mag. Ik doe dat niet, want dat zal ik nog vaak genoeg moeten beoordelen de komende weken. Laat ik maar zeggen hoe het zal zijn, namelijk het binnen dat pakket van 2,75 mld., met de sleutel die daarvoor is gekozen, aangeven van een structurele invulling aan het eigen deel, met de bedoeling om dat structurele deel uiterlijk in 1994 te bereiken. Naar de mate waarin dat in 1993 nog niet of niet volledig mogelijk is, is het toegestaan om additionele voorstellen te doen van meer incidentele aard. Soms kan het zo zijn, zoals de heer Brinkman aangeeft, dat een bepaalde maatregel pas voor het hele jaar 1994 kan gelden, maar nog maar voor een beperkt deel van 1993. Ik kan mij ook nog andere complicaties voorstellen, maar dat hangt heel erg af van het type maatregel per departement of per onderdeel van het departement. Daarbij kun je niet alleen een aanloopprobleem hebben, maar misschien zelfs een realisatieprobleem waar het gaat om bepaalde maatregelen die wellicht helemaal niet meer in 1993 kunnen, maar wel in het jaar daarna. In de

tussentijd zul je dan voor een andere invulling moeten zorgen.

De heer **Brinkman** (CDA): Dat begrijp ik. Het gaat mij er niet om, op alle denkbare implicaties in te gaan. Waar ik en de fractie graag verschoond van zouden willen blijven, is de volgende redenering van bewindslieden: Wij hebben het hele jaar 1993 nodig en omdat wij zoveel leeuwen en beren op de weg zien met betrekking tot allerlei structurele taakstellingen, hoort u in het jaar 1994, dat wil dus zeggen op Prinsjesdag 1993, hoe wij over 1994 denken. Dat moet ik uitgesloten achten.

Minister **Kok**: De Kamer moet, zoals zij oordeelt over de nota's van wijziging, inderdaad het structurele karakter van de maatregelen die op dit deel betrekking hebben, beoordelen. Daarbij zal de Kamer tevens beoordelen of, gelet op een aantal afwegingen dat is gemaakt, ook het pakket 1993 dat daaruit voortvloeit voldoende aanvaardbaar en sluitend is.

De heer **Brinkman** (CDA): De minister had het zojuist ook even over 1994. Hij is, tenzij hij nog van plan is om erop in te gaan, heen gegaan langs mijn opmerkingen namens de fractie, dat wij over 1994 nog geen oordeel willen geven, omdat wij eerst de verkenning van het CPB willen zien. Die komt in januari of februari. Ik hoop dat de minister wil respecteren, dat wij ook geen oordeel geven over de 50/50-verdeling die hij meldde. Het zou kunnen zijn – dat hoop ik niet – dat voor langere termijn, dus voor 1994 en volgende jaren, het CPB met sombere vooruitzichten komt, die bijvoorbeeld aangeven dat het bedrag van 5 mld. à 6 mld. aan problemen, dat nu na voorlopige schatting resteert, voor langere jaren resteert. Dat zou een argument kunnen zijn om het structurele deel in die 5 mld. à 6 mld. te vergroten. Ik geef daar nu geen eendoordeel over, maar ik behoud mij het recht voor om daarop terug te komen, als wij in het zeer vroege voorjaar met elkaar nader over spreken.

Minister **Kok**: Daar ontmoeten de CDA-fractie en het kabinet elkaar. Om dezelfde reden zeggen wij

namelijk: Laten wij het restant na de 1,5 mld. en de temporisering van bepaalde uitgaven die een eenmalig effect hebben, de restantproblematiek 1993, ook maar bij de begrotingsvoorbereiding 1994 betrekken, dus in dat vroege voorjaar. De kalender is wel belangrijk, maar het is ook belangrijk wat er op een bepaalde dag beschikbaar is aan materiaal. Het moment waarop wij een nieuw centraal economisch plan, maar ook een middellange-termijnprojectie van het planbureau hebben, is heel belangrijk. Dat zou kunnen samenlopen met de voorbereiding van het middellange-termijnadvies van de SER, dat in vervolg op dat belangrijke advies dat volgende week in de SER wordt vastgesteld, ook een beetje de meer gekwantificeerde kaders gaat aangeven van de richting waarin de sociale partners en kroonleden denken. Dat is een heel belangrijke bouwsteen.

Vervolgens moeten wij de einduitkomsten kennen van de begroting voor 1992. Daar is ook nog naar gevraagd. In hoeverre kan dat elkaar beïnvloeden? Ik maak daar straks nog een enkele opmerking over. Dat betekent dat wij eind februari de februarinota beschikbaar moeten hebben. Ergens in de eerste maanden van het jaar zullen wij nieuw inzicht hebben in het antwoord op de vraag hoe het nu gaat na de periode van reflectie, nadenken, bezinning en misschien ook van beginnende onderhandelingen op het front van de sociale partners. Als het zo is als de heer Brinkman zoëven veronderstelde – het beeld van de economische problematiek wordt misschien wat grimmiger en somberder – is het niet merkwaardig, indien dat ook nog enige invloed heeft op de wijze waarop mensen in het bedrijfsleven met elkaar omgaan. Ik doel hierbij zowel op de mensen die wat vragen als op de mensen die wat geven; je hoeft immers niet per se te geven. Al die zaken bij elkaar brengend, kan ik mij dus goed voorstellen – en dat staat het kabinet voor ogen – dat het afronden van de totale problematiek voor 1993 en het voorbereiden van het begrotingskader 1994, dus de kaderbrief en de enigszins vervroegde voorjaarsnota, pakweg in maart in elkaar worden geschoven. Dat lijkt mij een redelijk tijdschema.

Ik begrijp dat de fractie van het

CDA zich in het licht van de alsdan te maken analyse van de problematiek 1994 het recht voorbehoudt, een eigen mening te hebben over de verdeling structureel/incidenteel. Ik meen dat het kabinet tegen die tijd ook zijn nadere afwegingen zal maken over de samenhang, ook tussen beleidsdoelstellingen: werkgelegenheid, tekortreductie, lastendruk, inkomensontwikkeling, enz. Het een kan toch niet los worden gezien van het ander.

De heer **Brinkman** (CDA): Ik ben het eens met de samenhang der dingen die de minister van Financiën schetst. Ik maak echter een kleine kanttekening bij die samenhang. Eerlijk gezegd, meen ik dat de eventuele overschotten van 1992 – let wel: eventuele – misschien al eerder aan de orde moeten komen. Het lijkt mij beter om in het kader van 1993 zo snel mogelijk tot volledige besluitvorming te komen en dat niet als een staartje met ons mee te blijven slepen op weg naar die waarschijnlijk toch al ingewikkelde bespreking in het vroege voorjaar over de maatregelen voor 1994 en volgende jaren. Deze opmerking kan de minister wellicht betrekken bij zijn overwegingen als hij straks in het kabinet de voorlopige rekening over 1992 opmaakt.

Dan ga ik nog in op de timing van de nadere besprekingen. Het gaat mij niet om het exact vaststellen van een week. Ik vraag echter wel aandacht voor het tempo van besluitvorming dat in Nederland gebruikelijk is als het om moeilijke zaken gaat. Bovendien gaan wij ons komend jaar voorbereiden op de verkiezingen. Als je pas in maart in het kabinet tot besluitvorming komt en hier pas in april/mei een discussie kunt voeren over de kaders en dan nog moet wachten op wetsvoorstellen en wat dies meer zij die dan gebruikelijkerwijs op z'n vroegst pas kort na de zomer hier aankomen, dan vrees ik dat wij met de feitelijke effectuering van een aantal van die voornemens – welke voornemens laat ik even in het midden – in het ongerede komen. En dat is in ieder geval niet wat wij willen. Dat is een van de overwegingen voor mijn pleidooi om dat moment van nadere afweging verder naar voren te halen. Nogmaals, ik wil het niet op de week nauwkeurig vaststellen. Als dat in

februari kan, heb ik dat toch liever.

Minister **Kok**: De heer Brinkman wil het niet op de week nauwkeurig vaststellen, maar kennelijk wel op de maand nauwkeurig.

Het komt in belangrijke mate toch wel aan op de beschikbaarheid van het materiaal dat je dan nodig hebt. Als dat mogelijk is, ben ik een groot voorstander van het geïntegreerd benaderen van de besluitvorming over de restantproblematiek 1993 en de contouren van de begroting 1994. Het is gebruikelijk om in het kabinet – er zijn geen precieze tijdtafels voor – grosso modo in begin maart met de kaderbrief, in dit geval de kaderbrief 1994, te beginnen. De Voorjaarsnota komt normaal gesproken iets later aan de orde. In een eerdere jaren is echter ook wel eens van een enigszins vervroegde Voorjaarsnota sprake geweest. De maartexercitie, de kaderbrief 1994 en het enigszins vervroegen van de Voorjaarsnota kan in elkaar worden gevlochten. Nogmaals, voor mij is een heel belangrijk draaipunt wanneer het CPB gereed is met een goede raming voor de middellange termijn. Daarnaast is er sowieso een relatie met het verloop van de onderhandelingen van de sociale partners. Zij zijn natuurlijk buitengewoon relevant, ook budgettair. Het zou mij niet verbazen als wij dan in de tweede helft van februari terecht komen. Dat moet ook worden voorbereid en besproken.

In 1992 zullen wij zonder meer bevorderen dat er een terughoudend kasbeleid wordt gevoerd, om te zorgen dat er in het lopende jaar enige onderuitputting wordt vastgehouden. De vraag of en in welke mate dit, als het lukt, kan dienen tot ontlasting van de problematiek van 1993, is afhankelijk van het beloop van het geheel van inkomsten en uitgaven in 1992. De vraag is of vastgehouden onderuitputting ruimte kan bieden om tot een beperking van het probleem 1993 te komen. Daarmee heb ik die vraag ook meteen van een antwoord voorzien.

Dit waren enkele opmerkingen over het eerste blok, het pakket van 1,5 mld. Voor de vragen die zijn gesteld over de daarbij gekozen sleutel verwijs ik naar het antwoord op vraag 48. De temporisering van een aantal uitgaven in 1993 betreft een post waarvoor geen structurele

doorwerking geldt. De flexibiliteit op de begroting is daarbij een van de graadmeters geweest. Aan het invullen van het een en ander gaat een algemene verplichtingenstop vooraf. Deze geldt zolang door departementen nog geen invulling is gegeven aan beide pakketten. Uit het tijdschema blijkt dat deze invulling op korte termijn is voorzien. Wij zullen de nota's van wijziging aan de Kamer voorleggen met het in de brief aan de Kamer opgenomen tijdschema.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Ik begrijp het verhaal van de minister over flexibiliteit. Het spoor inderdaad met het antwoord op vraag 48. De kolom van de verdeling van de 1,5 mld. over de departementen in bijlage 5 suggereert een zekere mate van nauwkeurigheid.

Minister **Kok**: Ja, die 1,5 mld. is ook heel nauwkeurig.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Dan moet er toch een beeld zijn van waaraan wordt gedacht? Er staat onder meer flexibiliteit, dus er zullen ook andere overwegingen zijn.

Minister **Kok**: Dat is een misverstand. Bij de vormgeving van het pakket temporisering uitgaven hebben wij de verschillende mogelijkheden op de diverse departementshoofdstukken tegen het licht gehouden om met een zekere flexibiliteit aan dat doel bij te dragen. Het eerste pakket, van 1,5 mld., is met inachtneming van de proportionele sleutel toegepast op de niet-loongevoelige uitgaven. Daar zit de volgende redenering achter. Het kabinet wil zoveel mogelijk bevorderen een inkomensontwikkeling die uitgaat van nominaal gelijkblijvende inkomens. Op de loongevoelige uitgaven van de departementen kun je moeilijk een sleutel loslaten, want dan zou je daar als het ware dubbel op korten. Wij hebben dus een sleutel toegepast op de resterende niet-loongevoelige uitgaven. Door het bijzondere karakter van de samenstelling van een begroting kan daarin een enkele uitzondering voorkomen. Grosso modo is daarbij een rechte lijn gevolgd.

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de voorzitter! De minister van

Financiën zegt dat de verdeling 50/50 tussen incidenteel en structureel voor het jaar 1994 onder andere is gebaseerd op meevallende rentelasten. Heb ik dat niet goed begrepen?

Minister **Kok**: Dat is onder andere gebaseerd op het feit dat het tempo waarin dat voordeel optreedt, zich vertraagd in de boeken laat zien. Als u morgen een hypotheek afsluit, hebt u het voordeel van een lagere rente, maar dat ziet u pas in het jaar $t + 1$ terug in de betalingen die u moet doen. Dat geldt voor ons ook. Wij kunnen nu goedkoper lenen en aflossen en plegen en daardoor voor een lager percentage gaan lenen. Die budgettaire voordelen treden met enige vertraging op. Hier ziet u eigenlijk het spiegelbeeld van de nog najlende belastingopbrengsten van de conjuncturele dip van 1992-1993. Zij leiden in 1994 nog tot belastingtegenvallers, ondanks het feit dat wij dan weer een beetje tegen de heuvel op hopen te gaan, als wij naar onze raadgevers van het CPB en dergelijke luisteren. Het spiegelbeeld van de sterke gulden is dus ook de lagere rente. Daarvan treden de budgettaire effecten ook vertraagd op. Beide factoren vormen dus een onderbouwing, naast het feit dat je in een moeilijk economisch en conjunctureel jaar vanuit de begroting sowieso niet te veel schade aan de economie zal willen toebrengen, om te zeggen: in 1994 is er wel degelijk een analyse mogelijk die in dat jaar pleit voor een dergelijke verdeling tussen incidenteel en structureel.

Voorzitter! De heer Brinkman heeft nog een vraag gesteld over de gevolgen van de verlaging van de prijsbijstelling. Zijn verzoek was of departementen die de prijsbijstelling hebben gebruikt voor de invulling van eerdere ombuigingstaakstellingen, dat ook straks bij hun nadere voorstellen zichtbaar willen maken in de vorm van eventuele aanvullende maatregelen.

Ik ga er zonder meer van uit dat de ministers bij hun nadere informatie aan de Kamer ook op dit punt niets achter zullen houden. Ik zal in ieder geval niets bevorderen wat ertoe leidt, dat er dingen achtergehouden worden. Ik wil er wel op wijzen dat de prijsbijstelling, die nu lager is door de lagere inflatie, op zichzelf niets aan de problematiek van departementen toevoegt of afdoet ten opzichte van de eerdere Miljoenennota. Het is wel waar dat departementen vaak een deel van die prijsbijstellingspot hebben gebruikt als een reserve van waaruit zij straks bepaalde ombuigingen zouden kunnen betalen. Als dan plotseling blijkt dat de inflatie lager wordt en je dus ook minder prijsbijstelling krijgt, dan is je reserve er niet meer en zul je met je water bij de dokter moeten komen als het gaat om de vraag: hoe ga je dat nu betalen?

Ik denk dat de heer Brinkman en ik elkaar op dit punt goed verstaan, alleen ik hoor ook nog wel eens, in Den Haag en elders, dat het feit dat de departementen nu minder prijsbijstelling krijgen, ook nog weer zo'n bittere bijdrage is aan het verdere ombuigen. Voor zover dit zo is, is dat hooguit een gevolg van het feit dat men dat potje, nog onbenoemd, voor andere dingen had bestemd.

Voorzitter! Ik kom te spreken over de verplichtingenstop. De heer Brinkman heeft ook het punt van de vacaturestop genoemd. Op de heel korte termijn waarvoor de verplichtingenstop geldt, zullen ook beperkingen gelden voor de mate waarin men verplichtingen kan aangaan bij het aannemen van nieuw personeel. Die beperkingen vloeien uit de verplichtingenstop voort.

De minister-president heeft vanmiddag de vragen van de heer Brinkman over de onderwijssalarissen beantwoord. Volgens mij is dat punt nu helder. Er is gisteren een raamovereenkomst gesloten die kan worden gezien als het voorportaal van een onderhandelingsproces. Collega Ritzen is er dus in geslaagd om de bonden van onderwijzend personeel nu zover te krijgen, dat de wachtgeldproblematiek in het kader van het totale dossier voluit bespreekbaar is. Hij is erin geslaagd, daarover in die raamovereenkomst een bepaalde overeenstemming te bereiken.

Ik kan de raamovereenkomst en de toelichting daarop niet anders zien dan zoals door de minister-president is beschreven in zijn antwoorden aan de Kamer. Wij gaan nu inderdaad aan het onderhandelen. Ik meen dat in het stuk zelf een tijdpad wordt uitgezet naar 1 februari 1993. Op 1 februari 1993 worden de lijnen van de verschillende onderdelen van dat dossier bij elkaar gebracht. Wat zijn

die onderdelen? Dat is allereerst de wijze waarop de knelpunten in het onderwijs worden weggenomen, deels in de salarissfeer en deels anderszins. Dat moet zoveel mogelijk selectief gebeuren en het moet gericht zijn op het wegnemen van knelpunten. Het andere onderdeel is de uitkomst van die "open en reële besprekingen" over de wachtgelden, die nu zullen plaatsvinden met de bonden.

De verplichtingenstop zal in ieder geval niet langer dan enkele weken duren. Het is slechts een algemene maatregel, vooruitlopend op de selectieve invulling per departement van de daar noodzakelijke ombuigingen. Zelfs al zou de verplichtingenstop langer duren, dan is het in mijn ogen heel duidelijk dat de raamovereenkomst op geen enkele wijze al het licht op groen zet voor het aangaan van een financiële verplichting, die als het ware nu tot een commitering en tot een uitbetaling zou leiden. Als straks omstreeks 1 februari de onderhandelingen zijn afgerond, komt de minister van O en W met voorstellen om de gemaakte afspraken in principe te effectueren. Dit is ook in de brief van de minister-president goed beschreven. Daarbij moeten wij de relatie tussen de stand van zaken in het loon- en inkomensbeleid, het overleg met de Stichting van de arbeid en het tijdpad goed in de gaten houden. Maar daar zijn wij zelf bij.

De heer **Brinkman** (CDA): Het is allemaal prachtig beschreven door de minister-president, want zowel de minister als de vraagsteller krijgt gelijk. Maar daarmee is het probleem niet opgelost. Ik heb bedoeld te constateren dat de minister nog voor een taakstelling staat van 454 mln. in 1993, wat in 1994 en volgende jaren oploopt tot 494 mln. met misschien een extra bedrag, indien die raamovereenkomst van kracht wordt. Dat komt bovenop wat nu wordt verondersteld. Ik laat die PM-post nu maar even buiten beschouwing.

De heer **Franssen** (VVD): En de HBO-gebouwen!

De heer **Brinkman** (CDA): Mijn vraagstelling was erop gericht, dat wij in de Kamer eerst het totaal aan

voorstellen van de minister en de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen wilden hebben. Daarbij behoudt onze fractie zich de vrijheid voor, de onderscheiden prioriteiten van de minister en de staatssecretaris aan een eigen oordeel te onderwerpen. Het gaat er niet om dat wij dan moeten horen dat een bepaald onderdeel van de begroting als het ware al buiten haken staat, omdat daar zoveel waarde aan wordt gehecht respectievelijk zoveel juristen aan te pas zijn gekomen dat de Kamer het nakijken heeft. Dat kunnen wij ons niet laten welgevalen. Ik had graag dat de regering had bevestigd, dat wij die vrijheid nog zouden hebben. Zodra de minister en de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen hun totaal aan voorstellen aan ons hebben voorgelegd, kunnen wij daarover van gedachten wisselen. Maar, eerlijk gezegd, heb ik in de fractie nog niet voldoende tevredenheid kunnen mobiliseren met het antwoord van de regering tot nu toe.

Minister **Kok**: Nu moet ik oppassen. Ik weet niet of ik veel tevredenheids-waarde toevoeg in de richting van de CDA-fractie. Maar het staat die fractie alsook de hele Kamer vrij om bij te maken afwegingen al het gewenste te berde te brengen. Mijn stelling is evenwel dat de raamovereenkomst niets afdoet aan die vrijheid en niet in strijd is met de verplichtingenstop.

De heer **Brinkman** (CDA): Ik ben al heel blij met deze mededeling namens het kabinet. Dit betekent dat wij een vrij debat krijgen met de minister en de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen over de prioriteiten en de posterioriteiten die zij aan de Kamer menen te moeten voorleggen.

Laat ik een voorbeeld noemen; ik spreek misschien niet geheel duidelijk voor de minister van Financiën. De minister of de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen kan voorstellen om bepaalde voorzieningen in het onderwijs te beperken tot een totaalbedrag van 454 mln. conform het bedrag van zijn taakstelling, omdat de personele post voor hem zo nuttig en nodig is dat de andere posten er maar onder moeten lijden. Dan moeten wij hier toch de vrijheid

hebben om te zeggen "dat vindt u nu wel, minister, staatssecretaris, maar wij denken daar anders over"?

Minister **Kok**: De vraag wordt gesteld alsof er iets is gebeurd wat u die vrijheid ontnemt.

De heer **Brinkman** (CDA): Ten minste die indruk wordt gewekt, niet door u, maar door de minister en de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen.

Minister **Kok**: Ik ga alleen maar af op de tekst van de raamovereenkomst. Met dat feit moet ik het doen. In het overleg is men met de bonden inderdaad een stap verder gekomen op dat terrein. Ik kan mij heel goed voorstellen, dat men dat geleidelijk in daden wil omzetten. Ons wordt vaak stropgerigheid verweten, dus wij moeten ook eens vooruit.

Er is dus een bepaalde lijn gekozen. De minister en de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen zijn met de bonden in gesprek. Zij zien geleidelijk kans om met hen een buitengewoon belangrijke zaak in bespreking te krijgen. Dat is de vraag: wilt u voor de selectieve verbetering van uw rechtspositie, voor het wegnemen van knelpunten, dat bijna onbeweeglijke dossier van wachtgelden in beweging krijgen? Dat dossier is bijna overal onbeweeglijk, omdat mensen behoudend zijn (houden wat je hebt en verroer je niet). Dat is dus een groot winstpunt van de bewindslieden van O en W. Men legt dat nu vast in een raamovereenkomst, die de route beschrijft voor de komende maanden. In die tijd wordt open en reëel overleg gevoerd. Door omstandigheden die wij allemaal kennen, loopt daar inderdaad het feit dwars doorheen dat er in de komende weken nieuwe gegevens komen, alsook de voorgenomen ombuigingen die O en W aan de Kamer wil gaan voorleggen. Het staat de Kamer dan uiteraard vrij om daar vervolgens dit alles bij te betrekken. Daar is geen uitspraak van de regering voor nodig. De heer Brinkman spreekt van vrijheid en ruimte in dat debat. Ik ga er natuurlijk van uit dat de bewindslieden van O en W daar niet beleidsneutraal zullen verschijnen, maar het is dan weer aan de Kamer om daar vervolgens op te reageren en de dengens met hen te kruisen. Na

ommekomst van het traject tot 1 februari zullen zij vervolgens in ieder geval de balans opnieuw opmaken. De Kamer zal ook de gelegenheid hebben om dan, in die finale fase, opnieuw met hen daarover te spreken.

De heer **Schutte** (GPV): Is in het kabinet ook overwogen of het dit debat ten goede zou komen als uitgerekend één dag voor dit debat een raamovereenkomst zou worden getekend waaraan de andere partijen op z'n minst verwachtingen kunnen ontleenen over het resultaat van de bezuinigingen die hier nog ter beslissing staan? Ik doel dus op de opportuniteit van de dag van beslissing.

Minister **Kok**: Als u dat zo letterlijk vraagt – en dat doet u – is dat in het kabinet niet overwogen. Het kabinet heeft echter ook niet overwogen welke schade het aan de voortgang van het overleg op heel dit dossier zou toebrengen als de bewindslieden de pas plotseling volledig zouden inhouden en vanuit een gestrekte draf zouden proberen tot stilstand te komen. Meestal struikel je dan over je eigen benen en wat gaat er dan gebeuren?

De heer **Schutte** (GPV): Maar tussen een gestrekte draf en stilstand zit natuurlijk wel iets meer dan één of twee dagen.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Voorzitter! Ik heb de overeenkomst bij mij. In paragraaf C, punt 4, staat een heel cruciale zinsnede, namelijk dat die maatregelen eerst van kracht gaan zijn "indien en voor zover de voor het totaal van de maatregelen aangegeven budgettaire dekking wordt gerealiseerd...". Die dekking moet worden gerealiseerd in de begroting en na de behandeling van de begroting. Maar dan staat er een zinsnede die ik niet begrijp: "...hetgeen kan leiden tot een gefaseerde invoering van de overeengekomen maatregelen". Bij "gefaseerd" kan ik mij wel wat voorstellen, maar kan dat ook een concreet uitstel van één of twee jaar betekenen? Ik zeg niet dat dit gewenst is. Ik zeg dit om de openheid van de discussie te bepalen.

Minister **Kok**: U citeerde uit de raamovereenkomst. Ik moet verwijzen naar een passage uit de brief van de minister-president. Daarin staat in antwoord op vraag 5 of 6 dat de bewindslieden van O en W natuurlijk gaarne beschikbaar zijn om hierover zo spoedig mogelijk alle informatie die maar nodig is aan de Kamer te geven. Het ging hier in hoofdzaak om de vraag of het sluiten van de raamovereenkomst, ook gelet op de toelichting van de minister-president in zijn antwoorden aan de heer Brinkman, iets wegneemt van de vrijheid van de Kamer om straks over alle onderdelen van het onderwijs- en wetenschapsdossier de afwegingen te maken die nodig zijn om tot afgewogen beslissingen over de ombuigingsmaatregelen te komen. Het antwoord daarop is naar mijn stellige overtuiging en naar de overtuiging van het kabinet dat aan die ruimte en vrijheid van de Kamer door de raamovereenkomst niets wordt afgedaan.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Dat is een oud standpunt. Er zijn hier immers ook wel eens convenanten verdedigd door kabinetsleden. Op enig moment valt daarbij te constateren dat de handtekening is gezet en dan heeft de Kamer het nakijken. Ik mag dan even populariseren, maar de minister begrijpt waar het om gaat.

Minister **Kok**: Ik verwijs opnieuw naar het tijdpad dat ook in de raamovereenkomst zelf is vastgelegd. Men gaat nu de fase van het verdere overleg in. Daarbij wordt ook een datum genoemd, namelijk 1 februari.

De heer **Brinkman** (CDA): Ik heb de minister zojuist zo begrepen dat de Kamer inderdaad de vrijheid heeft om tot oordelen te komen. Ik kan het dus niet anders uitleggen dan dat die raamovereenkomst naar het nu naar voren gebrachte oordeel van het kabinet niet bindend is, zodat wij hier een vrij oordeel kunnen geven. Als de minister zich wellicht juridisch wil oriënteren, tenzij hij zich nu al zeker van zijn zaak voelt, krijg ik daar in tweede termijn ook graag een bevestiging van. Begrijp mij goed: ik zeg niet dat het de bedoeling van de minister is, maar wij willen natuurlijk

niet graag blij worden gemaakt met een dode mus.

Minister **Kok**: Ik zou graag de tweede termijn hierdoor extra spannend laten zijn, maar ik kan hier het volgende van zeggen. Aangezien het vervolg op de raamovereenkomst niet vaststaat, kun je moeilijk ja zeggen tegen B, terwijl alleen A nog maar is geformuleerd. B is mede afhankelijk van de instemming met de bonden, die nog moet worden bereikt.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik wil graag weten wat de verhouding is tussen de 440 mln. aan extra bezuinigingen op de onderwijsbegroting en de beleidsintensivering van 700 mln. op diezelfde begroting. Met andere woorden: betekent die raamovereenkomst dat die extra bezuinigingen van 440 mln. niet zullen worden gevonden in de sfeer van de salarisverbeteringen en dus elders op de onderwijsbegroting moeten worden gevonden?

Minister **Kok**: Ik moet u hier verwijzen naar de nota's van wijziging die de Kamer worden toegezonden.

De heer **Bolkestein** (VVD): Die komen dus waarschijnlijk ná de behandeling van de onderwijsbegroting.

Minister **Kok**: Nee. Ik meen dat de voorzitter zojuist het voorstel heeft gedaan om volgende week niet tot de behandeling van de onderwijsbegroting over te gaan. Dat hoorde ik althans toen ik net een paar antwoorden aan het schrijven was.

De **voorzitter**: Die behandeling is uitgesteld tot de laatste week vóór het kerstreces, ervan uitgaande dat de nota's van wijziging hier alle uiterlijk op het tijdstip zijn dat is aangegeven in de brief, behoudens de nota van wijziging bij de defensiebegroting die hier volgende week vrijdag om twaalf uur moet zijn.

Minister **Kok**: Voorzitter! Ik kom tot een tweetal laatste opmerkingen.

Eerst een opmerking van wat meer algemene aard. Ik ben de Kamer erkentelijk voor de vele opmerkingen die in eerste termijn zijn gemaakt. Sommige opmerkingen kan ik zonder

meer heel goed gebruiken en ook betrekken bij de invulling van het voortgangsproces waar wij nu in de komende weken voor staan. Ik wil tegelijkertijd heel openhartig zeggen dat ik soms zinnen heb gehoord uit de mond van één en dezelfde spreker, die ieder op zich indrukwekkend waren maar als geheel weinig logica vertoonden. Dat is de categorie "u bezuinigt niet genoeg en datgene wat u doet heeft niet voldoende structureel karakter, maar wilt u vervolgens wel de volgende terreinen buiten schot laten". Daarbij ging men alle terreinen langs, waarbij natuurlijk niet iedere spreker hetzelfde lijstje gebruikte. De optelsom van die aanmoediging om toch vooral veel meer en veel structureler en veel krachtiger te bezuinigen, maar juist in deze barre tijden een aantal essentiële sectoren volledig buiten schot te laten en als het even kan zelfs nog een kleine duw in de goede richting te geven, sterkt mij alleen maar in de overtuiging dat wij elkaar de komende dagen en weken ook bij dit soort kwesties nog nader zullen tegenkomen. Ik heb intussen wel bij sommige lijstjes punten gehoord waar ik inderdaad wat mee kan doen. Soms zijn dat heel beperkte punten, maar ook dat is welkom. Ik heb wat wel bespreekbaar is en wat juist helemaal niet bespreekbaar is tegenover elkaar geplaatst. Als ik daar snel een rekensommetje bij maak, is datgene wat beschermd wordt toch dik het honderdvoud van hetgeen misschien bespreekbaar zou kunnen zijn. Maar oké, in zo'n toespraak staat het natuurlijk wel als gelijkwaardig naast elkaar.

De heer **Brinkman** (CDA): U kijkt zo in mijn richting, maar dit verwijt treft mij niet. Kunt u dit toelichten?

Minister **Kok**: Het treft u wel! Om bijvoorbeeld de infrastructuur te redden, kan er wel wat aan een subsidie in de verkeers- en vervoerssector gebeuren. Ik weet er ook wel een paar. Er zijn er niet zoveel meer, maar er zijn er nog wel een paar. Maar zelfs als wij bijvoorbeeld de subsidieregeling bedrijfsvervoer schrappen, hebben wij nog niet de hele infrastructuur gered. Dat bedoel ik. En als wij de rechtshulp bespreekbaar maken, hebben wij nog niet de hele criminaliteitsbe-

strijding en de rechtshandhaving gered, als ik kijk naar de ordes van grootte die daarbij nodig zijn. De richting van uw opmerking spreekt mij op zich aan, maar wij moeten straks de reikwijdte van die bijdragen bij het oplossen van de grote problemen waarbij reddingsoperaties nodig zijn, nog even narekenen.

De heer **Brinkman** (CDA): Nu voel ik mij toch onrecht aangedaan en dat gebeurt niet zo vaak! Als ik goed naar mijn collega's geluisterd heb, ben ik de enige geweest die concrete suggesties heeft aangedragen van mogelijkheden om wel te bezuinigen. Dat is op zich al ongebruikelijk. Ook heb ik verschillende posten genoemd waar grote bedragen achter steken en die zeker zo ver reiken als de 1,5 mld. die het kabinet structureel zou moeten invullen. Dat durf ik wel te stellen. Ik noem de post isolatiesubsidies, waar bij mijn weten nog zo'n 300 mln. in om gaat. De posten bij de sector verkeer en vervoer heb ik slecht ter illustratie gegeven, maar ik kan er in die sector meer noemen – buiten de infrastructuur – die zeker ook tot het bedrag van 150 mln. reiken die de minister zou moeten noemen. Bij de huursubsidies voor de jeugd en de objectsubsidies kom ik ook tot honderden miljoenen. En als er een wil zou zijn, zou er ook een weg zijn die bij de studiefinanciering vele honderden miljoenen zou opbrengen. Ik zou het niet schuwen om meer voorbeelden te noemen, maar dat debat wil ik graag met iedere individuele minister voeren. Ik wil dus niet het verwijt voor de voeten geworpen krijgen dat wij hier slechts met kleine bedragen komen. Juist ik ben degene geweest die heeft gezegd dat het om groot geld gaat en dan wil ik ook niet weglopen. In zo'n openbaar debat als dit komen wij als politieke beweging met concrete suggesties.

Minister **Kok**: Voorzitter! Fair play, ook van mijn kant. Ik had al gezegd dat sommige betogen heel erg uitblonken in het vooral meer bezuinigen en niet in suggesties hoe dat te doen, en juist opsommingen gaven van wat beschermd moest worden. Daarna heb ik gezegd dat ik ook een aantal suggesties heb genoteerd, waar wij goed rekening mee kunnen houden, ook bij de invullingen de komende tijd. Ik heb

vervolgens, ook in de richting van de geachte afgevaardigde, geprobeerd met deze twee voorbeelden die ik gaf, een illustratie te geven – niet provocerend, maar in het belang van het debat – van de onevenwichtigheid die kan ontstaan tussen: wij redden het een en daar zetten wij het andere voor in wat beperkter is. Als wij de grotere porties gaan bespreken – dat is natuurlijk ook prima –, moeten wij wel even kijken wat het bijvoorbeeld voor de hoogte van de huren betekent, als wij op de objectsubsidies honderden miljoenen zouden gaan besparen.

De heer **Brinkman** (CDA): Ik hecht aan zuiverheid in mijn eigen formuleringen. Ik meen gezegd te hebben: de objectsubsidies plus de huursubsidies voor de jeugd.

Minister **Kok**: Maar ik dacht dat u ook zei: honderden miljoenen aan objectsubsidies.

De heer **Brinkman** (CDA): Voor het totaal van die twee posten.

Minister **Kok**: Oké, dus veel subsidies voor de jeugd en weinig objectsubsidies.

De heer **Brinkman** (CDA): De verdeling daarvan kunnen wij nader bespreken. Het zal u genoeg hebben gedaan dat ik de stadsvernieuwing juist aan de andere kant heb geplaatst.

Minister **Kok**: Ja, dat is correct.

Nu ja, er zijn natuurlijk andere dingen bij, zoals de studiefinanciering, die ook een heel principiële debat vragen. Wij zullen dat ook moeten hebben de komende tijd. Ik denk aan de vraag van de inkomensafhankelijkheid. Misschien moet dit ook wel breder gezien worden, bijvoorbeeld ten aanzien van de kinderbijslag: ook inkomensafhankelijk. Maar dat zijn dan allemaal dingen die mijns inziens een beetje over de grenzen van deze komende paar weken heen reiken.

De heer **Bolkestein** (VVD): Nu wordt het interessant, voorzitter, want nu worden de echte schermutselingen gevoerd. Nu worden de degens gekruist en de dreigementen worden over en weer geuit. De heer Brinkman zegt: pas op, want ik heb

Kok

nog 3 mld. in mijn achterzak aan bezuinigingen. En de minister zegt: dan weet ik er ook nog wel een paar. Kan de minister dit niet voortzetten?

Minister **Kok**: Ja, dat doen wij nog tot mei 1994.

De heer **Brinkman** (CDA): Het voordeel voor collega Bolkestein is dat het in ieder geval hem duidelijk wordt waar wij staan. Misschien kan hij in de tweede termijn van het debat eens aangeven waar hij mee zou willen komen.

De heer **Bolkestein** (VVD): Dat zal ik zeker doen, maar ondertussen mag ik misschien ons correctiescenario in uw warme aandacht aanbevelen.

Minister **Kok**: Nu, voorzitter, ik heb in het correctiescenario tot nu toe meer illustraties gezien van hoe je een gulden twee keer kunt uitgeven, dan een reële bijdrage tot ombuiging.

De heer **Bolkestein** (VVD): En dit is de minister die sprak over rijksuitgaven die strak in de teugel werden gehouden, en die een beheerste tevredenheid ten toon spreidde?

Minister **Kok**: Ja, voorzitter. En deze rijksuitgaven zijn door de verslechtering van de internationale conjunctuur en door de opwaardering van de gulden geen slag minder strak in de teugel gehouden dan nu het geval is.

Ik kan u, mijnheer Bolkestein, daar de cijfers zo van laten zien en u kunt ze nalezen. Ik heb er van u nooit een bevredigende reactie op terug gehad, ook niet in een debat als dit. U hebt dan weer uw volgende termijn en dan komt u weer met uw eigen verhaal. Maar zegt u mij nu eens rechttoe, rechtaan of het waar of niet waar is, dat de rijksuitgaven in 1993 in nominale termen, in volumetermen, dalen op een wijze, ook tot uitdrukking komend in de collectieve-uitgavenquote, die meer dan proportioneel is. U mag mij van alles verwijten maar u mag mij niet verwijten, dat ik mij zou verschuilen achter de internationale conjunctuur en de valutaverhoudingen en dat plotseling zou kunnen worden gezegd dat de overheidsfinanciën niet meer solide zijn of niet meer

deugen. Je kunt twisten over een andere invulling, maar de wijze waarop we de zaak financieel hebben onderbouwd is degelijk en solide en daar is door de internationaal veranderde omstandigheden geen snars aan veranderd.

De heer **Bolkestein** (VVD): Voorzitter! Over welk jaar heeft de minister van Financiën het?

Minister **Kok**: Ik heb het over de Miljoenennota die u twee maanden geleden heeft bereikt. Over die Miljoenennota heeft u in een van de weekbladen gezegd dat u met het financiële beleid eigenlijk geen enkel probleem had en dat u het ongeveer net zo zou doen als Wim Kok. Ik heb die Miljoenennota dus niet gezien als iets waarmee u het oneens was.

De heer **Bolkestein** (VVD): Zegt de minister van Financiën nu dat de begroting voor 1993 solide is?

Minister **Kok**: U sprak mij aan op het in de teugels houden van de rijksuitgaven. U kunt, met de cijfers in de hand, niet betogen dat de regering in de begroting voor 1993 de rijksuitgaven uit de klauwen laat lopen. U kunt dat niet betogen! U kunt ons aanspreken op de vraag of wij voldoende tijdig de veranderingen in de wereldeconomie hebben gezien, of wij niet te lang naar de verkeerde adviezen hebben geluisterd omdat men internationaal en nationaal dacht dat de vertraging in de economische groei wat sneller achter de rug zou zijn. Dat kunt u zeggen. U kunt vervolgens vragen of ik niet in plaats van binnen drie weken misschien binnen anderhalve week met een andere doorrekening had kunnen komen. U kunt met mij twisten over de vraag hoe de dosering moet zijn van een incidenteel en een structureel pakket. Maar ik ben het er fundamenteel mee oneens om mij nu met terugwerkende kracht te verwijten dat alsnog is gebleken dat de Miljoenennota 1993 geen degelijk beeld laat zien van de ontwikkeling van de rijksuitgaven. U kunt dat ook niet aantonen.

Voorzitter: Castricum

De heer **Bolkestein** (VVD): Voorzitter! Ik begrijp niet precies hoe

de minister van Financiën dat nu kan zeggen. Hij schuift een gat van 750 mln. door naar het volgende jaar. Hij zegt dat er in totaal een gat van 2,75 mld. is. De helft daarvan wordt zogenaamd structureel ingevuld en de andere helft incidenteel. We weten nog niets van die maatregelen. Wel op papier maar papier is geduldig. Als de minister zegt dat er nu een zwart gat is van 750 mln. en dat er in totaal 2,75 mld. ingevuld gaat worden maar dat hij nog niet weet hoe dit moet gebeuren, dan kan hij toch niet in de Kamer zeggen dat het op een solide wijze gebeurt?

Minister **Kok**: Voorzitter! De heer Bolkestein bedient zich van een handigheid in het debat of hij begrijpt het echt niet.

De heer **Bolkestein** (VVD): Nee.

Minister **Kok**: Dan begrijpt u het echt niet. U spreekt mij aan op de vraag of de rijksuitgaven in de begroting voor 1993 voldoende in lijn zijn met datgene waaraan het kabinet zich heeft gecommitteerd, rekening houdend met de reductie van het financieringsstekort en het tijdspad. Mijn antwoord daarop is bevestigend. De cijfers illustreren dat. De cijfers laten zien dat vanaf eind 1989, de start van dit kabinet, de vermindering van het aandeel van de rijksuitgaven in het nationaal inkomen is teruggebracht conform de voornemens. Waar u nu in laatste instantie over spreekt, is de wijze waarop, niet door overschrijdingen van de rijksuitgaven maar door beperkingen van de belastingontvangsten en verzwakking in de internationale conjunctuur, een nieuw ontstaan economisch en budgettair probleem, ook in het budget wordt opgelost. Natuurlijk is dat een belangrijk onderdeel van het debat, maar u sprak mij tien minuten geleden aan op het niet in de hand houden van de collectieve uitgaven en dat weerleg ik.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ja, voor het jaar 1993, want daar hadden we het over. Het spijt mij wel, maar ik kan het niet anders zien dan dat de minister van Financiën demonstreert hoe goed het kabinet is, omdat het een panorama voor 1993 schetst en omdat het de eindjes aan elkaar weet te knopen. En dus is de

Kok

lastendruk 53,6% en het financieringstekort gaat omlaag. Maar de vraag ligt toch voor de hand hoe dat wordt bereikt? U kunt de Kamer niet zeggen hoe dat wordt bereikt want dat weet u niet.

Minister **Kok**: De lastendruk en het financieringstekort komen beide in 1993 als percentage van het nationaal inkomen ongunstiger uit door een substantiële daling van het nationaal inkomen ten opzichte van de aannames die in de Miljoenennota zijn gemaakt. Dat komt omdat de internationale economie en de sterkere gulden in die internationale economie in reële nominale termen tot aanpassing hebben geleid. Dat probleem is reëel. Wij kunnen fantastisch met elkaar daarover debatteren, maar dat probleem wordt niet veroorzaakt door het niet in de hand houden van de uitgaven. Daarmee heb ik niet gezegd, dat we vervolgens niet de uitdaging aangaan om daarvoor in een aanvullend beleidspakket oplossingen aan te dragen. Wat hiervoor ligt, schetst de contouren, maar ik vind dat u in de analyse zuiver moet zijn.

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de voorzitter! De minister van Financiën zegt tegen de Kamer: wij zullen volgend jaar de eindjes aan elkaar knopen, zie hoe goed wij zijn! Alleen weten we nog niet hoe dat moet gebeuren. Moet de Kamer daar genoeg mee nemen? De minister van Financiën is als de man die zegt van een vrouw: kijk eens hoe mooi ze gekleed is, maar ik weet alleen nog niet hoe die kleren eruit zien!

Minister **Kok**: Nou ja, hoe dat precies met die vrouw en die kleren zit, dat weet ik niet!

De heer **Bolkestein** (VVD): Het zijn de nieuwe kleren van de keizer! Als u de andere beeldspraak wilt hebben: de keizer is naakt! We weten niet wat de regering voor het volgende jaar voor ons in petto heeft! Deze week hebben wij de begroting van Verkeer en Waterstaat behandeld. De mensen die dat gedaan hebben, weten niet wat er met die begroting moet gebeuren. Ook op andere terreinen weten we dat niet. U weet niet wat ons boven het hoofd hangt met de begroting van Onderwijs. We

moeten wachten tot de nota van wijziging. De begrotingsbehandeling wordt uitgesteld en u zegt tegen mij: zie, wij houden de rijksuitgaven in de hand!

Minister **Kok**: Voorzitter! Ik sprong figuurlijk uit mijn vel toen mij inderdaad werd verweten, dat ik de collectieve uitgaven niet in de hand houd, want dat is zo ongeveer het ergste wat me kan worden gezegd als het niet waar is. Iets anders is – maar ik houd er niet van om daarover in de verwijtende sfeer te spreken – de vraag hoe je nu op een afgewogen manier een antwoord geeft op een nieuw ontstane problematiek, waar discussies mogelijk zijn over de vraag hoe nieuw die is. Sommigen hebben dat toch al veel eerder gezien. Nogmaals bravo! Prima! Je kunt op twee manieren met dat probleem omgaan. Bijna alle ons omringende landen doen – soms ook landen met een hoog financieringstekort – bij tegenvallende belastingopbrengsten niet om die reden extra ombuigingen op de uitgaven. Wij zitten anders in elkaar: wij doen dat dus wel. We moeten een beleidspakket maken, dat inderdaad ook weer tussentijds een antwoord geeft op de nieuw ontstane problematiek. Dat bedoelde ik eerder vanmiddag. We maken het ons ook weer wat moeilijk, maar zo zitten we in elkaar. Dat doen we dus. Wij hebben wel de contouren van een aanpak laten zien, wij hebben ongeveer de omvang van het probleem gedefinieerd – een kleine 3 mld. – en wij hebben een aanduiding gegeven van één groot pakket dat binnen twee weken een nadere invulling krijgt. De heer Bolkestein neemt de regering dat een beetje kwalijk en voor het overige verbindt hij een aantal zaken met de probleemoplossing 1994. En dat is hem op dit moment nog onvoldoende glashelder. Mijn antwoord daarop is: dat is dan jammer dat het op dit ogenblik onvoldoende glashelder, maar dat kan nu even niet anders. Hij kan namelijk niet van een kabinet verwachten, dat het in een of twee weken tijd zowel de kaders als de invulling met alle bijbehorende effecten van een groot additioneel ombuigingsprobleem uitgewerkt en ingevuld aan de Kamer presenteert. Normaal gesproken heeft het een aantal maanden nodig heeft voor het zorgvuldig stap voor

stap voorbereiden van een begroting. Dat heeft met partijpolitiek helemaal niets te maken. Het kan niet anders dan in enkele fasen. Wij praten er vandaag al over, omdat wij in samenhang met het sociaal overleg en in samenhang met het moment van doorberekening van de cijfers van het CPB de Kamer zo snel mogelijk wilden rapporteren evenals de hoofdrichting van een koers. Een van de kritiekpunten is nu, dat wij bij het aangeven van de hoofdlijnen van die koers gefaald hebben om dat zodanig in te vullen, dat het uitgewerkt voorligt. Dat hadden wij kunnen doen, maar dan hadden we nog drie weken extra moeten nemen. Maar dan hadden wij gehoord, dat wij al weten hoe erg het is terwijl de Kamer maar niet over de hoofdlijnen van het beleid wordt geïnformeerd. Op een gegeven moment moet je dus wel een keuze maken!

De heer **Bolkestein** (VVD): Voorzitter! Ik zou willen vermijden, dat de minister van Financiën uit zijn vel springt.

Minister **Kok**: Ik zit er al weer in, hoor!

De heer **Bolkestein** (VVD): Want dan krijgen we een opvolger en dat is misschien de heer Melkert. Dat zou ik absoluut niet willen, dus laten wij het uit het vel springen maar vermijden.

Minister **Kok**: Ik zie uw motie van vertrouwen met belangstelling tegemoet!

De heer **Bolkestein** (VVD): Liever de duivel die je kent dan de duivel die je niet kent! Ik zou ook niet willen ontkennen, dat de minister van Financiën in een moeilijk parket zit. Ik wil eigenlijk zeggen, dat wij binnen enkele jaren vooruitkijken naar een tweede Tussenbalans. Die krijgen wij eind maart voor het paasreces. Dat is niet de eerste keer. De begrotings-systematiek van dit kabinet gaat met horten en stoten. Wij gaan het nieuwe jaar in zonder dat wij weten hoe dat pakket wordt ingevuld. Ik vind dat eigenlijk geen wijze van doen.

Minister **Kok**: Het willen voorkomen van een beleid dat met horten en stoten gaat, zou betekenen dat je je

beleidsreacties niet adequaat formuleert. Wij kiezen ervoor om dat wel te doen. Die terugblik op de Tussenbalans en nog veel meer wordt soms ook door de heer Bolkestein en door zijn fractie gebruikt als een illustratie, dat er toch zoveel tussentijds werk nodig is om de zaak op orde te brengen en te houden. Ik zou toch het spiegelbeeld van die redenering eraanast willen leggen, namelijk dat het mede daardoor mogelijk is gebleken om op het punt van de sanering van de overheidsfinanciën daar te staan waar wij zijn. Zonder dat was dat niet gebeurd.

De heer **Bolkestein** (VVD): Als u en uw kabinet niet waren begonnen met een expansie van de overheidsuitgaven van 23 mld. aan het begin van uw termijn, dan zat u vandaag niet in de problemen.

Minister **Kok**: Voorzitter! De partij van de heer Bolkestein had er ook van kunnen afzien om ons te laten beginnen met een lastenverlichting van 4 mld. Als wij het over bejubelen van de ruimte hebben, dan kunnen wij daar ook nog aardig over praten.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Voorzitter! Ook mijn fractie heeft toch grote problemen met de manier waarop wij hier de parlementaire discussie moeten voeren. Ik vraag mij ook af of er ooit een precedent voor geweest is. Ik moet echter ook zeggen dat wij de minister van Financiën toch niet zouden aansporen om al die mogelijke bezuinigingen nu maar keihard in te vullen, omdat ik ook zou willen zien hoe het allemaal wordt. Ik heb nog een andere vraag. Hoe reageert hij op de opmerkingen van de OESO, het comité voor economisch beleid?

Minister **Kok**: Daar wilde ik nog over spreken naar aanleiding van uw vraag en de opmerking van de heer Wöltgens. Er komen hier een paar lijnen samen. Ik begin met de opmerking van de OESO dat er in sommige landen aanleiding zou zijn om tot enige verruiming in de overheidsuitgaven te komen. Ik heb daar al kort op gereageerd in een van de antwoorden op de schriftelijke vragen over het pro-cyclisch of anti-cyclisch voeren van het begrotingsbeleid. Ik heb daarin aange-

geven dat de hoogte van het financieringstekort in Nederland ook duidelijke grenzen stelt aan de mate waarin wij daar eenzijdig toe zouden kunnen besluiten. Ik voeg er onmiddellijk twee dingen aan toe. De eerste opmerking is dat aan de onderverdeling tussen incidenteel en structureel die wij maken in de analyse van de problematiek en het type maatregelen dat wij nemen de wens ten grondslag ligt om bij de invulling van een ombuigingspakket zoveel mogelijk rekening te houden met de wens om negatieve effecten op werkgelegenheid en economische ontwikkeling te beperken. De tweede opmerking is dat zelfs of misschien juist voor landen die budgettair in een wat zwakkere positie verkeren ten opzichte van landen die hun zaken op orde hebben geldt dat, als er al een manier van begrotingsbeleid voeren zou worden gekozen die meer rekening houdt met de zwakke internationale conjunctuur, het van buitengewoon groot belang is om dan voor de multiplier te zorgen die voortvloeit uit een gezamenlijk beleid. Daarom heb ik een dezer dagen het initiatief genomen, precies in de periode waarin wij hier kijken hoe wij ons weer neerwaarts moeten aanpassen aan de smallere ruimte, richting de EG en de voorzitter van de Ecofin-raad, de heer Lamont, om ook in Ecofin-verband een serieuze gedachtenwisseling hierover te starten. Je kunt op twee manieren over dingen praten: het is aardig om dat eens te bespreken tijdens de lunch of je kunt het serieus aan snee nemen.

Ik sluit mij ook aan bij een schriftelijke suggestie van mevrouw Brundtland, die als premier van Noorwegen, een van de EFTA-landen, zich ook tot de Ecofin-raad heeft gewend met de bedoeling om wat haar betreft ook in OESO-verband na te gaan of wij niet activiteiten kunnen ontwikkelen in de richting van een gezamenlijk antwoord op die neerwaartse spiraal. Ik verwacht er geen wonderoplossingen van, want het is te simpel om te denken: ach, wij hebben met een druk op de knop eventjes weer een enorme Schwung aan de internationale conjunctuur gegeven. Maar een ding weet ik wel. Als wij allemaal, juist in deze tijd waarin wij zo vaak de mond vol hebben van internationale samenwerking, ieder

voor onszelf in ons eigen tuintje staan te wieden en ons er geen rekenschap van geven hoe wij door een gezamenlijke aanpak toch die spiraal wat kunnen afremmen en de goede kant op kunnen krijgen, dan gaan wij van kwaad naar erger. Dan zal de burger in die internationale gemeenschap ook steeds minder van ons in Europa begrijpen. Wij zijn dag in dag uit bij elkaar op bezoek; wij hebben alle mogelijke conferenties; wij zitten diep in de problemen. Laten wij dus alsjeblieft, als wij dan toch over al die problemen praten, ook praten over de ontwikkeling van de werkgelegenheid en nieuwe impulsen. Ik ben dan ook ingenomen met de opmerkingen van mevrouw Beckers en de heer Wöltgens, omdat zij mij stimuleren om die weg de komende tijd op te gaan en te bekijken of wij daar een gezamenlijk draagvlak voor kunnen ontwikkelen.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Hebt u er een beetje vertrouwen in dat dat inderdaad op een redelijke korte termijn kan? Dat is namelijk het probleem bij dat soort besprekingen in dat soort organen?

Minister **Kok**: Ik heb het in ieder geval aangemeld voor de Ecofin-raad over tien dagen. Ik hoop dat de Britse voorzitter ook hiervoor aandacht heeft en, als hij die niet heeft, dat dan in ieder geval de collega's uit de andere landen hier aandacht voor hebben. Het gaat namelijk in heel Europa de verkeerde kant op: de werkloosheid loopt op; de bestedingen lopen terug; iedereen zit te bezuinigen. Als een soort optelsom gaat het uiteindelijk verkeerd.

□

Minister **Lubbers**: Voorzitter! Ik meen dat ik uitermate kort kan zijn, niet uit onhoffelijkheid, maar omdat vrijwel alles behandeld is. Ik denk dat ik anders in herhalingen vervel. Ik maak nog een enkele opmerking.

Gezien de hoogte van staatsschuld en de afspraken rond het financieringstekort, acht het kabinet het noodzakelijk om de overheidsuitgaven verder terug te dringen. Dit lijkt vanzelfsprekend, maar toch wil ik het nog een keer vaststellen. Dit gebeurt namelijk ten opzichte van een meerjarenraming die dalende

overheidsuitgaven laat zien. Wij waren daar al mee bezig en willen dat nu nog een stap strenger maken. Voor de bedragen verwijs ik naar de brief en de uiteenzetting van de minister van Financiën. Ik herhaal dit, omdat ik vanmorgen, al luisterend, heb zitten turven wie bepaalde sectoren anders behandeld zouden willen zien dan zich aftekent. Het gaat daarbij om defensie, ontwikkelingssamenwerking, volkshuisvesting, veiligheid en waterstaat en interne veiligheid. En dan nog is de opsomming niet compleet. Dit betekent dat de ministers onder coördinatie van de minister van Financiën voor de zeer zware opgave staan om op zeer korte termijn met concrete, structurele invullingen te komen tot een bedrag van 1,5 mld. Ik wil dat hier nadrukkelijk stellen. Het probleem lijkt nu namelijk gelegen te zijn in de vraag of het wel stevig genoeg is, terwijl over tien dagen de vraag zal zijn of het wel kan en of de zaak zo ernstig is dat die aanpassingen inderdaad gedaan moeten worden. Dit punt wil ik in het overleg hier gemarkeerd hebben.

Mijn volgende punt betreft de ontwikkeling van de werkgelegenheid en de inkomensvorming. Ik ben de sociale partners zeer dankbaar dat zij, verenigd in de Stichting van de arbeid, een akkoord gemaakt hebben. Dat akkoord is hier beschreven. Het was ook bitter hard nodig. Ik wil in dit verband nog een enkel cijfer noemen. Het nationaal inkomen dat wij in ons land te besteden hebben, gaat dit jaar met 0,4% omhoog. Wij moeten ons daarbij bedenken dat het aantal mensen dat in Nederland een inkomen krijgt uit arbeid of anderszins, met ongeveer 1% per jaar stijgt. Ergens klopt er dus al iets niet. Dat betekent dat wij 0,6% ergens vandaan moeten toveren. Welnu, dat kan wel voor een jaar, omdat het bedrijfsleven een aantal jaren sterker is geworden. Het is echter heel bijzonder dat wij met 0,4% extra te besteden op zo ongeveer koopkrachtbehoud willen uitkomen, terwijl het aantal mensen, waarover dit verdeeld moet worden, met 1% toeneemt. En dan heb ik het nog niet over incidenteel en over achterstanden, zoals dat heet.

Ik wijs erop dat het probleem zich volgend jaar herhaalt. Wij hebben dan iets meer te verwachten,

namelijk 0,7%, maar dat is nog steeds iets te weinig. Het bijzondere is dus dat wij met de sociale partners gezegd hebben: laat ons proberen om in deze moeilijke tijden niet bepaalde groepen er beduidend op achteruit te laten gaan. Dat is het bijzondere feit, en dat is een buitengewoon optimistisch scenario. Dat kan alleen bereikt worden, indien iedereen zich beperkt tot het uiterst nodige, en daarom ook de rekensom die te lezen valt in de beleidsoriëntatie van de Stichting van de arbeid en in de afspraken van gisterenavond, toegelicht door minister De Vries en ik dacht ook minister Kok. Het is toch van de dolle, om het zo maar eens te zeggen, dat je een seconde zou kunnen aarzelen dat, als de prijzen minder omhoog gaan, je daarvoor niet corrigeert in de CAO's? Het is toch heel merkwaardig als je eerst zegt: we gaan het bruto-netto-traject verbeteren, zodat je van je gulden meer overhoudt, juist om te voorkomen dat je de werkgelegenheid aantast door bruto loonkostenstijgingen, en iedereen is het erover eens dat je dat niet verdisconteert in je CAO's, de nieuwe en de oude? Dat lijkt mij zo vanzelfsprekend; bij elkaar is dat 2,5%. Pas na dat niveau – zo leest het akkoord ook – begint de discussie, in welke mate je per bedrijfstak, per situatie, rekening gaat houden met de moeilijke economische omstandigheden. Daar zit een verantwoordelijkheidsmarge, zo hebben we afgesproken, in iedere bedrijfstak. Het is natuurlijk niet aan mij, daaraan nu nadere invulling te geven. Met enige klem wil ik nog zeggen: het kan in deze tijden niet anders dan dat we de overheidsuitgaven verder terugdringen. We zullen dat behoedzaam doen, maar het moet wel gebeuren. Het kan niet anders dan dat al degenen die prediken dat geen grote groepen erop achteruit mogen gaan, zichzelf opleggen er ook niet belangrijk op vooruit te willen gaan. Anders komen we er niet uit, en in de stukken valt te lezen dat we dan eigenlijk al aardige risico's nemen met onze werkgelegenheid.

Voorzitter! Ik hoef hier verder geen doem te prediken. Ik ben twee dagen weggeweest, een dag in Engeland, en een dag in Hongarije. Ik moet toegeven dat het ook mij overkomt dat je de dingen dan wat anders gaat

zien als je thuiskomt. Ik zou dit de Kamer en vooral onszelf, het kabinet, voor willen houden: dat blijft natuurlijk niet vanzelf zo. Dat vergt iedere keer weer die inspanning om toch even iets nuchterder te worden, en te zeggen: we hebben een tekort te verdelen, er is geen plus te verdelen. Alleen met die instelling zal het mogelijk zijn om tijdig bij te sturen. Dat tijdige begint niet als de werkloosheid weer met 5000 of 10.000 per maand gaat stijgen, dat moment moet nu beginnen. Dat, mijnheer de voorzitter, is wat ik nog even wilde zeggen.

De **voorzitter**: Ik stel voor, de spreektijd in tweede termijn te bepalen op een derde van die in eerste termijn.

Daartoe wordt besloten.

De vergadering wordt van 18.56 uur tot 20.30 uur geschorst.

Voorzitter: Deetman

De heer **Bolkestein** (VVD): Voorzitter! Ik dank de regering voor de gegeven antwoorden. De fracties van de PvdA en het CDA staan – dat is duidelijk geworden – geheel verschillend ten opzichte van het kabinetsbeleid. De PvdA identificeert zich met dit beleid. Het kabinet wordt, althans ten dele, gemotiveerd door een Keynesiaanse vrees voor vraaguitval. De heer Andriessen heeft dat het duidelijkst naar voren gebracht. Ook de heer Wöltgens heeft op soortgelijke wijze gesproken, toen hij aandrang op een Europese conjuncturele stimulering, zonder te zeggen welk land dat zou moeten doen. Nederland heeft geen ruimte daartoe, andere landen naar mijn mening ook niet. Dat is in ieder geval wat hij wil.

De CDA-fractie met de heer Brinkman, voorzitter daarvan, staat daar geheel anders tegenover. De CDA-fractie steigert. Wat wil het CDA? Er zijn twee lijnen te onderkennen in het betoog van de heer Brinkman. In de eerste plaats wil hij dat er meer structureel en minder incidenteel wordt bezuinigd, omgebogen. In de tweede plaats wil hij meer overdrachtsuitgaven verminderen dan het kabinet bereid is te

doen en de investeringen sparen. De VVD steunt die benadering. Wij kunnen ons vinden in beide lijnen van het betoog van de heer Brinkman. Hij heeft dat willen onderbouwen door een aantal maatregelen op te sommen. Wat betreft de overdrachtsuitgaven heeft hij genoemd de verstrakking van de referte-eis voor de WW, de 80/20-regeling in het kader van de bijstand, het woonlandbeginsel, een verdergaande stelselwijziging van de sociale zekerheid – ik denk dat de heer Brinkman daarmee verwijst naar de invoering van een basisstelsel, maar dat kan hij misschien nog bevestigen – en een verplicht eigen risico. Wat betreft de tekortbeperkende maatregelen heeft hij genoemd de verlaging van de object-subsidies, in samenhang met de huursubsidies voor de jeugd, de rechtshulp, de studiefinanciering en een aantal kleinere subsidies van Verkeer en Waterstaat en de isolatie-subsidies.

Mijn fractie staat in beginsel niet onwelwillend tegenover een aantal van deze maatregelen, zeker die in de sfeer van de overdrachtsuitgaven. Natuurlijk, ze moeten eerst worden ingediend. Wij zullen ze eerst goed moeten bekijken. Het is onmogelijk om nu een definitief oordeel te geven, maar – ik herhaal het – mijn fractie staat in beginsel niet onwelwillend tegenover een aantal van die maatregelen. Ik zou zeggen tegen de heer Brinkman: dien ze in, stel ze voor, welomschreven, gekwantificeerd, want voor een aantal van die maatregelen ligt een kamermeerderheid waarschijnlijk binnen handbereik. Maar zal de heer Brinkman dat ook doen? Ik hoef niet op te sommen wat hij heeft gezegd in Texel en wat hij in andere buitenplaatsen heeft gezegd. Hij maakt op mij nog steeds de indruk van de man die zegt: tot hier en toch verder. Van de zware roker die zegt: in maart volgend jaar, dan houd ik ermee op, maar tot dan blijf ik nog rustig doorpaffen. Wij wachten dus af wat de heer Brinkman zegt en wat hij gaat voorstellen. Wij zijn benieuwd.

Ik maak een tussenopmerking over de bezuinigingen op het departement van Defensie. Ik deel de mening van de heren Van Mierlo en Brinkman, dat de bezuinigingen op Defensie te ver gaan en dat de geloofwaardigheid van onze

defensie-inspanning hiermee in de waagschaal wordt gesteld. Wij verzoeken de regering dus om die bezuinigingen opnieuw te bekijken.

Ik heb nog een klein appeltje te schillen met de minister van Sociale Zaken waar het betreft de onderkant van de arbeidsmarkt. Hij heeft het doen voorkomen, alsof dankzij het optreden van dit kabinet, de werkgelegenheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt drie keer zo snel is gegroeid als de werkgelegenheid in het algemeen. Dat is echter in tegenstelling met de waarheid. In zijn eigen nota – pagina 133 – wordt immers duidelijk uiteengezet, dat de werkgelegenheid hoofdzakelijk dank zij de bevrozing van het minimumloon in de jaren tachtig zo snel kon oplopen. Welnu, dat is geen verdienste van dit kabinet, dat is een verdienste van beide vorige kabinetten. Integendeel, dit kabinet heeft de koppeling hersteld en het zal daarmee de vooruitgang die aan de onderkant van de arbeidsmarkt wordt geboekt, verminderen.

Voorzitter! Dit brengt mij op het akkoord van gisteravond. Tot onze verbazing heeft de minister van Sociale Zaken het akkoord tussen het kabinet en de sociale partners zo ongeveer het grootste akkoord sinds 1982 genoemd. Ik begrijp hieruit in ieder geval dat de minister met terugwerkende kracht de fractie van de VVD gelijk geeft: het gemeenschappelijke beleidskader dat eind 1989 is gevormd, stelde minder voor dan de kersverse minister De Vries iedereen toen nog wilde doen geloven. Wij moeten de betekenis van het akkoord van gisteravond niet overdrijven. Ook het kabinet moet naar ons idee een bijdrage leveren om de oproep tot een gematigde loonontwikkeling waar te maken. De stellingname van de minister dat aan de hand van het effect van de oproep alleen kan worden beoordeeld of onze overlegeconomie goed werkt, is een afschuiving van verantwoordelijkheden. Het klinkt een beetje als "nu moeten de sociale partners nog even examen doen". Wij vinden dat er ook wat van het kabinet mag worden verwacht. De bijdrage van de kabinetsdelegatie heeft tot op dit ogenblik nog niet veel meer ingehouden dan het beschikbaar stellen van een vergaderzaal, een kopje koffie, een goed gesprek en natuurlijk een hoop

retorica. Minder retoriek en minder lastenverzwaringen hadden een effectievere bijdrage geleverd. Lastenverlichting aanbieden om een gematigde loonkostenontwikkeling mogelijk te maken, zou hebben betekend dat althans het kabinet naar ons oordeel voor dat tentamen zou zijn geslaagd.

Drie weken geleden werd bij de algemene beschouwingen gestemd over twee moties. De ene motie is de motie van de leden Brinkman en Wöltgens. Daarin wordt alleen maar gevraagd om centrale afspraken. Die motie is aangenomen. Vannacht hebben wij gemerkt, dat die niet werkt. De andere motie is ingediend door mijn fractie. Daarin wordt niet alleen om centrale afspraken gevraagd, maar bovendien om lastenbeheersing. Die motie is verworpen en iedereen weet dat het daar toch van moet komen. De aangenomen motie werkt dus niet, terwijl de verworpen motie de elementen bevat waar iedereen om vraagt.

De minister-president heeft zijn voormalige Britse collega, Margaret Thatcher, geciteerd: hoe is het nu toch mogelijk dat men in een coalitie tot besluiten kan komen? Gezien de handelingen van vandaag, moet ik zeggen dat ik iets in haar standpunt begin te zien.

□

De heer **Brinkman** (CDA):
Voorzitter! Ik ben het kabinet erkentelijk voor de gegeven antwoorden. Ik ben ook blij te kunnen constateren, dat het kabinet de voorgenomen invulling van de aangekondigde maatregelen serieus neemt. Wij zullen dat uiteraard punt voor punt en maatregel voor maatregel op zijn eigen merites beoordelen. Wij begrijpen dat wij daarvoor ook een eigen afwegingsruimte hebben en daar zijn wij uiteraard erkentelijk voor.

In het gesprek met het kabinet valt ons op, dat op een aantal punten langs onze opmerkingen heen gelopen wordt. Dat betreft in het bijzonder de opmerkingen die ik heb gemaakt over de sector volksgezondheid. Naar ik mij herinner, is daar helemaal niet over gesproken. Voorts zijn de opmerkingen van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid over de verdere

aanpassingen op termijn in de sociale zekerheid onvoldoende als antwoord op de vraag die wij daarover hebben gesteld. Wij hebben met erkentelijkheid kennis genomen van de brief inzake de 80/20-problematiek in de bijstandswet, al was het alleen maar omdat er kennelijk een zekere versnelling in het overleg is, maar daarmee zijn wij er nog niet.

De kern van onze opmerking was dat wij om de problematiek van 5 mld. of 6 mld. tegemoet te kunnen treden, serieus moeten kijken naar sectoren als de volksgezondheid en de sociale zekerheid. Dan kun je niet volstaan met een verwijzing naar de bestaande afspraken over de WAO en de Ziektewet, zoals ik de minister van Sociale Zaken even meende te moeten verstaan. Wij zijn het eens met het kabinet dat zij moeten worden doorgevoerd, maar de cijfers daarover zijn al ingeboekt in de voorliggende meerjarencijfers. Wij praten nu over extra taakstellingen. Ik geloof dat het goed is, als in dit debat komt vast te staan – het hoeft niet maatregel voor maatregel – dat wij niet om deze sector heen kunnen. Dat zou een verkeerde indruk wekken.

Ik sluit aan bij de opmerking die de minister-president heeft gemaakt. Wij zitten structureel gesproken met forse problemen. Ik ben blij dat hij dit zo heeft gezegd en ons heeft aangesproken, opdat wij er niet voor weglopen. Wij zullen er niet voor weglopen, maar wij hopen dat het kabinet dan ook niet wegloopt voor de ideeën die van onze kant worden aangedragen. Wij zullen er een open debat over aangaan. Niet elke maatregel hoeft zoals wij hem voorstellen, maar wij hopen wel dat de maatregelen die wij aandragen, niet onbecommentarieerd terzijde worden geschoven. Daarom wil ik het belang van onze opmerkingen over de volksgezondheid en de sociale zekerheid nog eens onderstrepen.

Ik sta maar niet stil bij de opmerking die de minister-president terzijde maakte over het feit dat de problematiek van vandaag te maken heeft met de internationale conjunctuur. Daar zit stellig een grote kern van waarheid in, maar de waarheid bestaat uit meer aspecten. Het is nu niet het moment om hier lang bij stil te staan. Ik ben op

zichzelf blij dat de minister van Financiën heeft geconstateerd dat vasthouden aan de regels die wij onszelf hebben gesteld, inzake financieringstekort en collectieve lastendruk, niet alleen een kwestie is van zelfbevrediging van deze coalitie, maar dat zij ook horen bij de taakstelling die de Economische en Monetaire Unie ons oplegt. Het blijkt in de afgelopen weken en maanden goed geweest te zijn voor de sterkte en de blijvende kracht van onze gulden. Ik onderstreep nog maar eens hoe belangrijk het is, dat wij die randvoorwaarden voor beleid overeind houden.

Ik onderstreep ook het belang van loonkostenmatiging op langere termijn. Ik wens het kabinet oprecht zeer veel sterkte in de moeilijke gesprekken die ongetwijfeld zullen komen, wanneer het kabinet direct of indirect als werkgever optreedt. Wij kunnen op zichzelf begrip opbrengen voor de redenering die het kabinet hierbij hanteert.

Dat brengt mij op de onderstreping van het belang van de opmerkingen van onze fractie over de daadwerkelijke invulling van de voorliggende maatregelen. Wij kunnen deze pas beoordelen op het moment dat zij voorliggen, maar ik wil toch onderstrepen dat deze opmerkingen van onze kant niet vrijblijvend zijn geweest. Wij zullen de individuele ministers en het gehele kabinet houden aan de afspraken die het kabinet naar voren heeft gebracht en heeft verduidelijkt en verdedigd. Wij steunen de lijn die hier is voorgelegd. Wij achten ons ook geroepen om individuele ministers hierop aan te spreken, indien zij naar ons oordeel van die lijn zouden afwijken. Wij hopen dat niet, maar wij begrijpen dat het ook voor ministers wel eens moeilijk is om deze en gene in de samenleving te weerstaan. Daarom willen wij hier ook gezegd hebben dat wij die ministers graag een handje helpen om uit te leggen, ook aan de samenleving, in welke moeilijke tijd wij intussen zijn komen te verkeren.

Dat is wel de kern geweest van het betoeg van het kabinet. Wij zullen voor die maatregelen niet weglopen. Ik zeg dat ook tegen collega Bolkestein en alle andere collega's in de Kamer. Het CDA staat ervoor.

De heer **Van Mierlo** (D66): Kan

collega Brinkman zich verenigen met de taakstelling voor de bezuinigingen, zoals zij op dit moment aan de departementen zijn toegedeeld? Of is hij van mening dat je dat oordeel pas kunt geven, als de invulling daarvan bekend is?

De heer **Brinkman** (CDA): Wij kunnen ons verenigen met de taakstelling die aan de departementen is gegeven. Wij hebben daarbij onze voorkeur uitgesproken, gelardeerd met concrete voorbeelden, voor het zoveel mogelijk ontzien van de investerings-elementen. Er zijn ombuigingsvoorstellen die koopkracht zouden raken of op een andere manier bepaalde groepen zouden raken die, op zichzelf begrijpelijk, zeer hechten aan bepaalde voorzieningen. Met de nationale verarming in het verschiep moeten wij nu zeggen: het zit er helaas minder in dan voorheen. Indien het kabinet met dat soort voorstellen zou komen, zouden wij dat accepteren.

De heer **Van Mierlo** (D66): Maar de heer Brinkman bindt zich wel aan de omvang van de bezuinigingen per departement, ook van Defensie?

De heer **Brinkman** (CDA): Zeker, dat heb ik ook in eerste termijn al gezegd. Ik heb gezegd: alleen bij de invulling daarvan moet u niet komen met dat type voorstellen. Daar heb ik een concreet voorbeeld van aangedragen.

Voorzitter! Ik kan de vraag natuurlijk ook aan hem stellen. College Van Mierlo zei dat zijn fractie met meer voorstellen voor structurele ombuigingen komt. Dat hoop ik dus straks van hem te mogen horen, want zo'n opmerking verplicht natuurlijk. Bovendien heb ik nagekeken wat zijn financiële genie de heer Ybema bij de behandeling van de Voorjaarsnota heeft gezegd over het hechten aan de collectieve lastendruk. Hij zei: daar hechten wij niet zo veel aan, dat mag wel hoger. U zegt nu: dat moet eigenlijk later. Misschien kunt u in het debat nog even uitleggen waar uw partij nu echt staat?

Voorzitter! Om duidelijk te maken dat wij hechten aan onze vragen en suggesties, wil ik onderstrepen welke vragen niet, of althans naar onze mening onvoldoende, zijn beant-

woord. Waarom is niet ingegaan op onze vraag, wat er moet gebeuren met de eventuele onderuitputting bij Ontwikkelingssamenwerking? Hoe gaat het nu precies met de ambtenarenstop?

Mijn derde punt is zeker zo belangrijk. ik meen uit de antwoorden van zowel de minister-president als de minister van Financiën op het desbetreffende onderwijspunt te hebben begrepen, dat de Kamer een vrij oordeel kan geven over de raamovereenkomst en de afweging tussen voorstellen in die sfeer en andere voorstellen in de sfeer van het onderwijs. Als wij dat onverhoopt verkeerd zouden hebben begrepen, dan willen wij dat nu horen. Onze fractie acht zich in ieder geval niet gebonden aan de raamovereenkomst zolang niet vaststaat of de andere voorstellen die de minister van Onderwijs en Wetenschappen meent te moeten indienen, naar onze mening aanvaardbaar zijn. Dat moet dus helder zijn voor het kabinet: wij achten ons daar niet aan gebonden.

Ik wil graag van het kabinet horen of wij ook in juridische zin de vrijheid hebben voor een eindoordeel op dat punt. De minister van Financiën heeft dat in eerste termijn zo gezegd. Ik wilde mijzelf nog juridisch oriënteren op dat punt. Ik meen nu dat wij die vrijheid hebben, maar ik hoor graag de bevestiging van het kabinet.

Voorzitter! Mijn laatste punt is ogenschijnlijk procedureel. Het is echter van zeer groot belang voor de afwegingen waar wij voor staan, nu wij in zekere zin de bel voor de laatste ronde in deze kabinetsperiode horen luiden. Wij gaan immers het laatste jaar van een actieve besluitvorming in. Het gaat mij niet om een week vroeger of later, maar ik hoop niet dat het kabinet gaat zitten wachten op de verschillende diensten die het kabinet cijfers moeten verschaffen. Ik begrijp best dat je het Centraal planbureau niet op eerste en tweede kerstdag moet laten rekenen, maar ik mag er toch van uitgaan dat het kabinet er samen met het planbureau naartoe werkt dat in januari de nadere middellange-termijnverkenningen beschikbaar komen.

Ik hoop voorts dat het kabinet er van zijn kant aan wil meewerken, dat het overleg met de sociale partners

over het advies van de Sociaal-economische raad en over de maatregelen voor de korte termijn, in die zin wordt afgerond dat er ergens in februari besluitvorming over kan plaatsvinden conform de samenhang die de minister van Financiën heeft geschetst. Waarom hecht ik daaraan? Niet om te jakkeren, maar omdat wij voor zeer ingrijpende beslissingen staan. Wij moeten voorkomen dat wij tegen de zomer van 1993 voor een berg van besluitvorming staan, waar wij met elkaar niet meer overheen kunnen komen. Dat zou ik zeer onverantwoord vinden. Ik zou er dus zeer aan hechten als de minister-president namens het kabinet wil meedelen, dat hij wil bevorderen dat wij ergens in februari hier tot besluitvorming kunnen komen. Die besluitvorming moet uiteraard eerst in het kabinet en daarna in de Kamer plaatsvinden.

De heer **Bolkestein** (VVD): Voorzitter! De heer Brinkman is in eerste termijn gekomen met een reeks van tien maatregelen: vijf maatregelen in de tekortbeperkende sfeer en vijf maatregelen in de sfeer van de overdrachtsuitgaven. Wat gaat hij daar nu verder mee doen?

De heer **Brinkman** (CDA): Wat mij betreft, komen die aan de orde bij de concrete bespreking van de individuele begrotingshoofdstukken. Dat lijkt mij het moment waarop wij moeten bekijken waar het kabinet mee komt. Als ons dat op onderdelen een onjuiste afweging lijkt, dan voelen wij ons dus vrij om met nadere voorstellen te komen. Dat is het karakter van die voorstellen.

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! De heer Brinkman heeft opnieuw gesproken over de raamovereenkomst. Hij heeft aan het kabinet gevraagd of er een juridische mogelijkheid is om tot een andere afweging te komen. Daarbij zou die raamovereenkomst dus ook inhoudelijk kunnen worden aangetast. Ik denk dat die vraag op zichzelf niet zo moeilijk te beantwoorden is. Mag ik de vraag van de heer Brinkman ook als volgt lezen: acht het kabinet zichzelf politiek vrij om in samenspraak met de Kamer tot een andere afweging te komen, waarbij ook de bedragen uit de raamovereenkomst anders ingevuld worden?

De heer **Brinkman** (CDA): Daar heeft de minister van Financiën op geantwoord dat de Kamer vrij kan oordelen, zodra het totaal van voorstellen voor de begroting van Onderwijs en Wetenschappen op tafel ligt. Wat dat betreft, is het antwoord helder. Voorts heb ik begrepen dat ingevolge de raamovereenkomst de kwestie van de wachtgeldten op de agenda komt. Maar ik heb in die overeenkomst nog niets gelezen over datgene wat er met de wachtgeldten gebeurt. Dat is dus ook een punt van interesse.

De heer **Schutte** (GPV): Zeker, maar de regering kan de Kamer die ruimte niet ontnemen. De vraag is evenwel, of in het gemeen overleg tussen regering en Kamer, de regering voor zichzelf nog de ruimte heeft om eraan mee te werken.

De heer **Brinkman** (CDA): Ik zit niet in de regering.

De heer **Schutte** (GPV): Dat zou een vraag aan de regering kunnen zijn.

De heer **Brinkman** (CDA): Stelt u die dan.

De heer **Schutte** (GPV): Bij dezen.

□

De heer **Van Mierlo** (D66): Voorzitter! Ik ben een verklaring schuldig. Ik moet de minister van Financiën namelijk gelijk geven, als hij zegt dat de relatieve voorsprong behouden wordt, wanneer met de CAO voor de G en G-sector hetzelfde gebeurt als met de andere CAO's. Ik heb er begrip voor, als hij en de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid het beroep op alle CAO's, ook op die voor de G en G-sector, niet willen ontkrachten door welke uitspraak dan ook op dit moment. Ik meen dat dit de essentie is. Dat accepteer ik.

Mijn pleidooi om deze sector toch te ontzien had te maken met een andere beoordeling door mijn fractie, van het begin af aan, van de situatie in de gezondheidszorg en van de betekenis van de voor die sector afgesloten CAO, ook voor de werkgelegenheid. Wij beschouwden dat namelijk als een eerste stap op weg naar het volledig wegwerken van een achterstand. Het kabinet

Van Mierlo

heeft een ander oordeel dan wij over die eerste stap. Ik begreep dat het die ook te ruim bemeten vond. Misschien heeft het daar argumenten voor, maar die delen wij niet.

Mijn opmerking dat er extra redenen zouden zijn voor het kabinet om niet al te snel in te grijpen als financier, wanneer de contractpartijen zelf de CAO niet willen herzien, moet verklaard worden uit de angst dat de ruimte dan gezocht zou worden in de zorg zelf. Dit heeft meer met psychologie dan met recht te maken. Zoals gezegd, heeft de discussie in die zin verhelderend gewerkt dat ik er begrip voor heb en niet nader aandrang op het door het kabinet ter zake innemen van een standpunt.

De discussie over het gisteren gesloten contract tussen minister Ritzen en de bonden was vandaag naar mijn gevoel even overloos als zinloos. In artikel 4, onder c, van de overeenkomst staat namelijk met zoveel woorden dat de gedane toezegging staat of valt met de budgettering. Het spreekt vanzelf dat de budgettering uiteindelijk in de Kamer plaatsvindt. Iedere beslissing staat dus inderdaad nog open. Dat sprak gisteren al vanzelf. Dat is nu niet nog vanzelfsprekender, ook al is het nog eens gezegd door de minister-president. Overigens heb ik al duidelijk gemaakt dat wij in principe achter dat akkoord staan.

De minister van Financiën heeft ons niet overtuigd van het tijdstip van de invulling van de laatste 0,75 mld. Hij doet dat het liefst omstreeks april. Wij hadden het beter gevonden, als dat deze weken al gebeurd was of anders zo snel mogelijk. Collega Brinkman heeft zojuist gezegd dat hij het in februari wil hebben. Ook mijn vraag aan het kabinet is: wanneer komt het?

Ik heb in eerste termijn aangegeven waarom mijn fractie zich zonder kennis van de invullingen, niet kan committeren aan de verdeel-sleutel voor de bezuinigingen per departement. Collega Wöltgens heeft letterlijk gezegd dat het kabinet na dit debat de zekerheid moet hebben dat die verdeelsleutel grosso modo door de Kamer wordt geaccepteerd. Het kabinet laat het aan de Kamer over. Ik heb van collega Brinkman begrepen dat de regeringspartijen dit ook accepteren.

Het heeft voor mij dus geen zin om daarover een uitspraak aan de Kamer te vragen.

De heer **Brinkman** (CDA): Op welk moment denkt de D66-fractie te komen met haar voorstellen voor een groter aandeel van de structurele ombuigingen ten opzichte van het door het kabinet voorziene incidentele aandeel?

De heer **Van Mierlo** (D66): Als ik de voorstellen daarvoor van het kabinet zie.

De heer **Brinkman** (CDA): De heer Van Mierlo vond die verhouding te gering voor het structurele deel.

De heer **Van Mierlo** (D66): Omdat ik het anders inschat. Ik hoef niet eerder met voorstellen te komen dan het kabinet. Wat de structurele voorstellen betreft hebben wij bij de algemene beschouwingen al een papier uitgereikt met voorstellen tot een bedrag van 1,3 mld. Die zijn nog wel in het dossier terug te vinden. Ik kan ze ook voorlezen. Zelfs de studiefinanciering en de individuele huursubsidie zijn daarin bespreekbaar. Andere zaken hebben wij al vaker opgevoerd. Ik vind het absoluut niet mijn taak om daarmee te komen, voordat het kabinet met een herziene Miljoenennota is gekomen. Daar kan geen sprake van zijn.

De heer **Brinkman** (CDA): Dus u komt bij de behandeling van de nota's van wijziging met extra voorstellen en dan laat ik even in het midden welke het precies zijn?

De heer **Van Mierlo** (D66): Nee.

De heer **Brinkman** (CDA): Jawel, u zei in eerste termijn dat u met aanvullende voorstellen kwam. Zo heb ik u begrepen. Dan is er kennelijk een misverstand. U zei dat de D66-fractie vindt dat het structurele deel te laag is ten opzichte van het incidentele deel. Het behoeft niet vandaag te gebeuren, maar er moet een moment zijn, bijvoorbeeld bij de behandeling van de nota's van wijziging, dat de D66-fractie met voorstellen voor een groter aandeel van de structurele bezuinigingen komt. Mijn concrete vraag is wanneer u daarmee komt.

De heer **Van Mierlo** (D66): De oppositie komt met alternatieven als het kabinet met voorstellen voor de invulling komt. Dat is toch de normale gang van zaken? Ik heb alleen gezegd dat mijn fractie vindt dat het kabinet met deze fifty/fifty-verdeling te veel aan de onveilige kant van het risico staat. Dat is het uitgangspunt. Volgens mij heeft de heer Brinkman ook nog geen invulling gegeven. Hij vindt zelfs dat het helemaal structureel moet worden gedekt.

De heer **Brinkman** (CDA): Nee, u spreekt over twee verschillende zaken. Uw opmerking in eerste termijn is zo verstaan dat u van mening bent dat van de 2,75 mld. voor 1993 niet de helft structureel en de helft incidenteel moet zijn, maar dat een groter deel structureel moet zijn.

De heer **Van Mierlo** (D66): Dat vinden wij.

De heer **Brinkman** (CDA): Dus u bevestigt dat. Mijn enige, vooralsnog procedurele vraag is op welk moment wij de voorstellen tegemoet kunnen zien. U wekt namelijk verwachtingen.

De heer **Van Mierlo** (D66): Zodra het kabinet een volledig beeld heeft gegeven op welke manier het de begrotingsproblemen van het volgend jaar dekt, zal de oppositie met alternatieven komen. Zo gaat het altijd. Normaal hebben wij te maken met kabinetten die de verantwoordelijkheid nemen voor een gepresenteerd begrotingsbeleid voor het volgende jaar. Wij hebben nog nooit zo in verlegenheid gestaan als nu door dit soort salamitactiek, die misschien is gevorderd door omstandigheden van de tijd. Het is ook de eerste keer dat ik dit meemaak. Wij hebben bijvoorbeeld ook niet onze voorstellen kunnen indienen bij de algemene beschouwingen. Daarvoor hadden wij die alternatieve financieringen. Die staan nu ter beschikking van het geheel. Bij de begrotingsbehandeling zullen wij moeten bezien of die voor een extra dekking zullen dienen dan wel voor alternatieve beleidsvoorstellen. Dat is mijn antwoord.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Mijnheer de voorzitter! Het hoofdpunt waarover wij vandaag spreken, los van de wisselkoersveranderingen, is natuurlijk de internationale conjunctuurverslechtering. Als je ziet wat Nederland doet, proberen wij natuurlijk via loonmatiging goed te maken wat via de duurder wordende gulden aan export voor Nederland verloren gaat. In wezen zijn natuurlijk een heleboel andere landen op een soortgelijke wijze bezig. Sommige landen doen het via devaluatie, zij zorgen er dus voor dat hun munt minder waard wordt en proberen op een andere manier invulling te geven aan een versterking van hun internationale positie. Dat is natuurlijk een heel beroemd probleem in de economische literatuur, waar het bekend staat als de "beggar your neighbour policy". Dat is een echte Keynesiaanse situatie, waarin elk land probeert zich ten koste van het buitenland in een betere concurrentiepositie te brengen, met als overheersend effect dat men gemeenschappelijk de spiraal naar beneden inzet. Dit is een scenario dat ik eerlijk gezegd niet volstrekt ondenkbaar acht en zelfs nog aangevuld zie met de mogelijkheid van protectionisme als de GATT-onderhandelingen mislukken. Dat zien wij nu al tussen de Verenigde Staten en Europa gebeuren. Dat kan dus nog een element worden, dat het ene handelsblok zich ten koste van het andere handelsblok probeert te versterken, met als gevolg dat wij over een halfjaar hier ongetwijfeld nieuwe prognoses van het Centraal planbureau over Nederland hebben en dienovereenkomstig nieuwe aanpassingen zullen moeten plegen en dienovereenkomstig ook nog grote discussies zullen hebben die overigens in de geschiedenis zullen verdwijnen tussen wat structureel en incidenteel is, maar op dat moment vreselijk belangrijk lijken te zijn.

Dat brengt mij er echt toe, te zeggen dat de Nederlandse regering in eerste instantie moet proberen om het proces van de internationale afwenteling naar beneden te voorkomen. Ik weet dat wij maar een klein land zijn met betrekkelijk weinig invloed. Ik weet ook dat wij in de GATT-onderhandelingen op zich een behoorlijk standpunt hebben en ik zou willen dat dit ook het standpunt

van de Europese Commissie zou worden. Hoe raar het ook mag klinken, voor mij is de misschien belangrijkste mededeling van dit debat dat de Nederlandse regering – kennelijk in aansluiting op het verzoek van andere regeringen – in Edinburgh de Europese conjunctuur, de situatie van de werkgelegenheid in Europa, aan de orde zal stellen. Ik ben daar buitengewoon erkentelijk voor. Naar mijn gevoel is dit de enige echte weg om te voorkomen dat wij nog vaak – ook in dit parlement – over aanpassingen aan de conjuncturele ontwikkelingen zullen moeten praten. Het is ook de enige echte weg waarop Europa kan gaan leven in de harten van de mensen, omdat Europa dan weer gaat over de problemen van de mensen, over de werkloosheid en de politieke consequenties van werkloosheid. Europa laat dan zien dat, als het over economische coördinatie gaat, het in staat is duidelijk te maken dat men problemen als die van de internationale conjunctuur zou kunnen aanpakken, hoezeer Europa ook faalt in buitenlandspolitiek opzicht enz. Ik ben dus buitengewoon gelukkig met de toezegging dat daar in de Ecofin-raad in elk geval meer dan onverplichtend over gesproken wordt, meer dan alleen aan de lunch, hoewel ik weet dat lunchbijeenkomsten niet per definitie onverplichtend hoeven te zijn. Niettemin zou ik graag zien dat de komende Europese bijeenkomsten dit als eerste punt op de agenda zouden zetten.

Ik constateer met enig genoegen dat toch een meerderheid in de Kamer de op zich natuurlijk altijd te betwisten keuze van het kabinet onderstreept en ook ondersteunt. Dat is de keuze om de helft van de problematiek die wij aan zien komen, structureel af te doen en de andere helft vooralsnog incidenteel, in afwachting van de wijze waarop de conjunctuur zich ontwikkelt. Dan blijft natuurlijk de volgende vraag over. Hoe gaan wij verder naarmate het inzicht rijst? Dat geldt voor het kabinet en voor de Tweede Kamer. De heer Brinkman heeft heel uitdrukkelijk aan de orde gesteld dat wij op dit moment natuurlijk uit de onzekere situatie alleen maar een aantal lijnen kunnen trekken. Ik ga ervan uit dat de zekerheid in maart toeneemt, maar ik geloof dat collega Brinkman

en ik elkaar het leven niet zuur zullen maken over het verschil tussen eind februari en begin maart. Op het moment dat er inzichten bestaan over datgene wat het Centraal economisch plan te melden heeft, dat er definitieve inzichten bestaan voor 1993 over de loonontwikkeling en ongetwijfeld ook inzichten over de ontwikkelingen op de middellange termijn, zullen wij tot nieuwe afwegingen moeten komen. Die afwegingen zijn dus heel breed en zij gaan wat mij betreft niet alleen over de mate waarin de invulling van 1994 structureel of incidenteel zijn. Zij hebben ook betrekking op de afweging van de doelstellingen die wij in het regeerakkoord hebben afgesproken.

Ik verwacht, eerlijk gezegd, wel dat de SER ook in zijn middellange-termijnraming uitgaat van datgene wat men al eerder heeft vastgelegd in dat eerdere SER-advies, namelijk dat participatie het hoofdpunt is. Het is het hoofdpunt en het hoofdcriterium, op grond waarvan je eventuele verdere beleidsinvulling beoordeelt. De echte kernvraag is: in welke mate draagt het bij aan het verhelpen van het gebrek aan participatie, dat eigenlijk het meest structurele gebrek is waar Nederland mee te maken heeft. Dat betekent een afweging, in maart, tussen alle doelstellingen die wij in het regeerakkoord hebben vastgelegd. Een van die doelstellingen is: 100.000 mensen meer per jaar aan het werk helpen. Binnen het kader van die doelstellingen hoort natuurlijk ook de kwaliteit van de overheidsvoorzieningen die wij ter beschikking hebben te stellen. Ik denk dat wij in maart, gegeven de inzichten die wij dan hebben, tot definitievere afwegingen kunnen komen met betrekking tot de prioriteiten in de doelstellingen van het regeerakkoord zelf.

Dan kom ik op het volgende punt, het probleem 1994. Op de eerste plaats ben ik er heilig van overtuigd dat de minister van Financiën graag bereid is om de erfenis van 1994 over te nemen. Hij zal er dus ook voor zorgen dat die erfenis absoluut in orde is. Aan welke criteria moet die erfenis voldoen, als je eens structureel de zaken zou bekijken en Nederland in zijn Europees perspectief zou bekijken? Ik denk dan op de eerste plaats dat wij in

Nederland zo'n beetje voldoen aan datgene wat wij in Europees verband met betrekking tot de EMU-norm hebben afgesproken. Het zou mooi zijn, als wij zouden zeggen: met betrekking tot het financieringstekort voldoen wij aan datgene wat wij in Europees verband elkaar beloofd hebben, om lid te kunnen worden van de EMU. Dan zijn wij nog tamelijk vroeg, een paar jaar te vroeg, maar het is niettemin al heel mooi, als je daar niet meer je best voor hoeft te doen in een volgende kabinetsperiode.

Het tweede hoofdelement dat bij het aantreden van zo'n erfenis naar mijn gevoel van het grootst mogelijke belang is, is dat daadwerkelijk de participatiegraad gestegen is en dat daadwerkelijk datgene wat wij ons hadden voorgenoemen – 100.000 mensen méér per jaar aan het werk – in die afgelopen periode gerealiseerd is, zodat je wat dat betreft in een situatie stapt, waarin inderdaad de participatiebasis in Nederland aanzienlijk verbreed is ten opzichte van de huidige situatie.

Als ik nu het doorkijkje van het Centraal planbureau bekijk met betrekking tot 1994, dan is merkwaardigerwijze één probleem absoluut niet virulent. Er zijn een hele hoop problemen: die hebben te maken met participatie, met het financieringstekort en met de invulling daarvan, en met de EMU-criteria. Maar één probleem is absoluut niet aan de orde, in die zin dat het een probleem is en blijft, te weten de collectieve-lastendruk. De collectieve-lastendruk vormt bij het doorkijkje van het CPB – ik zal er nu niet op vooruitlopen, want ik weet dat er in maart weer anders tegenaan wordt gekeken en ongetwijfeld in september weer anders – op dit moment niet het hoogste punt. Dat leidt ertoe dat in mijn opvatting de elementen die te maken hebben met de collectieve-lastendruk – dat zijn de sociale zekerheid en de volksgezondheid – nu niet bepaald de eerste prioriteit hebben, als het gaat om aanpassingen die noodzakelijk zouden zijn om in 1994 in de goede situatie terecht te komen.

Dan kom ik bij een laatste punt, voorzitter. Dat is eigenlijk het hoofdpunt, als wij het binnenlands bekijken, te weten de geslaagde missie van Kamer en kabinet. Ik had

het kabinet en de sociale partners al gefeliciteerd, maar nu de heer Bolkestein nog even herinnerde aan de motie die de heer Brinkman en ik hebben ingediend, geloof ik eerlijk gezegd dat wij, op een bescheiden niveau en sotto voce, ook onszelf zouden kunnen feliciteren met het feit dat deze motie niet alleen door de Kamer aanvaard is, maar ook nog eens een brede maatschappelijke ondersteuning heeft gevonden. Dat is ook heel belangrijk. Ik zou het erg op prijs stellen, als datgene wat door de regering vandaag is gedaan en wat ook de uitstraling van het debat in deze Kamer is en wat tevens de oproep is van de Stichting van de arbeid aan werkgevers en werknemers, ook een brede steun ondervindt, weer opnieuw ondervindt, vanuit deze Kamer: de noodzaak om werkgelegenheid veilig te stellen door loonmatiging, een loonmatiging die kan plaatsvinden zonder dat daarmee de koopkracht zelf en de koopkrachtmogelijkheden in gevaar komen. Binnen die loonmatiging is het natuurlijk zeer wel mogelijk dat sommige sectoren die met specifieke knelpunten te maken hebben, zoals de G en G-sector en de onderwijssector, de kans krijgen om hun problemen op te lossen maar dat moet allemaal gebeuren binnen het totale kader van een loonontwikkeling die aangepast is aan de inflatie-ontwikkeling. Eerlijk gezegd zie ik het als mijn belangrijkste taak om in dit debat het beeld over te laten komen, dat de sociale partners voortreffelijk werk hebben gedaan. Zorg ervoor dat dit in de praktijk vóór 1 februari tot het beoogde succes leidt.

Mevrouw Beckers-de Bruijn (Groen Links): Voorzitter! De minister-president heeft in een paar woorden nog eens indringend de situatie neergezet. Die is ernstig, zei hij, en we nemen nu al risico's.

Juist daarom verbaast het ons dat het kabinet niet meer werk gemaakt heeft van een substantieel akkoord. Loonmatiging over meer jaren en daarmee investeren in werkgelegenheid en duurzame ontwikkeling lijkt immers de enige echte oplossing. Dat geeft financiële ruimte voor noodzakelijke voorzieningen; het geeft extra arbeids-

plaatsen en het is goed voor het milieu. Er was even de illusie dat dit besef was doorgebroken bij de vakbeweging, bij de Kamer en bij de regering. Maar de bewindslieden hebben er weinig van overgelaten. CNV-voorzitter Westerlaken geniet het twijfelachtige genoegen te zijn doodgeknuffeld in het gezelschap van Groen Links.

Voorzitter! Ik sta langzamerhand verstedd hoe de Partij van de Arbeid – bewindslieden en fractie – alles wat regeren ook maar een beetje interessant maakt op wat langere termijn, weet te verspelen.

Het tweede deel van de motie is gewoon niet uitgevoerd. De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid vindt het moeilijk om de overheidsinvesteringen aan de arbeidsvoorwaarden te verbinden. Die indruk heeft de minister-president toen de motie aan de orde was, niet gegeven. In het akkoord staat nu een vaag zinnetje over rekening houden met het milieu. Maar de regering heeft blijkbaar geen concreet voorstel gedaan. De enige harde afspraak in het akkoord is de pauze van twee maanden. De vakbeweging moet in die twee maanden doordringen worden van de ware ernst van de economische situatie. Gebruikt het kabinet dan die tijd om zichzelf te doordringen van de ernst van de totale situatie, ook in sociaal en ecologisch opzicht?

Het kabinet wil de nul-lijn, maar die is niet vastgelegd. Het lijkt ook een illusie dat de werknemers nog eens 2% terug zouden gaan zonder concrete zaken daarvoor terug te krijgen. Maar toch heeft het kabinet die nul-lijn wel vastgelegd voor ambtenaren en de G en G-sector. Ik heb er al naar gevraagd, voorzitter. Dat klopt niet met de afspraak van gisteravond dat de overheid als werkgever langs de lijnen van dat akkoord zal handelen. De AbvaKabo laat ons vandaag al in een brief weten, dat zij in principe instemt met het centraal akkoord maar dat zij onder deze clausule – de 1215 mln. – er onmogelijk uitvoering aan kan geven. De regering zit dus meteen al in de problemen. Ik krijg hier graag een reactie op.

Natuurlijk had de minister van Financiën gelijk toen hij sprak over de gezondheidszorg, maar daar ging het niet om. Het ging om de achterstand op andere sectoren. Als de

markt de nul-lijn niet haalt, dan wordt die achterstand vergroot en wordt het nog minder aantrekkelijk om in de gezondheidszorg te gaan werken. Dat was precies wat we niet wilden, want we willen meer mensen aan het bed.

Met de extra bezuinigingen in het beleidspakket om de doelstelling voor het financieringstekort te redden, kunnen we niet meegaan. Die wringen zonder meer al: op VROM, Verkeer en Waterstaat, Sociale Zaken, Onderwijs en in de gezondheidszorg. Het wordt allemaal uiterst moeilijk. Ze wringen ook met de doelstelling van werkgelegenheid. Extra bezuinigingen kosten werkgelegenheid. Kun je bovendien doorgaan met wegbezuinigen van werk – en hoe lang kun je dat doen – terwijl je de vakbeweging vraagt om in te leveren ter wille van datzelfde werk? In de zorgsector komt dat het meest pregnant naar voren. Ook de doelstelling van de duurzame ontwikkeling komt in gevaar. Opnieuw stel ik de vraag waar op VROM en op Verkeer en Waterstaat bezuinigd moet worden. Het is leuk dat de heer Wöltgens dat weet maar wij zouden dat graag hier horen.

Voorzitter! Wij vinden deze weg niet verstandig en wij vinden dit opnieuw een erg onbevredigend debat. Het is waarschijnlijk nog nooit voorgekomen, dat een rijksbegroting zo is behandeld: met niet goed ingevulde posten en met alleen een toedeling van bedragen per departement. Een totaalafweging is voor vandaag door het kabinet niet gemaakt en kan door ons niet worden gemaakt. En dat is een inbreuk op de mogelijkheid van parlementaire controle, die mijn fractie bedenkelijk vindt.

Voorzitter! Ik wil graag één motie indienen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat in het nader beleidspakket 1993 een extra inzet zowel tot het in meer duurzame richting bijstellen van geplande overheidsinvesteringen als tot het initiëren van nieuwe investeringen in

duurzame ontwikkeling, ontbreekt;

van mening, dat duurzame ontwikkeling de komende decennia grote investeringen vraagt;

verzoekt de regering voorgenomen overheidsinvesteringen in duurzame richting bij te stellen en te bevorderen dat de diverse investeringsfondsen nieuwe voorstellen gericht op duurzame ontwikkeling uitwerken,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Beckers-de Bruijn. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 35 (22800).

□

De heer **Van der Vlies** (SGP): Voorzitter! Ik wil graag de bewindslieden dankzeggen voor hun beantwoording. De meeste vragen waren daarin betrokken, maar dat is niet zo met de vragen die ik stelde ter zake van de defensie-ombuiging en de maatregel op het punt van de ontwikkelingssamenwerking. Misschien kan daarover nog iets worden gezegd, uiteraard niet vanuit de schaal van het begrotingshoofdstuk maar vanuit het macro-doel dat het kabinet zich heeft gesteld.

De minister van Sociale Zaken heeft terecht gezegd, dat de kern van het centraal akkoord is een oproep aan degenen, die op centraal niveau verantwoordelijkheid dragen voor de onderhandelingen en de bereidheid die blijkt bij sociale partners om dat centraal akkoord te sluiten, is op zichzelf een positief te waarderen signaal. Dat is inderdaad van waarde. Of aan de oproep op dat decentraal niveau gehoor zal worden gegeven, moet worden afgewacht. Je kunt ernaar gissen, maar dat is op dit ogenblik niet erg zinvol. Wij moeten inderdaad de bereidheid nu niet van kanttekeningen voorzien, waardoor die bereidheid als het ware wat in zou zakken.

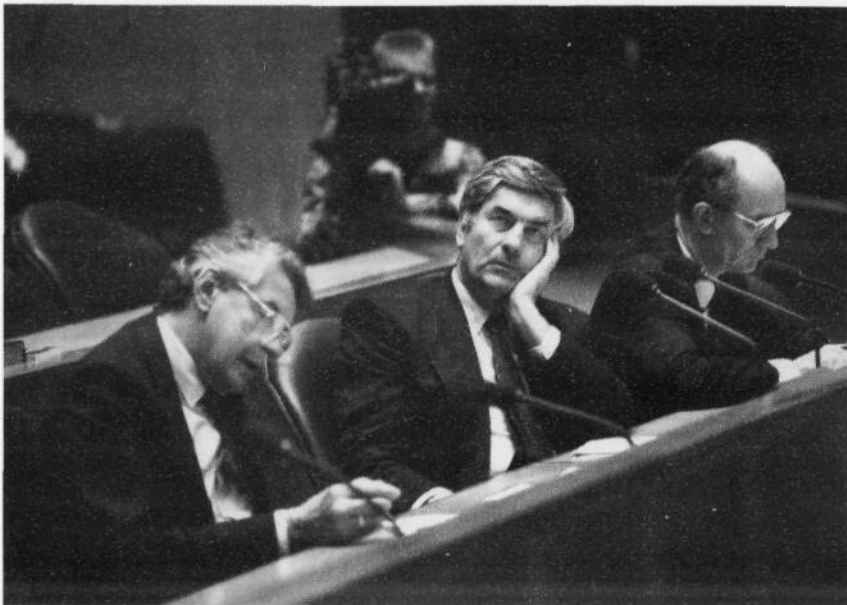
De minister zei, dat de essentie van de overlegeconomie is vertrouwen over en weer tussen geleidingen. Dat is op zichzelf correct en daarom zou dit centraal akkoord als een toetssteen kunnen gelden. Maar als je erover nadenkt en het

“meeneemt” naar het eerste kwartaal van het volgende jaar, moet het wel gebeuren respectievelijk gebeurd zijn. Wat nu als er dan te weinig resultaat is geboekt? Ik heb de voorganger van deze minister, de heer De Koning, indertijd gevraagd of er een stok achter de deur staat en wat de bandbreedte is. Hij heeft die vragen nooit willen beantwoorden vanuit een strategische opstelling, vanuit de verantwoordelijkheid van de regering. Ik heb daar wel begrip voor, maar die vragen zijn natuurlijk toch wel reëel.

In de CAO in de zorgsector zitten kenmerken van een inhaaloperatie. Er was immers een salarisachterstand. Hetzelfde geldt voor de onderwijsalarissen. Die intentie moet natuurlijk wel onaangetast blijven en dat kan inderdaad als het gaat om de doorwerking van de prijsaanpassing, zoals die elders wordt gecorrigeerd. Als dat ook hier gebeurt, blijft die relatieve voorsprong er natuurlijk wel in. Daar wil ik dan ook niet aan getornd zien.

Met minister Kok heb ik vanmiddag nog wat nader mogen discussiëren over de financiële taakstelling. Geen loongevoelige uitgaven, maar wel nog gebruik maken van eventuele flexibiliteit in de begrotingen. Hij heeft enkele dingen genoemd die niet mogen. Hij heeft ook gezegd wat wel mag, maar daarnaar luisterend kwam bij mij de vraag naar voren of de werkgelegenheidseffecten daarvan wel voldoende in acht worden genomen. Misschien kan hij daarop nog even reageren?

Voorzitter! Ik heb mij het verwijt van de minister van Financiën aangehouden, dat je moet kijken naar het evenwicht van wat het ene kost en het andere vraagt als je al alternatieven biedt. Dat is waar. Ik heb uitdrukkelijk gevraagd om de criminaliteitsbestrijding en de extra inzet daar te ontzien alsook de overheidsinvesteringen. Ik heb ook enkele dingen genoemd waar naar onze wijze van zien iets te halen zou zijn, maar dat evenwicht zat niet in mijn eerste bijdrage. Ik erken dat en om die reden wil ik toch nog eens wat suggesties doen. Ze zijn niet nieuw, ik heb ze eerder genoemd. Ik som ze op om dat foutje van vanmorgen te herstellen. Wat de subsidies in de consumptieve sfeer betreft, kan onzes inziens een groter beroep worden gedaan op de eigen bijdrage

Minister Kok van Financiën, Minister-President Lubbers en Minister De Vries van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

naar draagkracht. In het kader van een grotere eigen verantwoordelijkheid kan er meer in de sfeer van zorg en wonen, bij het laatste kunnen objectsubsidies kritischer worden bekeken. De individuele huursubsidie voor jeugdigen, vanuit het zelfstandig woonrecht vanaf 18 jaar gegeven, zou tegen het licht gehouden kunnen worden. Dat geldt ook voor de studiefinanciering. De uitwonendenbeurs wordt vrij automatisch toegekend, maar dat is niet altijd nodig. Er kan naar gekeken worden. Ook de ouderonafhankelijkheid die in een eerste traject is ingebouwd, staat wat ons betreft ter discussie. Dit geldt uiteraard ook voor de fraude en het oneigenlijk gebruik in de fiscale sfeer en de gevolgen van de ver doorgevoerde individualisering. Ik denk dan aan tweeverdienerssituaties, enzovoorts. Daarachter kan een accolade staan. Het zijn, dunkt mij, toch substantiële bedragen.

Voorzitter! Ik rond af. Op dit ogenblik rest niets anders dan de nota's van wijziging en de uitwerkingsvoorstellen af te wachten. Wij zullen die uiteraard met een positieve grondhouding en tegelijk ook kritisch vanuit onze eigen opvattingen en intenties bezien.

□

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun antwoorden. Zij hebben in kort bestek een duidelijk beeld geschetst van de economische situatie en van de noodzaak om spoedig ingrijpende maatregelen te treffen; daarvoor dank.

Een belangrijk knelpunt kan zich manifesteren bij de invulling van de 6 mld. in 1994. Ik zou als algemeen motto willen meegeven: doe in 1994 datgene wat echt niet eerder kan en voor zover het niet eerder kan, dus een zo laag mogelijk bedrag naar 1994 en zo vroeg mogelijk met de invulling beginnen. Het risico dat het bedrag van 6 mld. uiteindelijk hoger uitvalt, is bepaald aanwezig. Het beleidspakket dat de regering ons heeft voorgelegd, gaat bijvoorbeeld uit van nominaal gelijkblijvende bruto inkomens. Wij konden vanavond al horen dat de Industriebond FNV met een beroep op het stichtingsakkoord van deze nacht wil inzetten op een bruto loonstijging van 2,5% à 3%. Zulke verschillen mogen misschien op korte termijn aantrekkelijk lijken, maar de minister van Financiën heeft er terecht op gewezen dat ze op termijn verstrekkende negatieve gevolgen hebben.

Wat de verhouding structureel en incidenteel betreft, wil ik in het verlengde van wat ik zojuist al zei

ervoor pleiten om het structurele aandeel in 1993 al maximaal te doen zijn. Er is ook ruimte om, vooruitlopend op een structurele dekking in 1994, dat in 1993 incidenteel te doen. Maar ik wil erop aandringen dat alle bewindslieden waar mogelijk hun invulling in de komende weken toch structureel doen zijn. Wordt dat uitgesteld tot 1994, dan wordt het alleen maar moeilijker om voor 1994 tot een invulling te komen. Het politieke getij kan ook heel gemakkelijk verlopen. De heer Wöltgens zei wel bemoedigend dat de minister van Financiën ongetwijfeld de erfenis van dit kabinet zal willen aanvaarden – daar twijfel ik geen moment aan – maar tussen het overdoen van de erfenis en het aanvaarden van de erfenis zitten ook nog verkiezingen. Het wil wel eens zo zijn dat het gezag van de minister van Financiën in die periode wat minder is dan in de periode daarna. Daar moeten wij ook rekening mee houden. Vandaar dat ik een pleidooi zou willen houden om de nadere invulling zo snel mogelijk te doen. Dan denk ik eerder aan februari dan aan maart. Wij moeten niet alles aan alles koppelen om zodoende pas op termijn tot een nadere invulling te kunnen komen.

Ik heb in eerste termijn enkele aanvullende suggesties gedaan voor structurele dekking. Niet alleen de heer Brinkman heeft dit soort aanvullende suggesties gedaan, maar ook andere fracties hebben dat gedaan. Ik heb eveneens de gezondheidszorg genoemd. Ik zou ook in de richting van de heer Brinkman de aandacht willen vestigen op de vervolguitzetting in de Werkloosheidswet, waar wij een interruptiedebat over hebben gehad, die 100 mln. zou kunnen opleveren. Ik had ook de indruk dat dit helemaal in lijn was met de opstelling van de heer Brinkman, die onlangs zei dat het in het kader van het stellen van prioriteiten toch goed was om vooral te kijken naar twee inkomens in een huishouden. Hier hebben wij er een voorbeeld van waar dit zou kunnen.

Ik kom bij de verdeling van de taakstelling over de hoofdstukken. De minister van Financiën heeft gezegd: op die 1,5 mld. hebben wij de sleutel toegepast voor niet-loonvoelige uitgaven met een enkele uitzondering. Kan voor onze informatie even gezegd worden wat die enkele uitzondering is? Waarom

is deze sleutel gekozen en waarom is daarbij geen rekening gehouden met politiek-inhoudelijke prioriteiten? Dat is volgens mij namelijk wel eens gedaan in het verleden. Ik denk bovendien dat het goed is om je politieke prioriteiten niet alleen te stellen bij de invulling van bezuinigingen per begrotingshoofdstuk, maar om die ook bij de verdeling over de hoofdstukken een rol te laten spelen. Eerlijk gezegd, vind ik het wat inconsequent dat de beide regeringsfracties nu al zeggen dat zij met die verdeling over de begrotingshoofdstukken akkoord gaan. Zij kunnen dat namelijk net zo min als wij overzien. Het lijkt mij dat je daar eerst meer inhoudelijke informatie over moet hebben om daar een oordeel over te kunnen geven.

Ten aanzien van twee begrotingshoofdstukken wil ik nu al een voorbehoud maken. Het eerste betreft Defensie. Ik heb daar in eerste termijn uitdrukkelijk over gesproken. Hoe lang is het al geleden dat wij hier een Defensienota hebben behandeld? Al is dat nog niet zo lang geleden, het lijkt al wel jaren geleden, als je kijkt naar de inhoud ervan. Er wordt nu gewerkt aan een prioriteitennota. Je kunt toch niet voortdurend eerst korten om vervolgens pas te kijken hoe het met de taken zit. Politiek lijkt het mij niet verantwoord om zo'n grote greep in deze kas te doen, zonder daar eerst inhoudelijk over te hebben gediscussieerd.

Mijn tweede voorbehoud betreft Onderwijs. Ik blijf het politiek onjuist vinden dat de minister van Onderwijs één dag voor dit debat de raamovereenkomst heeft gesloten. Uiteraard is de Kamer daar niet aan gebonden. Half december zullen wij de begroting van Onderwijs behandelen. Dan zal, dunkt mij, een onbevanging afweging moeten plaatsvinden, inclusief de bedragen die in de raamovereenkomst worden genoemd. Tot die tijd kan er in de samenleving volgens mij geen enkele aanspraak worden ontleend aan de inhoud van die raamovereenkomst. Het lijkt mij ook verstandig dat het overleg ter uitwerking van de raamovereenkomst niet plaatsvindt, voordat de begroting hier is behandeld. Is dat ook de bedoeling van de regering?

□

De heer **Leerling** (RPF): Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun antwoorden en hun expliciete en impliciete reactie op mijn bijdrage in eerste termijn. Het debat op zichzelf stelt mij eigenlijk teleur. Wij zijn vandaag namelijk niet zo veel wijzer geworden, al is wel duidelijk geworden dat het CDA ondanks alle kritiek de afgelopen dagen in de media kennelijk toch akkoord gaat met de voorstellen van het kabinet en dat de politieke kou dus geheel uit de lucht is.

De nadere invulling van de begroting voor 1993 – en daar gaat het om, want het is een staartje van het debat over de begroting voor 1993 – is echter nog niet duidelijk, omdat de departementale bezuinigingen nader moeten worden ingevuld. Nu verbaast het mij dat de minister van Financiën niet duidelijk is geweest over de wijze, waarop de diverse aanslagen op de departementale begrotingen tot stand zijn gekomen. Hij heeft gesteld dat het ging om niet-loongevoelige uitgaven. Is dan de conclusie gewettigd dat het om bezuinigingen op de investeringen gaat, dan wel het uitstellen van bepaalde uitgaven, zoals bijvoorbeeld bij Defensie het geval lijkt te zijn? Hoe zijn de diverse bezuinigingsaanslagen vastgesteld? Ik heb dat nu een- en andermaal gevraagd. Het intrigeert mij, omdat ik mij niet kan voorstellen dat er zo maar uit de losse pols wat bedragen zijn ingevuld voor de diverse departementen, zoals VROM, Verkeer en Waterstaat, Defensie, Justitie enzovoort. Kan daar vanavond alsnog wat meer helderheid over gegeven worden?

Voorzitter! Het kabinet kiest voor werkgelegenheid en het handhaven van de beleidsvoornemens uit het regeerakkoord, met name inzake de tekortreductie alsmede het in toom houden van de collectieve-lastendruk. Daar kan ik akkoord mee gaan. De problematiek van de groeiende werkloosheid maakt op mij echter niet zo veel indruk, zolang het kabinet het tweeverdienerschap en dus het eens zo dik, om het maar eens zo uit te drukken – een typische uiting van de westerse materialistische samenleving – blijft propageren. Daarnaast had ik van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een antwoord verwacht op mijn vraag hoe hij denkt

over de mogelijkheid om bijvoorbeeld bij seizoenarbeid – ik denk hierbij aan de tuinbouw – de sociale-verzekeringsplicht buiten werking te stellen. Dat kan arbeids-participatie bevorderen – dat is een doelstelling van het kabinet – en tegelijkertijd de toestroom van illegalen afremmen. En ook dat is een punt dat op dit moment hoog op de politieke agenda staat. Daarom vraag ik de minister dan ook om hier in tweede termijn alsnog op te reageren. Evenals collega Schutte wil ik de heer Brinkman erop wijzen, dat hij niet de enige was die in eerste termijn suggesties heeft aangedragen, hoe er in de komende jaren bezuinigd kan worden op overheidsuitgaven. Mogelijk dat hij zich vergist, of niet heeft geluisterd naar alle inbrengen van de diverse sprekers, maar hoe het ook zij, ik heb in eerste termijn ook het een en ander aangedragen, al realiseer ik mij uiteraard dat de voorstellen die van de CDA-fractie worden aangevoerd, wellicht veel meer kans van slagen hebben dan die van mijn kant. Maar niettemin, het gaat om een constructieve opstelling in dit debat, en ook daaraan heb ik mijn bijdrage willen geven. Ik verwijs dan ook naar de suggesties die ik in eerste termijn heb gedaan.

Ik hoef mij, denk ik, ook niet de kritische woorden aan te trekken die minister Kok heeft gesproken. Zeker, ik vind dat er op bepaalde terreinen niet verder mag worden bezuinigd. Ik heb Defensie genoemd, ik heb Ontwikkelingssamenwerking genoemd; ik kan er Justitie aan toevoegen, omdat ik met name bij Defensie en Ontwikkelingssamenwerking dat niet verantwoord vind. Mijn alternatieven bieden denk ik voldoende perspectief om die beperkingen royaal op te vangen. Ik hoop dat het kabinet die suggesties nog eens langs wil lopen, en ze in elk geval serieus wil nemen.

Voorzitter! Alles bij elkaar genomen, realiseer ik mij dat het kabinet voor een geweldig lastige klus staat. Ik wil mijn bijdrage aan dit debat besluiten met het kabinet heel veel sterkte en wijsheid toe te wensen.

□

De heer **Janmaat** (Centrumdemocraten): Mijnheer de voorzitter! Uit

het debat moge dan gebleken zijn dat de kou, politiek gezien, wat het kabinet betreft een beetje van de lucht is, wat de aanpak van de problemen in de samenleving betreft, is dat natuurlijk lang niet het geval. Als je de antwoorden van de regering hoort, vooral die van minister De Vries, krijg je toch een beetje vreemd beeld. De loonontwikkeling moet gestopt worden. Het is vooral de bedoeling dat veel mensen met lage lonen deel gaan nemen aan het productieproces. Ja, mijnheer de voorzitter, dat is toch een beetje het beeld van een ontwikkelingsland. Nu zou dat kunnen kloppen, als hierachter zit dat de illegalen maar naar huis moeten, en dat de legalen die hier niet aan het werk zijn en van dure sociale uitkeringen profiteren, op die manier aan het werk komen. Dat is dan een begin van de aanpak van een deel van het grote probleem. In die totale aanpak kan de CD zich niet vinden. Wij zijn een hoogontwikkelde industriële samenleving, en wij willen niet steeds meer afglijden, ook niet voor bepaalde onderdelen van onze arbeidsbevolking, naar het niveau van een Derde-Wereldland. Wij vinden dat niet geweldig.

De CD heeft in eerst instantie gezegd dat die bezuinigingsoperaties, als ze niet lukken, wel weer zullen uitmonden in verder lenen, en vooral in een verhoging van de staatsschuld. De regering zit nog met 0,25 mld., wat toch bepaald niet gering is. Voor zover er niet geleend wordt, zoeken wij dat in de subsidie-sfeer. Het is logisch – dat hoeven we eigenlijk niet aan te geven – dat we dan denken aan de sociale advocatuur. Daar is heel wat te halen. De toch brede ondersteuning op vele sociale terreinen, waar mensen worden voorgelicht, kan ook wel wat minder. Wij zien daar wel wat in.

Waar het ons vooral om gaat, zijn de sociale uitkeringen die over de grens verdwijnen. Daar moeten we niet al te gering over denken. Ik heb jaren geleden al gezegd dat toen alleen al naar Marokko, alleen in het kader van de kinderbijslag, al 90 mln. per jaar over de grens ging. Dat zal intussen natuurlijk fors zijn opgelopen. In die landen leven mensen als vorsten – dat is hun goed recht – maar het is niet de bedoeling van onze werkende bevolking om dat te bewerkstelligen. Daar moet aan

gewerkt worden. De CD is natuurlijk blij dat we weer eens horen dat het woonlandprincipe, nu door het CDA, naar voren wordt gebracht, maar, met permissie, dat horen we al tien jaar, en het zal ons benieuwen of daar nu eens een beetje schot in komt. Dat zou een aardig afscheidspresentje zijn van de minister-president, ongeacht wanneer hij van dit politieke toneel verdwijnt.

□

Minister De Vries: Voorzitter! Ik wil in tweede termijn graag reageren op een aantal opmerkingen. Eerst even mijn discussie met de heer Bolkestein over het functioneren van de onderkant van de arbeidsmarkt. Ik zou die discussie graag in de persoonlijke sfeer met hem vervolgen, op basis van een bredere en meer complete analyse. Dan kunnen wij rustig bekijken wat het gewicht van de verschillende factoren is. Daarnaast wil ik nog even reageren op zijn opmerking in tweede termijn, voor welk deel de versnelde groei, voor zover die is opgetreden, te danken is aan de prestaties van het huidige kabinet. Dat is een iets andere discussie dan die welke wij in eerste termijn voerden, omdat het toen ging om de vraag, of er de afgelopen tien jaar qua beleid voldoende veranderingen waren aangebracht om ook aan de onderkant van de arbeidsmarkt de kansen en de mogelijkheden op werkgelegenheid te vergroten.

Inderdaad is in de jaren tachtig een bevroeringsbeleid gevoerd, maar het zou onjuist zijn om de conclusie te trekken, of de opvatting te verkondigen, dat het met het aantreden van dit kabinet allemaal ineens heel anders is geworden. Misschien dat sommigen dat jammer vinden, betreuren, maar als wij gewoon naar de cijfers kijken, dan moeten wij constateren, dat ook tijdens dit kabinet de verschillen tussen de gemiddelde inkomensontwikkeling van werkenden en die van de mensen met een minimumloon of uitkering verder zijn vergroot, als gevolg van een aantal factoren. Die hebben te maken met toch een zekere naijling in het koppelingmechanisme, met het voor de tweede keer niet geheel toepassen van het koppelingmechanisme en met een

verhoging van het arbeidskostenforfait. Dat betekent dat de verschillen, die in de jaren tachtig vergroot zijn, de afgelopen jaren met enkele procenten verder zijn vergroot. Ook in die zin dus misschien ietsje meer continuïteit, als de heer Bolkestein veronderstelde, ook in tweede termijn.

De heer Bolkestein (VVD): Voorzitter! Indien de minister van Sociale Zaken mij uitnodigt voor een nader gesprek, ga ik daar volgaarne op in. Overigens lijkt het mij dat er een verschil van dag en nacht is tussen bevroering van het minimumloon en de koppeling. Dat bedoelde ik te zeggen.

Minister De Vries: Dat verschil tussen dag en nacht is toch niet altijd even groot. Dat hangt ook een beetje op welk deel van de wereld je zit. Als je in een wereld leeft, waarin de inflatie 1% is en de lonen 1% stijgen, dan is het verschil tussen koppelen en ontkoppelen 1%. Als je in een wereld leeft waarin de inflatie 4%, dan is het verschil tussen koppelen en ontkoppelen 4%. Als in die tijd tegelijkertijd een verschil optreedt in de orde van grootte van 1% per jaar, dan is in relatieve zin het verschil toch niet zo groot als de heer Bolkestein suggereert.

De heer Bolkestein (VVD): Dat is volstrekt juist, maar nogmaals: De gedachte van de koppeling staat haaks op de filosofie van de sociale nota van de minister.

Minister De Vries: Goed. Wij kunnen de discussie verleggen naar andere probleemstellingen, maar ik denk niet dat dit doelmatig is.

Dan de opmerking van de heer Bolkestein over mijn typering van het akkoord als het belangrijkste akkoord sinds 1982. Hij refereert daarbij aan het gemeenschappelijke beleidskader, dat tot stand kwam bij het aantreden van het kabinet. Achteraf hebben wij daarvan inderdaad helaas moeten constateren, dat in ieder geval één van de sociale partners, de werkgevers, al sinds anderhalf jaar zegt, dat men er niet zoveel meer in ziet om op basis daarvan verder te gaan. Tegen die achtergrond is het buitengewoon verheugend, dat wij nu weer gezamenlijk, met die sociale partners, een akkoord hebben bereikt

dat, gelet op de buitengewoon moeilijke economische situatie, daardoor al extra betekenis krijgt, omdat dat een extra commitment van die partijen met zich brengt.

In dit verband wil ik reageren op de opmerking van mevrouw Beckers, dat dit kabinet zo weinig geïnvesteerd zou hebben in een goed centraal akkoord. Ik vind het toch jammer dat mevrouw Beckers dat zo zegt, mede tegen de achtergrond van het feit dat het kabinet, zoals bekend, al vanaf dit voorjaar continu met sociale partners in gesprek is geweest om te bezien of een basis kon worden gelegd die ertoe zou leiden dat tegen het einde van dit jaar naast een SER-advies over het middellange-termijnbeleid en de plaats van het overleg daarin, in het verlengde daarvan een akkoord voor 1993 tot stand zou kunnen komen. Het feit dat dit nu is gelukt, beschouw ik wel degelijk als een stukje rendement van de investering van het kabinet in dat overleg gedurende al die achterliggende maanden.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn**

(Groen Links): Ik heb niet gezegd dat het kabinet niet heeft geïnvesteerd in een akkoord. De minister heeft zelf in zijn eerste termijn geantwoord, dat hij in feite het tweede deel van mijn motie niet heeft uitgevoerd en daar ging het om. Wij vinden dit akkoord niet substantieel genoeg en wij vinden dat het kabinet daaraan te weinig heeft gedaan.

Minister **De Vries**: Dan gaat het om de beoordeling van het akkoord. Ik heb in eerste termijn aangegeven op welke wijze ook het punt van de motie van mevrouw Beckers in dat akkoord is terug te vinden. Ik kan haar niet het recht ontzeggen om dat anders te wegen dan het kabinet dat doet.

Voorzitter! De heer Bolkestein sprak over het afschuiven van verantwoordelijkheden: de context van de betekenis van dit akkoord was toch niet zo groot; bovendien had het kabinet zijn verantwoordelijkheid toch wat makkelijk afgeschoven naar de sociale partners door het hele proces niet te ondersteunen met wat meer lastenverlichting. Bij de discussie in eerste termijn over de verdeling van verantwoordelijkheden in onze samenleving is expliciet

gekozen voor een model waarbij de verantwoordelijkheden op dit terrein niet primair bij de overheid liggen maar bij de sociale partners. Tegen de achtergrond van die discussie, is het niet passend om inzake een akkoord als dit te spreken over het afschuiven van verantwoordelijkheden.

De heer Brinkman vroeg of er in de sfeer van de sociale zekerheid niet wat meer zou kunnen gebeuren. De minister-president zal zo op de volksgezondheid ingaan. In mijn eerste termijn heb ik al gewezen op het feit dat hetgeen het kabinet doet in de sfeer van de sociale zekerheid, niet gering is. Indien de operatie, ook in budgettaire zin, van de Ziektewet, de WAO en de stelselherziening eens naast de bedragen die gemoeid waren met de stelselherziening 1985-1986 zou worden gelegd, zou uit die vergelijking naar mijn mening blijken, dat hierbij sprake is van een zeer majeure operatie. Het effect van het nominaal gelijk houden van de inkomens en hetgeen in dat opzicht de afgelopen jaren is gedaan in de sfeer van de inkomensontwikkeling, zijn eveneens niet gering. Daarnaast heb ik vanochtend gewezen op het feit dat wij in de sfeer van de kinderbijslag per 1 januari een maatregel nemen die daar bovenop komt. Ook in de sfeer van de inkomensstoets bij de IOAW en de IOAZ gebeurt iets extra's. Voorts heb ik gewezen op het feit dat dit kabinet systematisch de teugels in de sfeer van de uitvoering aantrekt en in combinatie daarmee oneigenlijk gebruik, fraude en misbruik steeds actiever bestrijdt. Ik meen dat de opbrengst van het verbeteren van die uitvoeringspraktijk wel eens aanzienlijk groter kan zijn dan de opbrengst van het schrappen van een enkele maatregel hier en daar. Dat neemt niet weg, dat wij bij de voorbereiding van deze besluitvorming ook overwogen hebben om bijvoorbeeld de door de heer Brinkman genoemde referte-eis en WW aan de orde te stellen en aan te scherpen. Wij hebben uiteindelijk besloten om dat niet te doen, omdat wij het gevoel hadden dat het een slechte investering zou zijn in het klimaat voor sociaal overleg, dat erop was gericht om een akkoord te bereiken, wanneer je dit zou doen bovenop de andere maatregelen. Dat kan men een goede of een slechte investering vinden, maar dat was een

prijsje dat ik bereid was te betalen voor dit akkoord. Men kan zeggen dat die prijs te hoog was of dat het onnodig was, maar dat was de afweging.

De heer **Brinkman** (CDA):

Voorzitter! Ik dank de minister van Sociale Zaken voor zijn antwoord. Voordat wij beiden zouden gaan slapen met een misverstand over elkaars inzet, mijn opmerking was er niet op gericht om vast te stellen of de minister meer of minder doet dan zijn ambtsvoorgangers. Die vergelijking is helemaal niet in mij opgekomen. Het ging mij om de voorlopige constatering dat het kabinet naar de huidige raming van het CPB zit met een taakstelling van ongeveer 5 mld. of 6 mld. in 1994 en volgende jaren. Indien dat het geval zou zijn, is mijn voorlopige veronderstelling dat het moeilijk is vol te houden dat dit bedrag geheel en al op de rijksbegroting moet worden gevonden. Verder heb ik nog altijd het gevoel dat in de sfeer van de collectieve-lastendruk een aantal wensen vervuld zouden kunnen worden, die nuttig zouden zijn voor de werkgelegenheid. Dat roept de vraag op of je niet bovenop datgene wat nu al in de sociale zekerheid moet gebeuren, waarvan ik erken dat het op zichzelf ingrijpende maatregelen zijn, eventueel op enig moment aanvullende maatregelen moet treffen. Het is niet het moment om dat vanavond in detail met elkaar te bespreken. Indien wij de nu op het tapijt liggende maatregelen hebben verwerkt, met de kleine maatregelen die het kabinet er in de brief van 7 november aan toevoegt, moeten wij ertegen waken dat wij niet zeggen dat wij in de komende jaren klaar zijn met de discussie over de sociale zekerheid. Dat wil er bij mij niet in bij dit soort getallen. Ik hoop uiteraard dat die getallen niet zo groot zullen blijken te zijn. Als zij onverhoopt wel zo groot zouden zijn, is mijn stelling dat wij niet aan een verdere discussie ontkomen.

Minister **De Vries**: Dat is natuurlijk zo. Wanneer wij problemen in deze orde van grootte voor ons zien, komen er natuurlijk vragen op in de trant van wat de heer Brinkman nu stelt. Kan dat zonder in de sfeer van de sociale zekerheid en wellicht in de sfeer van de volksgezondheid tot

De Vries

substantiële ombuigingen te komen? Daarbij moet ik zeggen dat het type maatregelen dat de heer Brinkman heeft genoemd, op middellange en langere termijn zeer bescheiden bedragen oplevert vergeleken bij de orde van grootte van die problematiek.

De heer **Brinkman** (CDA): Dat geldt toch niet voor enigerlei stelselwijziging, die ik ook heb genoemd?

Minister **De Vries**: Dat geldt niet voor stelselwijzigingen. Stelselwijzigingen kunnen aanzienlijk grotere bedragen opleveren. Maar dan moeten wij ook concreet gaan praten over welk type stelselwijzigingen wij dan voor ogen hebben. Dat vergt een grondiger discussie dan wij vanavond voeren. Hoewel dat misschien niet zo zichtbaar is, gaat het bij de maatregelen die wij de afgelopen jaren hebben genomen en die wij ook nu voornemens zijn te nemen, door de koppeling maar in beperkte mate toe te passen, wel om zeer grote bedragen.

De heer **Brinkman** (CDA): U kijkt mij wat indringend aan. Die blik in uw ogen verraadt uw vermoeden dat ik het niet zo belangwekkend vind wat u staat te doen. Integendeel. Ik ben mij er zeer van bewust dat u met zeer ingrijpende maatregelen bezig bent. Die maatregelen zijn stuk voor stuk ingeboekt in de cijfers die het CPB ons nu voorlegt. Dit punt van discussie hoeft vanavond niet tot conclusies te leiden, maar ik wil de vraag nog eens indringend voorleggen om er bij de opmaat naar de besprekingen voor 1994 en volgende jaren nog eens naar te kijken.

Minister **De Vries**: Voorzitter! Wij hebben in onze sociale nota dit jaar al geprobeerd, een aanzet te geven voor een meer principiële gedachtenwisseling over het stelsel van sociale zekerheid. Ik ben van harte bereid om die discussie met de Kamer te vervolgen. Wij moeten natuurlijk ook niet flauw doen. Gezien de voorbereidingstrajecten, ook in de sfeer van de wetgeving, die nodig zijn, zal dat type stelselwijziging pas materieel geëffectueerd kunnen worden door het volgende kabinet. Ik hoop en verwacht dat u daar een prominente rol in zult spelen.

De heer **Brinkman** (CDA): Voorzitter! Ik vraag niet steeds om die opmerkingen. Ik vind het eerlijk gezegd ook buiten de orde.

Als het kabinet onverhoopt voor een probleem komt te staan van 5 mld. à 6 mld. in 1994 met een structurele doorwerking, dan loop je al in 1994 tegen dat soort vragen aan.

Minister **De Vries**: Mijnheer de voorzitter! Nogmaals, ik ben bereid om die discussie te voeren, maar als het gaat om de realisatie van dit soort operaties, dan zullen wij ook eens naar het verleden moeten kijken en een realistische taxatie moeten maken van termijnen die daarvoor nodig zijn. Dat is op zichzelf een argument om er vroegtijdig aan te beginnen. Dat ben ik met de heer Brinkman eens. Maar je moet natuurlijk wel nuchter blijven en ook voor de korte termijn zien hoe je je huiswerk op orde krijgt.

De heer Van Mierlo en mevrouw Beckers hebben gesproken over de G en G-sector. Ik heb de indruk dat er tussen hen het volgende verschil bestaat. Mevrouw Beckers heeft nog steeds de opvatting: wanneer de G en G-sector nu, op basis van dit akkoord en op basis van de nieuwe cijfers over de inflatie en de netto inkomensontwikkeling, ook de consequentie zou trekken die wij in andere sectoren vragen, dan zou dat in relatieve zin een achteruitgang zijn ten opzichte van de bestaande situatie. De heer Van Mierlo kijkt daar iets anders tegenaan. Hij zegt: ik zie wel dat dit in relatieve zin dan geen verslechtering betekent, maar laten wij deze kans benutten om een extra stapje vooruit te maken.

De heer **Van Mierlo** (D66): Voorzitter! Dat is om en nabij de reden, waarom ik gevraagd heb om daar voorzichtig mee te zijn. In die sector wordt het immers zo gevoeld. Ik ben bang dat, als daar te snel wordt ingegrepen, het dan toch doorgaat en dat het ergens anders uit betaald wordt. En dat betaalt dan de zorg.

Minister **De Vries**: Ook dat had ik begrepen.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Misschien is mijn

vooronderstelling onjuist. Als dat zo is, dan ben ik alleen maar blij. Ik ging ervan uit dat het kabinet sowieso op de nul-lijn zat voor de G en G-sector en de ambtenaren. Als er in de markt inderdaad nog 0,5% of 1% uit zal komen, en het is de bedoeling dat de G en G-sector die dan ook krijgt, dan ben ik dus al wat meer tevreden dan ik was.

Minister **De Vries**: Het kabinet en de Stichting van de arbeid zeggen, ook in de sfeer van de tweejarige contracten, met een verwijzing naar dit akkoord tegen de partijen bij die CAO: wij geven u met klem in overweging om nog eens naar die CAO te kijken en uzelf de vraag te stellen, of u aan deze nieuwe cijfers niet de gevolgen zou moeten verbinden die ertoe leiden dat u met een bescheidener percentage genoegen neemt. Als iedereen dat doet, dan blijft de relatieve positie ten opzichte van elkaar gehandhaafd. Dan treedt er in die zin ook arbeidsmarkttechnisch geen verslechtering op. Dat is dus het uitgangspunt.

De vraag die vervolgens opkomt, luidt als volgt. Is het nu logisch om in deze situatie, waarin het eigenlijk over de hele linie slechter is geworden, te zeggen: er is nu dus minder te verdelen dan wij toen hadden; laten wij nu die situatie benutten om deze sector iets extra's te geven? De logica daarvan zie ik niet. De heer Van Mierlo zei op een gegeven moment: wij zien dit als een eerste stap.

Voorzitter! Ik vind dan toch dat het geheugen van deze Kamer af en toe wat kort is. Vanaf 1987 is de arbeidsvoorwaardenontwikkeling in deze sector door de bank genomen zelfs gunstiger dan die in de marktsector. Het is nog maar twee jaar geleden dat staatssecretaris met de gezondheidszorg het bekende BAZ-kader afsloot. Toen heeft hij juist in de sfeer van inkomen en werkdruk extra middelen beschikbaar gesteld. Er zijn in de afgelopen jaren dus al stappen gezet. De vraag is of wij in een situatie waarin wij iedereen opwekken om uit een verslechterde economische situatie consequenties te trekken in de sfeer van bescheidener aspiraties, deze sector zouden moeten aansporen om juist het aspiratieniveau te verhogen. Dat is niet logisch.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Ik heb het gehad over het ingeboekte bedrag van 1215 mln. voor de ambtenaren en de G en G-sector. Dat is een geraamd bedrag, want het kabinet weet niet precies wat er gaat gebeuren. In dat geval ben ik voorlopig tevreden. Immers, dit betekent dat de ambtenaren en de G en G-sector toch met enige vrijheid kunnen onderhandelen, evenals de rest. Daar gaat het mij om.

Minister **De Vries**: U weet dat onze inzet is om daar zo dicht mogelijk bij uit te komen, maar wij kunnen niet garanderen dat wij het precies halen.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Oké.

Minister **De Vries**: Voorzitter! De heer Wöltgens is ingegaan op de beggar your neighbour policy, waar ik op zichzelf begrip voor heb. Het is een bekend thema dat landen met een neerwaartse spiraal kunnen proberen, hun concurrentiepositie te verbeteren door bijvoorbeeld een devaluatiewedloop. Als ik de heer Wöltgens goed begrepen heb, zegt hij: een variant daarvan is dat je weliswaar je wisselkoers niet aanpast, maar dat je dan via het loonkostenpeil de aanpassing realiseert. Dat is in termen van de economische wetenschap een klassieker en daardoor beter aanpassingsmechanisme. Ik zie daar wel bepaalde risico's bij. Zo lang er echter onvoldoende internationale coördinatie is, heeft men te maken met een soort prisoners' dilemma. Als je dat niet doet, is het geen beggar your neighbour policy, maar een beggar yourself policy. Dat zullen wij niet wensen. Uiteraard heb ik goed geluisterd naar de opmerkingen van collega Kok ter zake.

De heer Wöltgens heeft de oproep gedaan dat ook de politiek nu eens positief reageert op het centraal akkoord om daarmee het draagvlak voor dat akkoord in de samenleving zoveel mogelijk te versterken en de sociale partners te ondersteunen bij hun inspanningen om iets van dat akkoord te maken. Die oproep onderschrijf ik graag en van harte.

De heer Leerling heeft geïnformeerd naar mogelijkheden om de sociale-verzekeringplicht in de sfeer van seizoenarbeid buiten werking te

stellen. Ook in het kader van de activiteiten van de commissie-De Boer is dat de laatste tijd actueel geworden. Wij hebben er ook wel goed naar gekeken, maar zoals de heer Leerling het aan de orde stelt, wil ik het ontraden. Feitelijk zegt de heer Leerling dat zwart werk ook wit gemaakt kan worden door afschaffing van de belasting- en premieplicht; dan is er niets meer te ontduiken. Dat is een methode. In de loon- en inkomstenbelasting is al een vrije voet tot f 4500. Voor het eerste deel van het inkomen is er dus al geen belasting- en verzekeringsplicht voor de volksverzekeringen.

Ik meen dat de heer Leerling eigenlijk vraagt, iets soortgelijks te doen in de sfeer van de werknemersverzekeringen. Dit zou betekenen dat die werknemers ook niet verzekerd zijn tegen de desbetreffende risico's. Ik weet niet of de heer Leerling dat bepleit. Wel hebben wij bescheiden varianten daarop bekeken. In het kader van een vrijstellingsregeling in de Algemene bijstandswet willen wij de gemeenten meer ruimte geven om ten behoeve van een individuele benadering op maat bepaalde langdurig werklozen in de gelegenheid te stellen om bovenop hun uitkering er wat bij te verdienen, juist ook in dit soort sectoren. De bedoeling daarvan is om dat in een traject in te passen, zodat die mensen als het ware weer geleid worden naar de reguliere arbeid. Dit lijkt mij een redelijk goed en verstandig antwoord op de problematiek, zoals die terecht door de heer Leerling aan de orde gesteld is.

De heer **Leerling** (RPF): Om misverstanden te voorkomen, het gaat mij er niet om zwart werk wit te wassen. Het ging me om het volgende. Het kabinet staat arbeidsparticipatie voor. Nu doet zich een knelpunt voor bij de seizoenarbeid. Ik heb de tuinbouw genoemd. De minister kan het beter overzien dan ik. Hij heeft een aantal aspecten ervan genoemd, waarvoor ik hem dank. Het gaat echter om een specifieke sector, waarvoor seizoenarbeid heel belangrijk kan zijn om mensen toch in het arbeidsproces te laten participeren. Mij is verteld dat juist die verzekeringsplicht een struikelblok vormt om het niet te doen, met als gevolg dat men een beroep doet op illegalen om het werk toch te laten

uitvoeren. Er zit dus een spanning in.

Minister **De Vries**: Waar zit nu het probleem? Zit dat bij de te hoge loonkosten voor de werkgevers die sociale lasten moeten betalen, omdat zij het CAO-loon inclusief de sociale lasten in die sector niet kunnen betalen? Of is het dat de verleiding om dan gebruik te maken van illegale arbeid te groot is?

De heer **Leerling** (RPF): Dat is natuurlijk de vraag van de kip en het ei. Ik beseft dat. Het probleem is de laatste tijd nadrukkelijk op ons bordje terechtgekomen. Dit leek mij een gelegenheid om het eens aan te kaarten.

Minister **De Vries**: Wij proberen daarvoor dus een oplossing te vinden op de wijze die ik heb aangegeven.

□

Minister **Kok**: Voorzitter! De heer Bolkestein heeft de suggestie gedaan van een lastenverlichting om het voor de sociale partners aantrekkelijker te maken om de inkomensmatiging door te voeren. Ik heb dat debat daarover vrij uitvoerig in eerste termijn gevoerd, zij het met de heer Van Mierlo. De redenering blijft voor mij, eerlijk gezegd, onbegrijpelijk. Ik kan mij voorstellen dat in een bepaalde context lastenverlichting nodig kan zijn als smeermiddel om de sociale partners over de brug te helpen en daarmee het geheel net financieerbaar en haalbaar te maken. In dit geval blijf ik echter van oordeel dat een sterke tot volledige inkomensmatiging mogelijk is, zonder dat de mensen per saldo koopkracht inleveren. Koopkrachtbehoud is dus nog steeds veilig gesteld. De prioriteit zal moeten zijn om via de pauze van twee maanden en via verder te voeren overleg te bevorderen dat dit wordt ingezien. Daarbij geldt nog het argument dat de uitnodiging aan de sociale partners om de inkomens zoveel mogelijk te matigen, niet in de eerste plaats is ingegeven door de wens dat ons een dienst moet worden bewezen. Het gaat steeds om de toekomst van de werkgelegenheid, om het behoud van capaciteit, om het niet laten wegglijden van een deel van de werkgelegenheid en de productiecapaciteit. De eerste

invalshoek voor mij is het gezonde verstand, waarmee de betekenis van dit instrument van matiging wordt ingezien.

De heer Brinkman heeft gesproken over de volksgezondheid en de sociale zekerheid. De heer De Vries heeft daar al kort op gereageerd. Ik zal het heel kort samenvatten. Zeker in de orde van grootte van de structurele bedragen vanaf 1994, waaraan je op dit moment moet denken, lijkt het mij niet doenlijk dat het alleen van de rijksbegroting zou komen. Daarmee is natuurlijk nog niet veel gezegd, maar ik hoop dat het voldoende is om aan te geven dat het beheersen en beter beheersbaar maken van de uitgavenontwikkeling in de collectieve sector een brede verantwoordelijkheid moet zijn, ook buiten de rijksbegroting.

Ik ben het eens met de conclusie van de heer Brinkman dat in het belang van de EMU-eisen de randvoorwaarde van het financieringstekort van belang is en blijft. De heer Brinkman heeft ook de collectieve-lastendruk genoemd. Het is bekend dat de CLD als zodanig geen criterium in het kader van de EMU is, maar voor het middellange-termijnbeleid zijn de beheersbaarheid van de collectieve uitgaven en het binnen zekere grenzen houden van de collectieve-lastendruk van belang.

Een vraag die als niet beantwoord werd beschouwd, heb ik wel beantwoord. Dat deed ik dan waarschijnlijk heel snel. Dat is de vraag over de vacaturestop als onderdeel van de verplichtingenstop. De verplichtingenstop die in ons voornemen van korte duur zal zijn, omvat ook een beperking op het aannemen van personeel. Ik sluit geenszins uit dat bij het op onderdelen verder invullen van de taakstelling ook in de personele sfeer bepaalde besparende en beperkende maatregelen worden overwogen. Ook dan zal uiteraard steeds de afweging met de werkgelegenheid een rol spelen.

De vraag over de onderuitputting bij Ontwikkelingssamenwerking heb ik inderdaad niet beantwoord. Op dat punt moet ik een onderscheid maken tussen twee aspecten. In de eerste plaats is er de vraag of ook Ontwikkelingssamenwerking onder de verplichtingenstop valt, zolang zij niet aan de invulling van de taakstelling heeft voldaan. Het

antwoord is: ja. De tweede vraag is de volgende. Als er bijvoorbeeld door een terughoudend kasbeleid in 1992 tot enige onderuitputting op de begroting van Ontwikkelingssamenwerking wordt gekomen, hoe verhoudt zich dat dan tot de geldende regels, met inachtneming van de systematiek van de bandbreedte? Die systematiek leidt er immers toe dat er toch weer een doorvertaling van de onderuitputting naar besteding in volgende jaren plaatsvindt. Als wij daarover een afzonderlijk besluit zouden willen nemen, zou dit een onderwerp van afweging in de Najaarsnota moeten zijn. De geldende regel is dat ook onderuitputting daar haar doorwerking vindt, via de bandbreedte, naar volgende jaren.

Ik denk dat ik mijn opmerkingen over Onderwijs kort kan houden. Er is voor de Kamer uiteraard de politieke vrijheid om de eigen afwegingen ten aanzien van de ombuigingen te maken, ook in relatie tot de raamovereenkomst. Ik heb geen enkele reden om eraan te twifelen dat daarvoor geen juridische vrijheid bestaat.

Er is gevraagd wanneer afronding van de restantproblematiek 1993 plaatsvindt. Ik heb daar het tegendeel van principiële opvattingen over. Ik ben er buitengewoon pragmatisch in; niet later dan nodig en niet eerder dan mogelijk. Dat betekent concreet dat wij informatie beschikbaar moeten hebben die het ons gemakkelijker maakt om die invulling tot stand te brengen. Ik noem die informatie kort. Allereerst de uitkomsten over 1992, die wij zullen neerslaan in de februari-nota, die eind februari 1993 wordt uitgebracht. Ik zou het heel nuttig vinden, dan ook over het Centraal economisch plan te beschikken, kan het zijn in relatie met de middellange-termijnprojectie van het CPB. Het zou goed zijn om ook over zekere inzichten te beschikken over de ervaringen met en het mogelijke vervolg op de rustperiode, op de bezinningsperiode van twee maanden waarin werkgevers en werknemers zich beraden over de aanloop voor de periode daarna. Zoals ik in eerste termijn al heb gezegd, vind ik het op zich nuttig om elementen van het beeld voor 1994 erbij te betrekken. Het is volgend jaar geen schrikkeljaar, anders

zouden wij er 29 februari van moeten maken. Het gaat mij niet om het moment, maar in die timing zou het moeten liggen. Dat is het ogenblik waarop wij over de best mogelijke bouwstenen beschikken om een afgewogen beoordeling te formuleren.

De heer Van Mierlo voelt zich nog wat onzeker bij de door het kabinet gekozen verdeling. Die verdeling van 50/50 zit voor hem toch te veel aan de onveilige kant. Ik begrijp heel goed dat de volgorde zo moet zijn dat wij eerst voorstellen doen, waarop hij dan aan de hand van de nota's van wijziging kan reageren. Dan zullen wij zien waar het "meer aan de veilige kant gaan zitten" van de fractie van D66 concreet toe leidt.

Ik heb de heer Wöltgens in eerste termijn al vrij uitvoerig geantwoord over zijn Europees initiatief, als ik het zo mag zeggen. De kabinetslijn en de invulling van de restantproblematiek voor 1993 is beantwoord.

Mevrouw Beckers heeft gevraagd waarop met name VROM en Verkeer en Waterstaat zullen bezuinigen. De Kamer heeft gisteren een voorproefje gekregen waarop Verkeer en Waterstaat zal bezuinigen. Ik verwijs hier toch naar de nota's van wijziging.

Ik kom nu toe aan de motie van mevrouw Beckers. Ik moet zeggen dat ik mij altijd buitengewoon aange-trokken voel tot het woord "duurzaamheid". In de motie valt het woord "duurzaam" en daarom is het zonder meer een sympathieke motie, maar ik weet niet wat ik er mee aan moet. In het dictum lees ik dat de motie de regering verzoekt om voorgenomen overheidsinvesteringen in duurzame richting bij te stellen.

Ja, wat is dat? Is dat de Betuwelijn op een bepaalde wijze vormgegeven? Dat zou kunnen, maar dan komt precies mijn probleem, want ik kijk af en toe ook wel eens naar de inspraakplannen en de nieuwe eisen en voorstellen die geformuleerd worden: dat gaat om een verschil van miljarden. Ik vind het prima om binnen de grenzen van het mogelijke duurzaamheid een voorname plaats te geven in de plannen, maar niet als de duurzaamheid tot duurder leidt, zodanig dat substantiële andere overheidsinvesteringen niet meer kunnen plaatsvinden.

Ik ben nu misschien heel erg

barbaars bezig, in uw oren. Maar al vind ik het een prioriteit van de eerste orde, ik wijs er wel op dat alles zijn prijs heeft en dat ik, als ik zo'n algemene opdracht meekrijg die ik morgen moet gaan uitvoeren, dan niet weet wat ik ermee moet.

Mevrouw Beckers-de Bruijn

(Groen Links): Ik zei ook alleen maar "zou kunnen", want ik vraag u niet om de hele Betuwe te ondertunnelen.

Over de bedoeling, voorzitter, merk ik het volgende op. Als je ziet welke keuzen gemaakt worden op een gegeven moment, als het gaat om investeringen in infrastructuur en wegen bijvoorbeeld, dan blijkt altijd dat de wegen het redden en dat andere zaken die toch iets meer in de richting gaan van duurzaamheid, het verliezen. Wat ik zou willen, is dat gewoonweg dat hele pakket eens doorgelicht wordt en dat eens wordt gekeken waar je kunt bijstellen. In de tweede plaats zou ik willen dat de fondsen eens bekijken welke duurzame investeringen zij kunnen doen.

Minister Kok: Voorzitter! Ik vind het prima; de Kamer is trouwens meester van de eigen werkwijze. Als men, ten aanzien van de verschillende begrotingen en nota's van wijziging, ook steeds de duurzaamheidseis ten grondslag legt aan het beoordelen van voorstellen, dan kan ik mij dat uitstekend voorstellen. Maar als aan de Kamer deze motie wordt voorgelegd en daarbij mijn advies wordt gevraagd of ik dit een behulpzame methode vind om mee te werken, dan zeg ik: nee, daar kan ik niet mee uit de voeten. Dit geldt ook voor de mededeling dat diverse investeringsfondsen de nieuwe voorstellen gericht op duurzame ontwikkeling, zullen uitwerken. Ik dacht dat de lijn zou moeten zijn, ook als het gaat om het Aardgasbatenfonds, dat je projecten selecteert die inderdaad aan bepaalde criteria voldoen, en dat je daar steeds als randvoorwaarde een belangrijke duurzaamheidseis bij hanteert. In de praktische uitvoering, ook van het vormgeven aan de duurzaamheidsrandvoorwaarde, ben ik dicht bij de intenties, zo hoop ik althans, van mevrouw Beckers. Maar op deze wijze, zo algemeen geformuleerd, is de motie mijns inziens eerder

verwarrend dan behulpzaam.

Voorzitter! De heer Van der Vlies heeft Defensie en Ontwikkelingssamenwerking aan de orde gesteld; hij wilde daar niet specifiek over spreken, maar wel in een macrobenadering. Ik zou wat betreft Defensie – daarover zijn vandaag veel vragen gesteld en opmerkingen gemaakt – het volgende willen zeggen. Ik doel op het feit dat daarbij woorden werden gebruikt – dat deed niet de heer Van der Vlies, maar ik heb het wel anderen horen zeggen – in de zin van: zo'n greep in de kas, dat kan daar toch eigenlijk niet. Dan wil ik erop wijzen dat een substantieel deel van de besparing die in 1993 op Defensie moet worden gerealiseerd, niet bestaat uit een greep uit de kas, maar uit een iets langer in de kas houden van bedragen die straks wel worden uitgegeven, maar wat later.

Ik besef heel goed dat ook dat natuurlijk belangrijke onderwerpen kan betreffen, die ook buitengewoon gevoelige onderdelen van het defensiebeleid raken. Ik wil dat absoluut niet bagatelliseren. Maar het is, zo denk ik, toch goed, ook voor het goede inzicht, om het onderscheid te maken tussen hetzij incidenteel of structureel echt gaan minderen op de bedragen voor nu en straks, hetzij zeggen: er is binnen zo'n begroting een bepaalde ruimte voor aanschaffingen en daarin zit een zekere flexibiliteit. Daarbij stel je je dan de vraag: wat kunnen wij daar en elders doen door bepaalde zaken iets later aan te vangen en toch een deel van de incidentele problematiek daarmee te dekken?

Wat Ontwikkelingssamenwerking betreft, voorzitter, is de beleidskeuze achter het bedrag zoals u dat in de staatjes tegenkomt, dat in strijd met de bestaande praktijk ook al vanaf het jaar 1992 rekening wordt gehouden met het feit, dat het nationale inkomen lager is dan eerder werd verondersteld. Dat leidt tot een, vanwege de aan het nationale inkomen gerelateerde structuur van de begroting van Ontwikkelingssamenwerking, neerwaartse bijstelling. Er is een techniek gevonden om die neerwaartse bijstelling vervolgens in mindering te brengen op de uitgaven 1993.

Voorzitter! Dat brengt mij tegelijkertijd bij de vragen over de finan-

ciële taakstelling, te weten de twee blokken, waarvan ik dan eerst het pakket van 1,5 mld. neem. Dat is inderdaad gevonden door daar een proportionele sleutel toe te passen, gerelateerd aan de mate waarin per departement niet-loongevoelige uitgaven worden gedaan; niet-loongevoelig omdat de inkomens al langs de andere lijn waren benaderd door het kabinet. Uiteraard zitten daar ook investeringsuitgaven bij en ook andere materiële overheidsbestedingen die niet-loongevoelig zijn. Ik meen dat de heer Schutte in dat verband een vraag heeft gesteld over de uitzonderingen. Welnu, zonder in detail te gaan, meen ik dat ik grofweg drie voorbeelden kan geven als het om departementsuitgaven gaat. Zo zijn het Rijkswegen- en het Mobiliteitsfonds uitgezonderd. Ontwikkelingssamenwerking levert ook een bijdrage maar die is lager dan wanneer je de niet-loongevelige uitgaven op Ontwikkelingssamenwerking bij het geheel zou betrekken en er dan de sleutel op zou toepassen. Het derde onderscheid vormt VROM omdat daar rekening moest worden gehouden met een belangrijk zogenaamd niet-actief deel in de begroting. Er is een werkwijze gevonden waardoor dat niet-actieve deel van de VROM-begroting buiten de sleutel is gehouden omdat het anders een zwaar overtrokken belasting van het actieve deel van de begroting zou hebben betekend. Ik hoop dat u mij toestaat om het hierbij te laten, want anders wordt het heel technisch.

Het andere deel is de ruim 600 mln. temporisering waarbij de flexibiliteitsbeoordeling binnen de ruimte die de begroting voor 1993 biedt, mede is betrokken.

Ik ben de geachte afgevaardigden Van der Vlies, Schutte en Leerling dankbaar voor de wijze waarop zij ook in tweede instantie en soms in eerste instantie inhoud hebben gegeven aan een aantal elementen die zij niet voor het debat van vandaag maar als bijdrage voor de komende tijd naar voren hebben gebracht, in het streven om niet alleen te kijken naar wat niet zou mogen worden aangetast, maar om te bezien hoe aan een alternatieve dekking vorm kan worden gegeven.

Mijn laatste punt betreft de vraag van de heer Schutte over het

onderwijs. Ik heb die vraag gedeeltelijk beantwoord in mijn reactie op de vragen van de heer Brinkman. Het betrof de onbevagen afweging waar de heer Schutte over sprak. Hij ging nog een stap verder toen hij vroeg, of er geen aanspraken kunnen worden ontleend aan de raamovereenkomst, maar vooral vroeg hij om geen verder overleg te voeren totdat de begroting is behandeld.

De heer **Schutte** (GPV): Inderdaad voorzitter, wordt de begroting medio december in de Kamer behandeld. In de raamovereenkomst staat dat zo snel mogelijk aan de uitwerking van de raamovereenkomst zal worden gewerkt. Ook gezien de reacties in de Kamer over de mate van gebondenheid aan de raamovereenkomst, waaruit blijkt dat het niet verstandig zou zijn wanneer de minister, vooruitlopend op de begrotingsbehandeling waarbij dit punt inhoudelijk aan de orde komt, al gaat onderhandelen over de uitwerking van de overeenkomst.

Minister **Kok**: Volgens mij heeft de minister-president in de brief, in antwoord op de vragen van de heer Brinkman, daar een antwoord op gegeven.

□

Minister **Lubbers**: Voorzitter! Ik dank de Kamer ook mijnerzijds.

Voor het gemak begin ik meteen met het punt over Onderwijs. Het voordeel van de mij gestelde vragen, waarvan het de bedoeling was om ze snel te beantwoorden, was dat ze de gelegenheid gaven om even de punten op de i te zetten. Als u de vragen doorloopt, ziet u dat dat is gebeurd. Maar om er geen enkele twijfel over te laten bestaan, los van de formele kant, acht ik het winst als enkele taboes in het onderwijs doorbroken worden. Dat was ook de inzet van de minister van Onderwijs. Hij wilde daarvoor geld in de meerjarenraming uittrekken, maar tevens daarbij een relatie leggen met enkele bijzondere situaties, vooral rondom de wachtgeldgebruiken, die echt fundamenteel veranderd zouden moeten worden. Ik acht dat winst. Er is natuurlijk een heel praktisch probleem in de afweging, waar je je onderwijsgeld aan besteedt. Hij heeft een tijdpad gekozen, nadat hij de

procedure-afspraken gemaakt had die ruimschoots de mogelijkheid geven om een afweging te maken ook in dit huis bij de begrotingsbehandeling. Ik ga zelfs nog een stap verder. Ik weet niet of het mogelijk is om dat voor de hele periode te doen, een meerjarenkader, of dat je het enigszins gefaseerd moet bekijken. Nogmaals, de formele aspecten zijn vrij precies in de brief die ik vanmorgen heb gestuurd – in feite de antwoorden op de vragen van de heer Brinkman – neergelegd.

Heel kort. Voor volksgezondheid geldt hetzelfde als voor de sociale zekerheid. Een bezuiniging van een forse omvang maakt het ondenkbaar om dat alleen uit de rijksbegroting te doen. Waarom niet nu? Omdat in mijn oren toch nog niet terzijde te leggen vragen klonken, zoals of we niet wat te optimistisch zijn bij de inschatting van de uitgavenontwikkeling in de volksgezondheid. Er zat vrij veel taakstellends in voor 1993; het wordt een hele hijs. In het perspectief naar 1994 zullen wij dat natuurlijk breder moet bezien dan alleen de sociale zekerheid.

Mijnheer de voorzitter! De heer Brinkman bracht de timingsvraag ter sprake. Minister Kok heeft het in tweede termijn verder gepreciseerd. Fase 1: op korte termijn de invullingen van de feitelijke, suppletore begroting tot de bedragen met hun structurele doorwerking daarbij. Fase 2: de februarinota zal als een nuttig ijkmoment worden gezien. Ik heb het bij het CPB nagevraagd – niet dat dat alles regeert, maar het is toch wel handig als je het erbij hebt – en op ongeveer 20 februari kunnen zij de zaak serieus op tafel hebben. Het is belangrijk om de afweging te kunnen maken tegen de achtergrond van een meer precies inzicht in de wijze waarop gevolg gegeven wordt aan het stichtingsakkoord. Fase 3: niet lang daarna, deels ook gebaseerd op dezelfde gegevens in de doorwerking nu, komen wij dan op de voorbereiding van de begroting voor 1993. Ik onderschrijf het belang dat wij dat zo vroeg mogelijk doen, gezien de grote waarschijnlijkheid dat dit sterk oplopende bedragen bevat. Ik wijs op de indicatie in de brief. Bij die gelegenheid kunnen wij zodanig vroeg in het voorjaar beslissen over een aantal concrete maatregelen, die wellicht ook wetgeving vergen, dat wij daar werkelijk iets aan hebben.

Wij moeten dus niet in de zomer de begroting maken, maar de fundering moet vroeg in 1993 worden gelegd. Ik hoop, dat dit ook de gelegenheid is waarbij de concrete suggesties uit dit huis één voor één en in onderlinge samenhang worden bezien. Natuurlijk moet nog blijken of wij het daarover met elkaar eens worden. Nu mikken wij op snelheid om 1993 op orde te krijgen, maar wij zullen natuurlijk niet tot zo diep in 1993 mogen wachten op de serieuze begroting voor 1994, als wij nu door de omstandigheden hebben gewacht op deze begroting.

Voorzitter! Er is misschien een klein misverstand van mijn kant geweest. Toen ik in het begin van mijn korte betoog refereerde aan landen als Engeland en Hongarije, ging het er mij niet om om iets van die conjuncturele klankkleur in dit debat te brengen. Waar het mij om ging, was veeleer de omvang van de structurele problemen daar, die samenleving en regering voor opgaven stellen in vergelijking waarmee onze inspanningen eigenlijk heel bescheiden zijn. Wij zouden wel heel stom zijn om zo lang te wachten, waardoor wij net zulke grote problemen zouden krijgen als wij in sommige andere landen zien. Dat was de kern van mijn betoog. Ik laat het conjuncturele verhaal dus even terzijde.

Mijnheer de voorzitter! De heer Bolkestein heeft, zoals altijd, veel behartigenswaardige woorden gesproken. Het verleidt eigenlijk tot tegenspraak, maar na zijn opstelling over het Verdrag van Maastricht is mijn dag al zo goed, dat hij mij vergeeft dat ik hem deze keer niet tegenspreek! Hij houdt het te goed voor een volgende gelegenheid.

De heer Van Mierlo heeft naar mijn mening geen bijzondere punten aan mijn adres gericht. Zijn opmerkingen zijn zojuist door de collegae behandeld en beantwoord. Hetzelfde geldt voor de andere sprekers en ik geloof niet, dat ik hoeft te herhalen wat collega Kok zei over de motie van mevrouw Beckers.

Misschien mag ik nog een opmerking maken naar aanleiding van de vorige termijn van de geachte afgevaardigde mevrouw Beckers. Ik vind de financiële soliditeit waar de minister van Financiën voor staat zeer belangrijk. Ik vind het stichtingsakkoord buitengewoon

belangrijk. Ik heb daar al over gesproken aan het eind van de eerste termijn. Maar laat er geen misverstand over bestaan dat je vraagstukken zoals het milieu, Midden-Europa, de motie van de geachte afgevaardigde mevrouw Brouwer bij het andere debat en de problematiek van de immigratie alleen de baas kunt blijven als wij de elementen van werkgelegenheid en voldoende draagvlak in onze samenleving onder de knie krijgen. Dan zegt u: sleept u dat er nu weer bij? Ik meen echt wat ik zeg. Ik voorspel u dat een ruimhartige benadering van Midden-Europa plat valt als bedrijven zoals Hoogovens in te grote moeilijkheden komen; ik geef maar een voorbeeld. Ik voorspel u dat alle principiële en terechte opstellingen rond het vraagstuk van minderheden, discriminatoire ontwikkelingen en dergelijke in heel riskant vaarwater komen, als je onvoldoende inschakeling in de arbeid hebt. Dat staat niet naast elkaar, maar het hangt in hoge mate met elkaar samen. Daarom hoop ik zo dat alle mooie verhalen, niet van u – ik spreek u er niet op aan – maar in het algemeen, dat wij daar iets aan moeten doen en dat wij lijnen moeten zetten, zich ook vertalen in de concrete invulling van het stichtingsakkoord. Op die basis kunnen en moeten wij ook bij de prioriteitenstelling voor de overheidsuitgaven hetzelfde doen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De vergadering wordt van 22.29 uur tot 22.35 uur geschorst.

De **voorzitter**: Het woord is aan de heer Wöltgens.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Voorzitter! Ik wil mevrouw Beckers verzoeken om haar motie op stuk nr. 35 over het bijstellen van de overheidsinvesteringen aan te houden, totdat wij nader inzicht hebben gekregen in datgene wat het kabinet zowel incidenteel als structureel aan invullingen gaat doen. Wij kunnen alsdan een afweging maken tussen het strenge oordeel van de regering en ons gevoel dat deze motie enigszins te maken heeft met een motie die wij indertijd kamerbreed hebben aangenomen.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Voorzitter! Dit schept natuurlijk verplichtingen. Ik zal deze strohalm om het vuur brandend te houden, aangrijpen. Ik houd de motie aan.

De **voorzitter**: Op verzoek van mevrouw Beckers-de Bruijn stel ik voor, haar motie (22800, nr. 35) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het **voorstel van Rijkswet tot Goedkeuring van het op 7 februari 1992 te Maastricht tot stand gekomen Verdrag betreffende de Europese Unie met Protocolen, een overeenkomst betreffende de sociale politiek tussen de Lidstaten van de EG, met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk, en verklaringen (22647, R1437)**, en over:

- de motie-Weisglas over een subsidiariteitstoets bij EG-besluitvorming (22647, R1437, nr. 35);
- de motie-De Korte/Weisglas over de besluiten op grond van artikel 104C (22647, R1437, nr. 36);
- de gewijzigde motie-De Korte/Weisglas over openbaarmaking van communautaire aanbevelingen (22647, R1437, nr. 52);
- de gewijzigde motie-E. van Middelkoop over voorlegging van ontwerp-teksten aan de Staten-Generaal (22647, R1437, nr. 53);
- de motie-Van Dis over toetsing aan het subsidiariteitsbeginsel (22647, R1437, nr. 41);
- de motie-Van der Linden c.s. over de doorzichtigheid van de besluitvorming en de democratische legitimiteit daarvan (22647, R1437, nr. 42);
- de motie-Van der Linden c.s. over rechterlijke toetsing door het Hof van Justitie (22647, R1437, nr. 43);
- de motie-Van Iersel/Melkert over de derde fase van de EMU (22647, R1437, nr. 44);
- de motie-Van Iersel/Melkert over de operationele autonomie van de Europese Centrale Bank (22647, R1437, nr. 45);
- de gewijzigde motie-Eisma/Van der Linden over het medebeslissingsrecht in Titel II van het Verdrag (22647, R1437, nr. 49);

- de motie-Eisma c.s. over de openbaarheid van de Bemiddelingscomités (22647, R1437, nr. 47);
- de motie-Jurgens/Weisglas over een wezenlijke verbetering van het democratisch gehalte van de EG (22647, R1437, nr. 48);
- de motie-Brouwer over halfjaarlijkse bijeenkomsten van de parlementen van de Europese Gemeenschap vóór de Europese Raad (22647, R1437, nr. 54).

In stemming komt het amendement-Jurgens/Van der Linden (stuk nr. 22, II).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat dit amendement met algemene stemmen is aangenomen.

Ik stel vast, dat door de aanneming van dit amendement de andere op stuk nr. 22 voorkomende amendementen als aangenomen kunnen worden beschouwd.

Artikel 1, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Jurgens/Van der Linden (stuk nr. 22, II), wordt zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: Ik merk op dat door de aanneming van het amendement-Jurgens/Van der Linden (stuk nr. 22, III) een artikel 1a is toegevoegd.

In stemming komt het gewijzigde amendement-Van der Linden c.s. tot invoeging van een artikel 1a (stuk nr. 30).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat behoudens het lid van de fractie van de RPF de aanwezige leden van alle fracties voor dit gewijzigde amendement hebben gestemd, zodat het is aangenomen.

In stemming komt het amendement-Van Dis tot invoeging van een artikel 1a (stuk nr. 27).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de SGP voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties er tegen, zodat het is verworpen.

In stemming komt het amendement-Brouwer tot invoeging van een artikel 1a (stuk nr. 31).

voorzitter

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van Groen Links, de VVD en de Centrumdemocraten voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

In stemming komt het amendement-Melkert c.s. tot invoeging van een artikel 1a (stuk nr. 50).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat dit amendement met algemene stemmen is aangenomen.

In stemming komt het amendement-Melkert c.s. tot invoeging van een artikel 1a (stuk nr. 51).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat dit amendement met algemene stemmen is aangenomen.

In stemming komt het amendement-Van Dis tot invoeging van een artikel 1a (stuk nr. 28).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV en de RPF voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Artikel 2 wordt zonder stemming aangenomen.

De beweegreden, zoals zij is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Jurgens/Van der Linden (stuk nr. 22, I), wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de VVD, D66 en de PvdA voor het wetsvoorstel hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is aangenomen.

In stemming komt de motie-Weisglas (22647, R1437, nr. 35).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de Centrumdemocraten, de SGP, het GPV, de RPF en Groen Links voor deze motie hebben

gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

In stemming komt de motie-De Korte/Weisglas (22647, R1437, nr. 36).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de Centrumdemocraten en Groen Links voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

In stemming komt de gewijzigde

motie-De Korte/Weisglas (22647, R1437, nr. 52).

De **voorzitter**: Ik constateer dat deze gewijzigde motie met algemene stemmen is aangenomen.

In stemming komt de gewijzigde motie-E. van Middelkoop (22647, R1437, nr. 53).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat behoudens het lid van de fractie van de RPF de aanwezige leden van alle fracties voor deze gewijzigde motie hebben gestemd, zodat zij is aangenomen.

In stemming komt de motie-Van Dis (22647, R1437, nr. 41).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV, de RPF, de VVD en de Centrumdemocraten voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

In stemming komt de motie-Van der Linden c.s. (22647, R1437, nr. 42).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de Centrumdemocraten, D66, de PvdA en Groen Links voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is aangenomen.

In stemming komt de motie-Van der Linden c.s. (22647, R1437, nr. 43).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de Centrumdemocraten, de VVD, D66, de PvdA en Groen Links

voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is aangenomen.

In stemming komt de motie-Van Iersel/Melkert (22647, R1437, nr. 44).

De **voorzitter**: Ik constateer dat deze motie met algemene stemmen is aangenomen.

In stemming komt de motie-Van Iersel/Melkert (22647, R1437, nr. 45).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de VVD, D66, de PvdA en Groen Links voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is aangenomen.

In stemming komt de gewijzigde motie-Eisma/Van der Linden (22647, R1437, nr. 49).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van D66, het CDA, de PvdA, de VVD en de Centrumdemocraten voor deze gewijzigde motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is aangenomen.

In stemming komt de motie-Eisma c.s. (22647, R1437, nr. 47).

De **voorzitter**: Ik constateer dat deze motie met algemene stemmen is aangenomen.

In stemming komt de motie-Jurgens/Weisglas (22647, R1437, nr. 48).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de VVD, D66, Groen Links, het CDA en de Centrumdemocraten voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is aangenomen.

In stemming komt de motie-Brouwer (22647, R1437, nr. 54).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van Groen Links en D66 voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsvoorstel **Bepalingen voor de jaarrekeningen van banken (22169)**.

(Zie vergadering van 10 november 1992.)

Het begin van artikel I en artikel 415 worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Vreugdenhil/Vermeend, tot invoeging van een nieuw derde lid in artikel 416 (stuk nr. 14, I).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de Centrumdemocraten, de PvdA, D66, de SGP, het GPV, de RPF en Groen Links voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is aangenomen.

Ik stel vast, dat door de aanneming van dit amendement de andere op stuk nr. 14 voorkomende amendementen als aangenomen kunnen worden beschouwd.

Artikel 416, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Vreugdenhil/Vermeend (stuk nr. 14, I), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 417, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Vreugdenhil/Vermeend (stuk nr. 14, II), wordt zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: Ik merk op dat door de aanneming van het amendement-Vreugdenhil/Vermeend (stuk nr. 14, III) artikel 418 is vervallen.

De artikelen 419 t/m 426 worden zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen II t/m VI worden zonder stemming aangenomen.

Artikel VII, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Vreugdenhil/Vermeend

(stuk nr. 14, IV), wordt zonder stemming aangenomen.

De beweegreden wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De **voorzitter**: Ik constateer, dat dit wetsvoorstel met algemene stemmen is aangenomen.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsvoorstel **Uitbreiding van het toepassingsgebied en van de uitzonderingen voor kleine ondernemingen in het jaarrekeningenrecht (22526)**.

(Zie vergadering van 10 november 1992.)

De artikelen I t/m III en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De **voorzitter**: Ik constateer, dat dit wetsvoorstel met algemene stemmen is aangenomen.

Sluiting 22.44 uur.

Lijst van ingekomen stukken, met de door de voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. de volgende brieven:

een, van de staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, ten geleide van een reactie op het advies van de Raad voor de volkshuisvesting inzake de huursombenadering en huurdifferentiatie (22592, nr. 3);

een, van de minister van Verkeer en Waterstaat, ten geleide van een overzicht van de stand van zaken in het vooronderzoek naar de toedracht en oorzaak van het ongeval met de El Al Boeing-747 van 4 oktober jl. (22861, nr. 8);

een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, ten geleide van het eerste voortgangsbericht van de beleidsbrief "Samen werken langs nieuwe wegen" (22456, nr. 2);

een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en de staatssecretarissen van Sociale

Zaken en Werkgelegenheid en van Onderwijs en Wetenschappen, ten geleide van de Rapportage meisjesbeleid; op weg naar integratie (20939, nr. 13).

Deze brieven zijn al gedrukt en rondgedeeld;

2. de volgende brieven:

twee, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, te weten: een, inzake Artikel 13 Interimwet bodemsanering;

een, inzake het ontwerp-Uitvoeringsbesluit Europese Economische Ruimte voor zover dit voorziet in wijzigingen van besluiten op grond van de Wet milieugevaarlijke stoffen;

een, van de minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, ten geleide van het ontwerp-besluit houdende wijziging van het Besluit gebruik dierlijke meststoffen;

een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, ten geleide van het verslag van de Expert-meeting inzake intercultureel management in Nederland.

De voorzitter stelt voor, deze brieven door te zenden aan de betrokken commissies ter afdoening en niet te drukken;